

ADLIMTURKLER

ADLİMTURKLER

ŞAH İSMAİL (HATAYİ)

Alevi inancı tarihi boyunca sayısız önderler, kamil insanlar, çağının ve toplumun bir değil onlarca adım önünde olan insanlar yetiştirdi. Bu insanlar sadece Aleviler için değil, bütün insanlık için çok büyük kazanımlardır. İşte bu insanlardan biri de ŞAH İsmail'dir. Şah İsmail çağının en önemli siyasetçisi, savaşçısı, din önderi, yazarı ve sanatçısıdır. Aradan 500 yıllık bir zaman geçmesine karşın Şah İsmail'in deyişleri daha bir güzelleşerek insanların beyininde ve yüreğindeki yerlerini korumaktadır. Şah İsmail 37 yıllık ömründe sayısız savaşlar kazanmış, ülkeler fethetmiş, sayısız insanı örgütlemiş ve sayısız sanat eseri üretmiştir. Yaşadığı dönemde değil, onu takip eden dönemlerde de Şah İsmail mazlumun dostu, barbarın, zalimin korkusu olmuştur.

Şah İsmail 17.07.1487'de doğmuştur (ö. 23.05.1524). Annesinin adı Begüm, babasının adı Haydar'dır. Şah İsmail doğumundan kısa bir süre sonra yetim kalmıştır. Babası Haydar şehit edilmiş kendisi ile ağabeyi Ali ise esir düşmüşlerdir. Şah İsmail, Akkoyunlu devletinde çıkan taht kavgalarının sonucu ve annesinin büyük çabası sonucu zindandan kurtulurlar. Kurtulur kurtulmaz annesi ve ağabeyi ile dedelerinin mirası olan ve kapalı Erdebil Tekkesine gelerek faaliyete başlarlar. Ali babasının tahtına oturur. Kısa bir zaman sonra Rüstem Bey'in ordusu Erdebil'e saldırır. Ali ve arkadaşları şehit düşerken annesi İsmail'i alıp kaçar. Bundan sonrası büyük bir örgütlenme ve gizlilikle devam eder. Şah İsmail artık Erdebil'in tek kurtarıcısıdır. Erdebil Tekkesinin taraftarları onu bu bilinçle eğitirler. Şah İsmail 15 yaşına geldiği zaman artık halk arasında bir efsane haline gelmiştir.

Şah İsmail kendisini önder olarak kabul eden ve dedelerinin ve babasının yolunu sürdürmesini isteyenlerle bir ordu kurar. İlk iş olarak dedesinin ve babasının katili olan Şirvan hükümdarının üzerine yürür ve ilk zaferini kazanır. Bu zafer sayısız zaferlerin ilkidir. Hemen ardından Akkoyunluları yenerek Azerbaycan ve İran topraklarına sahip olur. 1502 yılında da şanlı bir devrin başlangıcı olacak Safevi Devleti'ni kurar.

Şah İsmail'in etkisi ve gücü salt Safevi sınırlarıyla kalmadı, Alevilerin olduğu bütün bölgelerde bir güç kaynağı oldu. Şah İsmail boş durmuyor çeşitli dillerde eserler yazıyor, tasavvufla yakından ilgileniyor, bilimi o zaman imkanları çerçevesinde inceliyordu. Bütün kültürel-sanatsal ve diğer ilgi alanları dışında Şah İsmail Aleviliği sistemleştiriyor, kurumlar yaratıyordu. Alevi inanç sistemini anlatan eserler yazıyor, yazdırıyordu. Şah İsmail ve Erdebil adeta bir Alevi merkezi olmuştu.

Eğer Şah İsmail'i tek kelime ile anlatmak gerekirse ona Aleviliği kurumlaştıran önder diyebiliriz.

Dünyanı itaete getiren hökmdar: Şah İsmayıl Xetai:

Keçen minillikde Azərbaycanda en uzun süren müddetde (1501-1736) hakimiyyetde olmuş Sefeviler sülalesinin banisi I Şah İsmayıl Xetai ve onun davamçıları olanlar- Sefeviler sülalesinin nümayendeleri Azərbaycanın siyasi tarixinde xüsusi ve müstesna ehemiyyyətə malik siyasi xadimlərdir. Azərbaycanın erazi bütövlüyünün temin olunması, türk dilinin (Azərbaycan) dövlət dili kimi işlədilməsi və beynəlxalq ehemiyyyət kəsb etməsi, elmin, medeniyyətin, incəsənətin coşqun inkişafı, sosial ədalətin tentənsəsi kimi yüksək qiymətləndirilən siyasətin aparılması onlara müstesna nüfuz qazandırmışdır. Azərbaycan şifahi xalq edebiyatında I Şah Abbas Sefevi ədalətli hökmdar kimi xüsusilə fərqlənir. İstər Qərb, istərsə də Şərqdə bu sülalənin nümayəndələri çox yüksək qiymətləndirilmişlər. I Şah İsmayıl Sefevi, I Şah Tehmasib Sefevi, I Şah Abbas Sefevi haqqında yazılanlar onları çox böyük və tanınmış siyasi xadimlər kimi xarakterizə edir. Monteskyönün "İran mektubları" əsərinə daxil olan mektublarının birində I Şah Abbas Sefevin adının bütün dünyaya yayıldığı yazılır. Mirzə Kazım bəyin "Bab və babilər" əsərində "Şanlı Sefevilər sülaləsi" ifadəsi işlədilir. Qeyd edək ki, dünya şöhrətli şerqşünasın belə yazması bu sülalənin nümayəndələrinin ciddi elm nümayəndəsi tərəfindən qiymətləndirilməsidir. M. Terbiyyə meşhur "Danışməndani Azərbaycan" (danışmənd - sözünün lüğətdə tərcüməsi "alim", "bilikli" deməkdir) əsərində bu sülalənin nümayəndələri haqqında yazılanlar çox ciddi ehemiyyyət kəsb edir. Məlum olduğu kimi bu əsər Qərbdə çox yüksək qiymətləndirilmişdir. Abasqulu Ağa Bakıxanovun "Gülüstani-İrem" əsərində Sefevi şahlarının adları çəkilir və onlara əsasən, müsbət münasibət ifadə olunur. Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya karlığında R. Seyvori, V. Minorskinin Sefevilərlə bağlı yazdıqları çox yüksək elmi səviyyəyə malik olan əsərlər bu sahədə mühüm ehemiyyyət kəsb edir. M. Terbiyyətin yuxarıda adı çəkilən əsərində Şah İsmayıl Xetai haqqında "dünyanı itaete getirən bu hökmdar" ifadəsi yazılır. Qeyd edək ki, həmin kitabda bu sülalənin hakimiyyətdən əvvəlki dövrünün nümayəndələri olan Şeyx Sefi və Şeyx Heydərin də adları çəkilir. Kitabda Şeyx Sefi "bizim dünya mürşidi" kimi adlandırılır. Sefevilər sülaləsinin nümayəndələrinin alim, bilikli, məlumathı şəxslər kimi qiymətləndirilmələri ənənəvi Azərbaycan siyasətinin çox yüksək səviyyəsini və nüfuzunu ifadə edir. E. Braunun meşhur "İran edebiyatı" əsərində Sefevilər sülaləsinin nümayəndələri haqqında xüsusilə yazılıb. Sefevilər sülaləsinin siyasi nüfuzlarının yüksək səviyyədə olmalarına sübut kimi Avropada onların "böyük sufilər" adlanmalarını nümunə göstərmək olar. Məlum olduğu kimi, I Şah Abbas Sefevi həm Qərbdə, həm də Şərqdə "böyük" kimi tanınmışdır. Sefevilər sülaləsinin banisi I Şah İsmayılın ədəbi yaradıcılığı Türkiyədə çox yüksək qiymətləndirilmişdir. S. N. Ergün, F. Köprülüzadə Şah İsmayıl Xetai yaradıcılığını tədqiq etmişlər. Şah İsmayıl Xetainin siyasi nüfuzunun mühüm göstəricisi kimi böyük ingilis filosofu F. Bekonun, Azərbaycanın müfəkkir şairi M. Füzulinin Şah İsmayılı qiymətləndirmələri böyük ehemiyyyət kəsb edir. F. Bekon həm zahiri görünüşü, həm yüksək mənəvi keyfiyyətlərinə görə onu çox yüksək qiymətləndirmişdir. Azərbaycan edebiyatında Şah İsmayıl Xetai mərhələsi Nesimiden sonra, Füzulidən isə bir qədər əvvəldir. Azərbaycan edebiyatında bu iki klassikin yaradıcılıqları arasında zamanda orta mövqə tutan Xetai yaradıcılığının xüsusi mərhələ kimi dəyərləndirilməsi ciddi elmi əsasla malik olan bu şer senətinin layiqli qiymətidir. Xetainin üç dildə (Azərbaycan türkcəsi, fars və ərəb) şer yazması, öz şanlı genetik seleflərinin (həm ata tərəfdən - Şeyx Sefi, həm ana tərəfdən Həsən Şah Ağqoyunlu), ələcdə, şer senəti korifeylərinin Nizami, Yunis İmrə, Nesimi ənənələrini davam və inkişaf etdirməsi onun edebiyat tarixində xüsusi bir senətkar olduğunu xarakterizə edir. Bu senət yüksək elmilik, sadə xalq dilinə yaxınlığı ilə seçilir. Şah İsmayıl Sefevi siyasət sahəsində olduğu kimi edebiyat sahəsində də elmiliyi ilə xüsusi seçilən bir dahi kimi qəbul edilə bilər. Şah İsmayıl Xetainin təbiəti gözəl, elmi surətdə bilməsi "Dehname" məsnəvisinin meşhur "Bahariyyə" hissəsində məlum olur ("Sifəti gülşəni bahar" - Bahar güllüyünün təsviri). Bu hissədə fəxtə (qumru, çöl göyərçini), durna, laçın, bülbül, turrac, qumru, qu, üqab (qaraquş, qartal), qurqura, qaz, keklik, bayquş, sığırçın, ötkün quşu, gögerçin (göyerçin), şahbaz, serçe, tuti kimi quş adları çəkilir. Bu hissədə adı çəkilən bitki adları da həmçinin onun təbiəti sevməsinin ifadəsi kimi qəbul edilə bilər. O, burada təbiəti tam surətdə təsvir etməyə müvəffəq ola bilib. Heç şübhəsiz ki, bu gözəl təsvirdə Xetai Azərbaycan təbiətinə əsaslanmışdır. Şah İsmayıl Xetainin şerləri onun fəlsəfə (bu sözə şerlərində bir dəfə rast gəlinir), astronomiya, riyaziyyat, musiqi, edebiyatşünaslıq kimi elmləri dərinləndirilməsini əks etdirir. Xetainin Azərbaycan şifahi xalq edebiyatına yaxınlığı və sevməsi də şerlərində aydın surətdə ifadə olunur. Onun şifahi xalq edebiyatına münasibəti ciddi elmi yanaşmaya görə çox mühüm ehemiyyyət kəsb edir. Şah İsmayıl Sefevi (Xetai) Azərbaycan tarixində çox böyük siyasətçi kimi dövlət sənədləri sahəsindəki xidmətlərinə görə də xüsusilə qeyd oluna bilər. Onun xarici ölkələrlə apardığı diplomatik yazışmalar ciddi elmi və siyasi məzmunla malik olan sənədlər kimi xüsusi tarixi ehemiyyyətə malikdir. Xetainin Avropa ölkələri ilə apardığı

xarici siyasetini müasir dövrdə xüsusi əhəmiyyətə malik olan bir enənə kimi qəbul etmək olar.F.Köprülüzadənin "Azəri edebiyatına aid tədqiqatlar" (B. 1996) kitabının 19-cu səhifəsində Şah İsmayıl Səfevinin mənsub olduğu ailə "türk ailəsi" adlandırılır.Bu kitabın giriş hissəsində F.Köprülüzadə böyük bir sülaləyə aid edilir (səh.3). (Osmanlı sultanlarının vəzirli sülaləsi). Bu böyük türk alimi Şah İsmayılın şəxsiyyətini "yüksek və ezmkar" adlandıraraq onun İran, Xorasan, Azərbaycan və İraq ərazisində bir qüdrətli dövlətin vücuda gətirməsini yazır. Qeyd edək ki, yuxarıda adı çəkilən kitabın 5-ci səhifəsində onun dünya şöhrətli alim olması yazılır."Ensiklopedik lüğət" (Sankt-Peterburq, 1890) kitabının 13-cü səhifəsində yazılır ki, Xetainin parlaq sarayında böyük moğolların və digər şərq ölkələri hökmdarlarının səfirli Rusiya, Fransa, İngiltərə, İspaniya və Niderlandın səfirli ilə görüşürdülər.Bu kitabın 12-ci səhifəsində yazılır ki, I Şah Abbas İslam Persiyasının ən görkəmli hökmdarı olmuşdur. Elə bu səhifədə qeyd olunur ki, o, xristianlığa qarşı dözümlü münasibət göstərmiş."Böyük Sovet Ensiklopediyası" (38-ci cild) kitabının 622-ci səhifəsində Səfevilər sülaləsini Persiya, Azərbaycan, Əfqanıstan və Ermənistanın bir hissəsində 1502-1736-da hökmlərlik edən şah dinastiyası kimi göstərilir.Şah İsmayıl Səfevi (Xetai) hər şeydən öncə, həm də Azərbaycan tarixində böyük serkerde kimi məşhurdur."Azərbaycan tarixi" (Z.M.Bünyadovun və Y.B.Yusifovun redaktəsile); B. 1994 - kitabının 394-cü səhifəsində yazılır ki, Səfevilərin Erdebil hakimiyyəti mərkəzləşmiş Azərbaycan dövlətinin yaradılmasında rüşeym olmuşdur.Mentiqi nəticə çıxarmaq olar ki, Səfevilər sülaləsinin hakimiyyətə qədərki dövrə aid olan nümayəndələri Azərbaycan siyasi tarixində müstəsna əhəmiyyətə malikdirlər.Bu kitabın 405-ci səhifəsində yazılır ki, 1510-cu ildə Amu-Deryadan Fərat çayına qədər geniş ərazi İsmayılın hakimiyyəti altına keçdi (səh.405). Kitabın 418-ci səhifəsində yazılır: "...hele Şah İsmayılın hakimiyyətə gəlməsinə qədər Səfevilərlə Avropa dövlətləri, xüsusilə Venesiya Respublikası arasında diplomatik əlaqələr yaranmışdı" (səh.418.)"Azərbaycan tarixi" (III s), B., 1999 - kitabının 215-ci səhifəsində yazılır ki, Azərbaycan Səfevi dövlətinin İngiltərə ilə əlaqələri XVI əsrin II yarısında təşəkkül tapmağa başlamışdı."Azərbaycanda Sovet Ensiklopediyası", xs; B., 1987 - kitabının 473-cü səhifəsində yazılır ki, I Şah Abbas ingilis donanmasının köməyi ilə Hörmüz adalarını tutmuşdu. Yeni, 1622-də Hörmüzü portuqaliyalılardan geri almışdı. Bu isə Azərbaycan Səfevi hökmdarı I Şah Abbas Səfevinin mahir və nüfuzlu bir siyasetçi olduğunun göstəricisidir.Y.V.Lambert "At war with Nistoru" kitabında Şah İsmayılın şahənşah kimi Tebrizdə tac qoymasını qeyd edib. Bu titulun Tebrizdə qəbul olunması onun banisi olduğu sülalənin, həm də Azərbaycan dövlətinin tarixi nüfuzunun eks edilməsidir.Fransız dilində çapdan çıxmış "Tarix ensiklopedik lüğətində" Şah İsmayılın nəslinin nümayəndələrinə aid (ecdadları) böyük sufilər və islam müqəddesləri kimi məşhur olması yazılmışdır.Mehemmed Füzuli kimi mütefəkkirin Şah İsmayılı "Zəmanenin padşahı" kimi tərif etməsi onun yaradıcılığından məlumdur.Bəzi arxiv materiallarından nəticə çıxarmaq olar ki, bu sülalə 1736-cı ildən sonra da böyük nüfuza malik olmuşdur. I Şah İsmayıl və onun ardıcılıarı ədalətli siyaseti ilə tanınmışlar.Abasqulu Ağa Bakıxanovun "Gülüstani-İrem" əsəri və Azərbaycan şifahi xalq edebiyatından I Şah Abbasın da öz ədaleti ilə məşhur olması qənaətinə gəlmək olar.

Nazim Hüseynov, fəlsəfe elmlər namizədi

ADLİMTURKLER

Cavad Hey'et:

Cavad Hey'et 1925–ci ildə Tebrizdə ruhani ailede dünyaya gəlmişdir. Böyük alim və ruhani olan atası "Eli Hey'et Meşrute inqilabının rehberlerinden və İran edliyyesinin qurucularından biri olmuşdur. Cavad Hey'et bütün heyatını və fealiyyətini esas seneti olan cerrahlığa, elmi araşdırmalara, milletin və xalqının sağlamlığını qorumaya, eyni zamanda, xalqının dilinin və medeniyyətinin dirçəlməsinə həsr etmişdir. O, Tibb təhsilini və esas ixtisasını İstanbul və Parisdə tamamladıqdan sonra, 1952–ci ildə Tehrana qayıtmış və təbətlə meşqul olmağa başlamışdır.

48 ildən beri cərahiyyə sahəsində nəzəri və emeli çalışmaları davam etdirərək, O 25000–dən çox müxtəlif cərahiyyə emeliyyatı aparmış, İranda açıq ürək cərahiyyesini ilk dəfə uğurla həyata keçirmiş, 12 il "Daneş–e Pezeshki " adlı tibb jurnalının redaktoru və nəşiri olmuş və 1963–cü ildən Beynəlxalq Cərahiyyə cəmiyyətinin İran nümayəndəsi seçilmiş və 60–dən çox Milli və Beynəlxalq Cərahiyyə qurultayında iştirak etmiş, şəxsi təcrübələrinə və elmi araşdırmalarına əsaslanaraq, maraqlı və dərin məzmunlu məruzələr təqdim etmişdir. Elmi–nəzəri və emeli uğurlarına görə, Cavad Hey'et 1982–ci ildə Fransa Cərahiyyə Akademiyasının üzvü seçilmiş və 8 ildən artıq, Tehranda Azad İslam Universitetinin Cərahiyyə Kafedrasına rəhbərlik etmişdir.

Cavad Hey'et 32 il əvvəl İranda ilk dəfə ürək qapaqlarını dəyişdirmə heyvanlarda ürək dəyişdirmə, Tehranda ilk dəfə insanda böyrək dəyişdirmə emeliyyatını uğurla həyata keçirmiş və ona görə də Birinci Dərəcəli "Emək Ordeni ilə təltif olunmuşdur. Cavad Hey'et cərahiyyəyə dair iki cildlik dərslərin və 100–dən artıq elmi məqalənin müəlifidir. Onun məqalələri İran, Fransa və Amerika tibb jurnallarında çap edilmişdir. İran İslam İnqilabının qələbəsindən sonra, Cavad Hey'et cərahiyyə sahəsində fealiyyətini davam etdirməklə yanaşı, Tehranda "Varlıq" dergisini bu günə qədər müntəzəm şəkildə nəşr etdirmiş və Azərbaycan türk dili və edbiyyatını və eyni zamanda, İslam mərifətini silsilə məqalələrlə yaymağa davam etmiş və bir neçə həmkarı ilə bərabər bu sahədə bir akademiyanın görə işi görmüşdür.

O, ana dili, edbiyyatı, tarixi və folkloru haqqında 7 cild kitab və 250–dən çox məqalə nəşr etmişdir. Məqalələri 5 dildə İran, Azərbaycan, Türkiyə, Fransa və Amerika mətbuatında çap olunmuş və dörd kitabı Bakıda Kiril əlifbası ilə nəşr edilmişdir. Tehran Azad İslam Universitetinin cərahiyyə kafedrasının müdiri və Beynəlxalq Cərahiyyə Cəmiyyətinin İran nümayəndəsi Cavad Hey'et Azərbaycan Elmlər Akademiyasının, Yazıçılar ittifaqının, Cərrahlər Cəmiyyəti və Ziyalılar Birliyinin fəxri üzvü və Azərbaycan Universitetinin fəxri doktoru və professorudur. Doktor, Cavad Hey'ete 4 il əvvəl İstanbul Universitetinin tibb fakultəsi tərəfindən 50 illik elmi xidmətlərinə görə qızıl diplom və edbiyyat fakultəsi tərəfindən Türkoloji sahəsində çalışmaları və əsərlərinə görə fəxri doktor adı verildi. 1996–ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyası və Universitetlər tərəfindən onun 70 yaş yubileyi təntənəli şəkildə qeyd edildi. Doktor, Cavad Hey'et indi də Tehranda Azad İslam Universitetinin Cərahi Professorudur.

ADLİMTURKLER

M.e. Ferzane:

M.e. Ferzane 1923–ci ilde Tebrizde bir emekçi ailəsində doğulmuş və çox körpə yaşlarından dərslərdən və kitabdan baş çəkməyən amma sinesində söz xəzinəsi olan və yüzlərlə layla, oxşama, bayatı, nəgillər, qoşma, bilmece və dastan bilən anasından zəngin folklor və el ədəbiyyatımızın tükenməz söz xəzinəsi ilə tanış olmuşdur. M.e. Ferzanenin məktəbdə oxuduğu illər Azərbaycan da ana dilində dərslər vermək və bu dilə yazıb–oxumaq və hətta danışmaq yasaq olsada o, ailə ocağında canına yayıldığı Azərbaycan xalq ədəbiyyatı nümunələri heç zaman unudmamış, və ömür boyu ədəbiyyatın qayğısı ilə yaşamışdır. M.e Ferzane 1943–ci ilde ailə yaşayışına yardım etmək üçün Tebrizde Terbiyyət kitabxanasında işə alınır, və ilk dəfə olaraq orada ara-sıra Azeri türkçesində kitablarla tanış olur. Ailə ocağı onun ilk məktəbi halda kitabxanada olan bu tek-bir kitablar onun ikinci məktəbi olur. Bu illərdə İrani müttəfiq qoşunları tərəfindən işğal edilməsi ilə ana dilində yazmaq imkanı yaranınca Ferzane qələm təcrübələrini bu dilə göstərməyə çalışır.

Onun azeri türkçesində ilk məqalələri "divanə lüğətə türk də işlənən deyimlər" və "Füzuliyə bir baxış" ünvanı ilə Tebrizde çıxan "vətən yolunda" ruznamesində yayılır. 1945–1946–ci illərdə Azərbaycanda milli demokratik hərəkatın güclənməsi və ana dilimizin rəsmiləşməsi ilə M.e. Ferzanenin Azərbaycan milli dastanları və "Azərbaycan xalq ədəbiyyatı adlı" ardıcıl yazıları o günkü mətbuatda xüsusi ilə Azərbaycan ruznamesində yayılmaya başlayır. Həmin illərdə Ustda Ferzaneni bir öyrədicisi və pedaqoq kimi Azərbaycanın ilk məktəblərində ana dilini mənimsəyib, öyrətməkdə və dərslər kitabları yazmaqda müəyyən yardımı olur. 1946–ci ilde Azərbaycan da yaranan milli demokratik hərəkat devrildikdən sonra M.e.Ferzane Azərbaycan mədəsinə aid yazılarını fars dilində yazmağa başlayır. Bu sırada onun böyük Azərbaycan şairi Nizamiyə Gencevi haqqında yazdığı ardıcıl məqalələrdən əlavə bir çox kəskin kitab araşdırmaları olmuşdur. Onun bu illərdə davam edən dil və folklor üzərində araşdırmaları 1946–ci ilde Azərbaycan xalq ədəbiyyatından bayatılar məcmuəsi və hətə Azərbaycan türkçesi qrammatikasının əsasları iki cildde olmuşdur. Bu iki kitab Pehlevi hakimiyyəti illərində daha çap edilməmiş, amcaq 1978–ci ildən sonra bayatılar 8 dəfə yeni artırılmalarla yayılmış və bu cəhətdən İranda folklorə aid kitablar içərisində birinci yer qazanmışdır. Azeri türkçesinin qrammatikası İranda 4 dəfə yayılmış şimal Azərbaycanda elmlər akademiyasında ona elmi rəy verilmiş və məşhur türkoloq profosor "Dörfer" və Köln universitetində bir elmi hadisə kimi qiymətləndirmişdir.

Həmin illərdə M.e. Ferzanenin "şəhriyarın Heydər Babaya salam" mənzuməsinə yazdığı araşdırma və hətə şair "Sehəndin" Sazimin sözü kitabına yazdığı başlanış oxucular arasında böyük ön qazanmışdır. M.e. Ferzanenin illər uzunluğunu sarsılmaz emək və çalışmaları ilə semeresi olan aşağıdakı kitab və məcmuələrdən ad çəkmək yeterlidir.

- 1–Azərbaycan dilinin sesli(fonetik) sözlüğü (hələ basılmamış).
- 2–Dədə Qorqud kitabı (ön söz, Müqəddəmə)
- 3–şəhriyar və Heydər baba (məktüblər və nəzirelər).
- 4–Molla Nesrətdin lətifələri (ön söz, mətn).

- 5–Azerbaycan el mahnıları (ön söz, metn).
  - 6–Azerbaycan el sözleri (ata sözü, meseller, deyimler).
  - 7–Azerbaycan xalq edebiyati ve antolojisi.
  - 8–Bir söz incileri (Azerbaycan klasik ve müasir tertib edilmiş antoloji 3 cildde)
  - 9– Iller boyu Celil Memmed Qulizade, eziz Nesin, eleviyye Babayeva ve başqa yazıçılarn eserlerinden farscaya çevrilen eserler.
  - 10– Iran amiyane (folklor), teraneleri ve onların azeri türkcesine menzüm tercümeleri.
- Bunlardan elave M.e. Ferzanenin Varliq dergisiyle yaxın emekdaşlığı ve bu derginin yazıçılar heyetinden olması onun bir sıra elmi–bedii, araşdırmalarının bu derginin sehifelerinde yerleşdirmesiyle sonuclanmışdır. M.e.Ferzane şimali Azerbaycan yazıçılar birliyinin üzvu olmaqla beraber Azerbaycan dövlət pedaqoji universitesinin fexri doktoru ve Azerbaycan yaradiciliq akademisinin fexri profosoru ünvanının almışdır.

ADLIMTURKLER

Ustad Mehemmed Teqi Zehtabi

Bildiyiniz kimi, alim, akademik ve ömrünü Azərbaycan xalqının yolunda serf eden professor Mehemmed Teqi Zehtabi keçən ay rehmətə getdi. Professor Zehtabının elmi fealiyyətləri və Azərbaycan xalqına etdiyi xitmətlər üçün yanvarın 28-ndə dünyanın hər başında onun qırxının merasimi ezəmetlə bərpə olunacaq. Professor Zehtabının elmi və mədəni fealiyyəti Azərbaycan xalqına unudulmalı bir faktdır və onun Azərbaycan xalqına etdiyi xidmət tarix səhifələrində əbədi şəkildə qeyd olunacaqdır. Xüsusi ilə, onun elmi tədqiqatı Cənubi Azərbaycan xalqına dəyərli bir fealiyyət hesab olunur. Buna görə Azərbaycan xalqı öz əziz evladını heç zaman unudmayacaq. Akademik Zehtabını yaxşı tanıtdırmaq üçün onun bioqrafiyasına müraciət edib və onu Sizlərə təqdim edirik. Əşagıda qeyd olunan məlumat, professor Zehtabının 1370 (1992) ildə yazdığı Muasir Edəbi Azəri Dili (Ses-Serf) kitabının müqəddəməsindən alınmışdır. Bu müqəddəmə, onun ana dilinə və xalqına dərin sevgisi və duyğularını ortaya çıxardır. Oxucu olaraq ola bilər ki onun müqəddəmədə yazdığı fikirlərlə və bizlərin arasında bir sıra fikir və fəlsəfi fərqlər olsun. Bu həqiqəti qəbul edərək bu müqəddəməni ələ orijinal şəkildə latın əlifbasına çevirib Sizlərə təqdim edirik. Ruhu şad olsun. şahyar Daneşgar

Beş- altı yaşlarımda olardım. Məndən böyük bacım məhəlləmizdə ki Zehra Beygimin quran öyrətdiyi qarışıq qız- oğlan məktəbinə gərdi. Bacımı görəb mən də oxumaq arzularımdı. Uzun müddət israrımdan sonra, anam mənə, bacımla bərabər bu qarışıq məktəbə gətməyə icazə verdi. Bir müddət burada əlifbani öyrəndim və o zaman hər yerdə bol tapılan Esli Kerem, Xavərname, Alp Ersəlan, Hüseyn Kürd şəbustəri, və sayır ana dilimizdə olan nəgill kitablarını rəvan və sürətlə oxumağa başladım. Buna görə də, qış gecələri nənəm, anam, əmmələrim (bibilərim), bacılarımla, qohum-qonşu xanımlar bizdə kürsü başına yığışar və mənə kürsü üstünə çıxardaş türkçə nəgill kitablarını oxutdurardılar. Bunu da deyim ki, kitab oxudugum gəcəni şəmşinsiz buraxmazdım. Mənasını yaxşı başa düşməsəm də, kitabları rəvan oxuyardım və həmi razi qalardı. Sonra Mirza İbrahimin məktəbi və şəbüstərin Gülşən-i Raz, ədli dövləti ibtidai mədrəsəsinə gədir farsça öyrəndikdə, ana dilimizdə oxumağı tamamilə untdum. Sonralar Tebrizdə orta məktəp və dənışserani (müəllimlik kollecisi) oxuyan zamanlar, fars dili ilə bərabər fransa və ərəb dillərini də var qüvvəmlə öyrənməyə çalışdımsa da, ana dilimi də öyrənmək və bu dilə oxumaq fikrimdən bələ keçməzdi. Bu həli təbii bilirdim. Axi bütün ictimai şərait, mühit və dövlət orqanları onun əleyhinə (qarşısına) yönəlmiş idi və məktəplərdə türkçə dənışani cərimə edirdilər.

1320-ci (miladin 1940)il idi. Rza şahın diktatorluğu qovuq kimi partladı. Mütəfiq ordularının İrani tutmasından iki həftə keçmirdi ki Tebrizdə karikatorlu və olduqca məzəli Azərbaycan qəzeti yayınlamaya başladı. Ağır şəraitində təza muasir fikirlərlə tanış olmadıqdan, bu ruznaməni (qəzeti) böyük həvəslə oxudum və onda şəer də yazdım, ancaq fars dilində. Buna baxmayaraq ikinci dəfə olaraq, öyrəndim. Məhdudluq pərdəsi gözüməndən gətürüldü. 1324-ci (miladin 1944 il) gəldi. Azərbaycan qəzeti yənə də nəşr olmağa başladı. Bu qəzetlə tanışlıq mənə ayrılmaz şəkildə ana dilimə bağladı. Ana dilimdə yazmağa başladım. Bu dövrdən ana dilimi elmi cəhətdən öyrənmək üreyimdə muhum hədəf və

arzularımdan birine çevirildi. Ana dilimi sevdim, derinleşdim ve derinleşdikce onu daha artıq sevdim.

Danişqaha (universitete) girib ana dilimi elmi cehetden öyrenmek üçün o zaman movcud olan bütün qapilari döydüm, can atıp çabaladımsa da, hamisi üzümə bağlı oldu. Bu hedefe çatmaq üçün Baki diye qaçaq şureviye (sovet ölkesine) getdim. Lakin orada da danişqah evezine, muhakime olunaraq, Sibrya işlemeye gönderildim. İki il sonra Sibirden Tacikistanın paytaxtı Duşenbe şehrine gönderildim. Burada öyrendim ki, şurevide danişqaha girmek üçün orta mekteb diplomu lazımdır. Menim ise iki orta mekteb diplomumdan müellimlik kolleci ve Firdosi Orta Mekteb, heç birisini özümle getire bilmemişdim. Bir burada axşam mektebinde oxuyub diplom alacaq, onu bir erize ile, Baki danişqahına gönderdim. İki hefte sonra oradan müsbet cevap aldıqda, kitablarımı yığışdirib Bakıda oxumaga getdim ve yataqxanada yerleşdim. Hele oxu ilinden on gün keçmemişdi, dersler tamam yoluna düşmemişdi. Yataqxanada yaşadığım dörd neferlik otaqda, öz komoduma herne qoyurdumsa yox olurdu. Bele günlerin birinde yataqxana mesulu yanima gelib adimi soruşduqdan sonra: Seni danişqahın reyisi çağırır, dedi Get gör ne deyir. Eşitmişdim ki Baki danişqahının reyisi böyük bir şemist(ximist) muxtere akademik Nexçuvanli Yusuf Mehemed Eliyev idi. O ikinci dünya muharibesi dövründe şimi elmi sahede ki, taza ixtiralari ile Sovet ordularını qetii meglubiyetden nicat vermişdi. Reyisin otagına getdim. Katibesi adimi xeber alib, içeri girdi ve qaydaraq: Buyurun diye, meni içeri buraxdı. İçeri girib, salam verdikde, öz mizi dalında oturmuş akademik Yusuf Mehemed Eliyev ve harali olduğumu soruşduqdan sonra: Hansi riştede (elmi sahede) oxumaq isteyirsən? diye, soruşdu.

Azerbaycan dil ve edebiyati bölümünde, diye, cevap verdikde, reyis qabagında olan diploma işare ederek: Bele yaxşı qeymetlerle (numrelerle) niye orada oxuyursan, gel şimi bölümünde oxu, dedi. Hörmətli akademik, benim xelqimin ehtiyaci hele bunadır, diye, cevap verdim. Bu sözlerimi eşiden danişqah reysi akademik ilan vurmuş kimi dik yerinden qalxib geldi ve benimle semimi ve möhkem el vererek: Sene muveffeqiyyet arzulayıram, diyerek meni yola saldı. Dersden sonra yataqxanaya qayidib, öz dörd neferlik otagıma getmek istedikde yataqxana mesulu bir neferlik bir otaq mene gösterek: Siz bu otaqda yaşayacaqsınız, dedi. Beş il Baki danişqahında oxudugum iller, Muxtarov küçesine yaxın bu yataqxananın tam qapisinin üstünde yerleşen bu kiçik otaqda yaşadım. Hemin bu sakit kiçik otaqda akademik şir Eliyev, Professor Muxtar Huseyinzade, Aqamli, Seyidov, Hadi müellim, Nesir müellim kimi dilimizin böyük mutexassislerinin muhazireleri ve eselerinden ana dilimi, akademik Hamid Arazli, Professor Ali Sultanli, Mehemed Huseyin Tehmasib, Feyzullah Qasimzade, Cefer Xendan, Mehemed Cefer Ceferov, Abbas cananov, Bextiyar Vehabzade ve ...den dogma edebiyatımı öyrendim. Olu tanrı onların heyatda olanlarına uzun ömür versin ve heyatla vidalaşanlarına qeni-qeni rehmet etsin.

Baki danişqahını qurtarmaga yarım il qalandan hemin danişqahın şerqşunasliq danişkedesinde (fakultesinde) erab dili ve edebiyatını tedris etmeye ve ele bu günlerden ana dilim barede elde etdiyim bilgi xelqime çatdırmaq heqqinde fikirleşmeye başlamışdim. Axi ona ehtiyac var idi. Bu hedefe çatmaq üçün xelqime qovuşmalı idim. Xelqime qovuşmaq üçün ise evvela özüm Sovet birliyinin demir divarını yarayıb oradan çıxmali ve ikincisi quldur şah rejimini zaman devrilmeli idi. Ebdulkerim Qasim İraqda işi ele alan gündən İraqa gedib, penahende (qaçqın) olmaq üçün iqdam etdim ve on iki il Baki-Moskova arasında bu iş için teyyare ile gel-get etdim ve nehayet miladi ilin 1971-nde (1350) muveffeq olaraq, Bağdada gedib oranın danişqahında fars dili ve qedim türk dillerini tedris etmeye başladım. Bağdada heyatimin evvelerinden Kerkük, Tuz, Xurmatu, Daquq, Telefer, Mendeli, Altın Koprı, ve... şerherleri ve menteqelerinde yaşayan bir milyondan çox Azerilerin edib ve şairleri ve xelqi ile yaxından tanış oldum. Bunlar özlerini Türkmen, adlandırırsalar da, danişiq dilleri temiz azeri dilinin xususi bir lehcesidir, folklorları da bizimki ile eynidir. Bağdad danişqahında işlediyim iller her il, ailemle avropaya gederdim. İlk avropa seferlerimin birinde qerbi Alman ve qerbi Berlinde oldum. Burada yüzlerle İran Azerbaycanından olan telebe gencleri ana dillerini öyyrenmek istediklerini bildirek, deyirdirler ki bu iş için öyrenmek vesilesi ana dilimizin qayda kitabı yoxdur. Men bele bir

kitabın yazmasına söz verdikde, onlar onun Almada çap etmesini boyunlarına aldılar. Bu kitabı İran Türkcesinin Serfi adı altında yazıb onlara göndərdim və onlar onu 1355-ndə (1977 miladin) Almada çap etdilər. Bu kitab islami inqilabının evvelerinde Tehrandə offset şəkildə tazadan basıldı. Bağdadda bu kitabı yazarkən, bezi iraqli Azerilerdən ana dillərinin serfini öyrənmək və yazdığım həmin kitabı iraq Azeriləri üçün də çap etdirməyi çox lazım və zəruru hesab edirdilər. Buna görə də, onların istəkerini yerinə yetirərək, evimdə ana dilimizin serfini onlara tədris etdikdən sonra, dikte etdim yazdılar. İraq Türklərinin öz ədəbi əsərlərindən bu qayda kitabının misallarını da özüm seçib təkmilləşdirdim. Lakin bu kitabı sonra, şagirdlərimdən biri olmuş, İraq elam nazirliyində Qism el-Türkmani, şöbəsinin reysi olan şəxs öz adına çap etdirdi. O vaxta qədər İraqın Türkmen kəndləri və şəhərləri məktəblərində Türkmen uşaqları, beşinci klasa qədər yalnız ana dillərində oxuyurdular. Onların öz ibtidai məktəbləri üçün ana dili kitabları var idi. İraqın vəzəret-i elamində (Təhsil nazirliyi) Qism el-Türkmaninin reysi olan həmin şəxs, Türkmen şöbəsi müdürü adından, ha belə bütün İraq Türkmenləri adından, İraq dövlətinin ən ali hökumət orqanı olan Meclis-i Qiyad el-Thore, inqilabın rəhbərliyi məclisinə yazdı ki, İraq Türkmenləri istiyirlər ki, Türkmen uşaqları ibtidai beşinci sinifə qədər ana dillərində oxumaq əvəzinə tamamilə və yalnız ərəbcə oxusunlar ta bu dili yaxşı öyrənsinlər. Bu təklif Meclis-i Qiyad el-Thore tərəfindən təsvib oldu və o gündən İraqın türk uşaqları öz ana dillərində oxumaqdan məhrum oldular. Ərəb şovinizmi və Be's hizbinin (partiyası) aleti olan İraq Türkmenlərinin bu milli düşməni, Ebulletif Bəndəroğlu idi. Şanlı islami inqilab qələbə çaldı və lenetə gəlmiş quldur seltənət rejimi əbedi olaraq devrildi. Inqilabın qələbəsindən bir həftə sonra vətənə dönüb, xitmet etmək üçün müvəqqəti hökumətə müraciət etdim. Müsbət cavab aldıqda, beş ay inqilabın qələbəsindən sonra, oxu ilə başa çatacaq, vətənə qayıtdım və neçə ay sonra Tebriz dənışqahında əzəri və ərəb dillərini tədris etməyə başladım. Otuz ildən sonra xəlqimin içində olmaq, Tebriz dənışqahında tədris zamanı yüzlerce gənc əzəri qızları və oğlanları ilə yaxından tanışlıq nəticəsində, xəlqimin ana dilimizi ne səviyyədə və dərəcədə qavramaya hazır olduğunu bilmədiyim pədaqoji bir vəqeyyyətinin nəbzini tapdım və lems etdim ki xaricdə çap etdirdiyim İran Türkcesinin Serfi, kitabının dili və səthi yüksəkdir. Buna görə də Tebriz dənışqahında ana dilimizi tədris edərkən, tənzim etdiyim polikopiləri (kopiləri) dil səviyyə cəhətdən sadələşdirdim. Dənışqahlar bağlandı, polikopilərdə naqis qaldı. Lakin mən ana dilimizi öyrənmək üçün bir vəsile yaratmaq işinə davam etdim və Tebriz dənışqahında işləyib Leksikoloji Zəban-i Ədəbi Muasir Əzəri (Muasir Ədəbi Əzəri Dilinin Leksikolojiyası) əsərini yazdığım zaman, ana dilimizi öyrənmək məqsədilə əzəri dilinin müraciət edən gənclərdən istifadə edərək, Ana Dilimizi öyrənmək adlı, dilimizin səs bölümü və serfini əhatə edən, olduqca sadə, bir kitab yazdım. Bu kitabdan bezi gənclər yaralandılar. 1368-ci ildən (1990) evvelərində Tebriz radiosu idarəsinin Əzəri (burun mərzisi/ xaricə veriliş) şöbəsinə mənə müraciət edərək, müasir ədəbi dilini o şöbədə işçilərinə tədris edib öyrətməyi təklif etdilər.

İslama və xəlqimin dilinə xitmet üçün islami hökumətin yaratdığı bu kiçik imkanı təmənnaş bir böyük məmnuniyyətlə istiqbal etdim. Burada tədris zamanı gənc qızlar və oğlanların ana dilimizi öyrənməkdə göstərdikləri həves və tələbatlarının yüksəkliyi mənə Ana dilimizi öyrənmək, kitabını müəyyən dərəcədə dərinləşdirməyə vadar etdi. Həmin bu tədris cərəyanında təkmilləşdirmə nəticəsində əlinizdə olan Müasir ədəbi Əzəri Dili (Səs- Serf) kitabı meydana çıxdı. Bu kitabın hazır ki şəkildə yaranmasında Tebriz radio idarəsi məsulları və ümumiyyətlə islami hökuməti məsullarının xidməti və kəməyi təşəkkür və imtinana layiqdir. Əziz oxucular bu kitabın təlif (yazmasında) və tənzimində müəllimlərimin muhazirələri, əsərləri və xəlqimizin canlı dənışiq dilinə və ədəbi əsərlərinə əsaslanaraq, onu imkan qədər noqsansız və kamil şəkildə təqdim etməyə çalışmışam. Lakin həm dil və onun elmi daimən inkişaf edib irəliləyir, həm də insan cəyiz ul-xetədir və şübhəsiz kitabda bezi iradəsiz xətalər vardır. Bütün bu hallarda hörmətli oxucuların təzəkkür və göstərişləri islama və xəlqimize xidmət və müəllifin sonsuz təşəkkür və minnətdarlığına səbəb olacaqdır. Bu kitabı yazmaqda çəkdiyim zəhmətləri mənə adi insani, islami və milli vəzifəm, borcum bildiyimdən, xəlqimin və xüsusi ilə cəvanların ondan faydalanaraq ana dillərini öyrənməsini özüm üçün böyük mükafat və əcr hesab edədim.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: کلنل محمد تقی خان پسیان

محمد تقی خان پسیان که اجدادش از مهاجرین قفقاز بودند در سال 1268 شمسی در تبریز متولد شد. پس از طی تحصیلات مقدماتی و دوره مدرسه نظام وارد خدمت در ژاندارم‌ری گردید. کلنل محمد تقی خان پسیان مدتی در همدان مأموریت داشت که با رضا خان (شاه بعدی ایران) آشنائی یافت و حتی انتشار داد که یک سیلی هم به گوش او زده است. کلنل محمد تقی خان پسیان مدتی در آلمان و سوئیس و عراق به سر برده و به مطالعه در امور نظامی پرداخت و در مراجعت به ریاست ژاندارم‌ری خراسان منصوب گردید. در کودتای 1299، سید ضیاء دستور داد که قوام السلطنه والی خراسان را بازداشت کند که او را دستگیر کرده، تحت الحفظ به تهران فرستاد. همین امر موجب شد که قوام السلطنه کینه او را به دل بگیرد و بعداً وقتی نخست وزیر شد، استانداری برای خراسان تعیین کرد که کلنل زیر بار نرفت و علیه دولت مرکزی قیام کرد.

کلنل محمد تقی خان پسیان می خواست در خراسان جمهوری اعلام کند و بعد آن را به سراسر ایران تعمیم دهد که در این کار توفیقی نیافت و در جنگ با قوای دولتی و عشایر در تپه های قوچان در سال 1300 به قتل رسید؛ و حتی گفته می شود که آخرین گلوله را خود به قلبش شلیک کرده است. اکراد قوچانی سر او را بریده و جنازه اش را به مشهد آورده و در آرامگاه نادر با تجلیل به خاک سپردند. وقتی نظام السلطنه مافی حاکم خراسان شد جنازه کلنل محمد تقی خان پسیان را از آرامگاه نادر خارج ساخته به قبرستان عمومی بردند. آنهایی که با کلنل محمد تقی خان پسیان آشنایی داشته اند او را افسری رشید و وطن پرست می دانند و حتی عارف شاعر درباره او اشعاری گفته و چنین یاد آور شده (کین عاقبت وطن پرستی است). کلنل محمد تقی خان پسیان در سال 1300 در سن 33 سالگی زندگی را ترک گفت. فرزند نداشت. ولی خانواده پسیان که اکثراً مشاغل نظامی داشته اند از خانواده های معروف ایران می باشند. ماژور محمود خان نوزری بقاء از همکاران کلنل محمد تقی خان پسیان بود که فرزندش سرلشگر نوزری بقاء در جمهوری اسلامی به زندان افتاد و پای دیوار اعدام رفت.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: باقرخان سالار ملی

باقر خان از رهبران انقلاب مشروطیت و یار نزدیک ستارخان بود. وی در سازماندهی دفاع تبریز در مقابل یورش سپاهیان حکومت مرکزی نقش بزرگی داشت. بعد از فتح تهران و خلع محمدعلیشاه از سلطنت، همراه با ستارخان در تهران مقیم شد. در زمان خلع سلاح مجاهدین توسط نیروهای دولتی دستگیر و سپس آزاد شد. در اوایل جنگ جهانی اول در سال 1334 قمری همراه چند تن دیگر در نزدیکی قصر شیرین توسط عده ای از کردها به قتل رسید.

مشاهیر ترکهای ایران: باقرخان

مجدالدین کیوانی

باقرخان (1335 ق/ 1917 م) ملقب به «سالار ملی» از رهبران برجسته انقلاب مشروطه و یار و هم‌رزم ستارخان (ه □ م).

وی در محله «خیابان» تبریز، گویا در 1278 ق / 1240 ش متولد شد. از زندگی او پیش از ظهور در نهضت مشروطیت، اطلاع چندانی در دست نیست. ظاهراً در جوانی به بنایی اشتغال داشت و در محله خود به دلیری و عیاری شهره بود و به این سبب، یک چند کدخدای آنجا شد. گفته‌اند که به‌روزگار ولیعهدی مظفرالدین میرزا در تبریز، در زمره فراشان یا یوزباشیان دستگاه او در آمد و در استیفای آذربایجان هم مدتی مامور گردآوری مالیات بود. اما آنچه او را برانگیخت تا استعداد خویش را در سازمان دهی جنبش توده‌ها و رهبری آن نشان دهد، تلاشهای محمدعلی‌شاه در برافکندن بنیاد مشروطه و ظهور دوره استبداد صغیر بود. در پی بمباران مجلس و تفویض حکومت و فرماندهی نظامی آذربایجان به کسانی چون محمدولی‌خان تنکابنی و عین‌الدوله و عبدالمجید میرزا. انقلاب در آذربایجان اوج گرفت و چون ستارخان نیز از امیرخیز به پا برخاست، «نائب باقرخان» (باقر بنا) هم از محله خیابان به او پیوست و با مجاهدانی که گرد آوردند، قصد تهران و کمک به مجلس شورا کردند، اما انجمن ایالتی تبریز که حضور آن دو رادر شهر ضروری می‌دانست، مانع رفتن آنها شد. اجازه ورود به عین‌الدوله و اردوی دولتی ندادند و ستار و باقر به اشغال ورودی‌های شهر و سنگر بندی در خیابانها دست زدند. در نخستین رویارویی‌های قوای دولتی با مردم تبریز، حوزه نفوذ و اقتدار باقرخان که تقریباً به طور مستقل کار می‌کرد، چندان گسترده نبود، ولی به تدریج با ضعف مرتجعان و هواداران شاه، نفوذ بیشتری یافت؛ چنانکه با محاصره تبریز توسط قوای دولتی که موجب بروز قطعی در شهر شد، به ناچار باقرخان وظایف دیگری بر عهده گرفت و اختاریه‌ها و اعلامیه‌های «مجلس غیبی» یا شورای مخفی تبریز، به مهر ستار یا باقر صادر می‌گردید. گزارشها و مراسلات کنسولگری‌های روس و انگلیس، حاکی از نگرانی ماموران بیگانه از فعالیت‌های باقرخان و ستارخان است که به تعبیر آنها موجب اغتشاش در شهر شده بود. در اواخر رمضان 1326 / سپتامبر 1908 بازارهای تبریز بسته شد و انجمن ایالتی به تشکیل نیروهای نظامی به فرماندهی باقرخان و ستارخان دست زد که هزینه‌های آن را مردم می‌پرداختند. در برخی منابع این هزینه‌ها را از مالیات‌های خودسرانه‌ای دانسته‌اند که توسط ستار و باقر وضع، و اخذ می‌شد. مخبرالسلطنه مهدی قلی هدایت از فعالیت این دو، به مثابه اعمالی جابرانه و برای گردآوری مال سخن رانده و به‌ویژه برخی کارهای باقرخان را «دیوانگی» خوانده است. برخی از اظهارنظرهای دیگر هم برمی‌آید که باقرخان مردی تندخود و کم تحمل بود و گاه خلاف رسم و رویه کسی که رهبری جنبشی را در دست دارد، عمل می‌کرد؛ چنانکه یفرم خان که خود از سران نامدار مشروطه بود، از برخی اعمال باقرخان به شدت انتقاد می‌کرد.

به هر حال در این میان رحیم خان چلبیانلو به دستور محمدعلی شاه بر تبریزیان تاخت و یکی از نخستین اهداف او تخریب و تاراج محله خیابان بود که از لحاظ نظامی و شمار مجاهدان در درجه اول اهمیت قرار داشت. حملات بیوکخان، پسر رحیمخان به خیابان راه به جایی نبرد و رحیمخان خود به تبریز تاخت، همزمان با تحریک پاخیتانف، سرکنسول روسیه مردم بیمناک شده، فریب می‌خوردند و بیرقهای سفید به علامت صلح باقوای دولتی بر خانه‌های خود برافراشتند. اوضاع طوری واژگونه شد که باقرخان هم ناچار به خانه میرهاشم خیابانی پناهنده شد و از روسها تامین‌خواست و حتی گفته‌اند که بیرق سفید بر سر در خانه‌اش آویخت. این حادثه سبب شد تا بسیاری از مجاهدان دیگر نیز خانه‌نشین شوند و راه برای تسلط قوای دولتی هموار گردد. در حالی که رحیمخان کدخدایان تبریز را وادار می‌کرد تا 90 نفر از سران مجاهدان را که باقرخان در راس آنها قرار داشت، به او تسلیم کنند، دلیری ستارخان که بیرقهای سفید را فروکشید و باقرخان را رسماً به ادامه مبارزه فراخواند، اوضاع را به نفع مشروطه‌خواهان تغییر داد. باقرخان پس از اظهار پشیمانی، به درخواست انبوه مردمی که از مسجد صمصام‌خان به سوی خانه او روان شدند دوباره به تکاپو برخاست و عزم مقابله با رحیم خان کرد. سرانجام نیز به همت او و دیگر مجاهدان، محل استقرار رحیم خان در باغ شمال تصرف شد. پس از آن رشته امور شهر در دست مجاهدان افتاد و طرفداران شاه و مرتجعان که در شبکه‌ای مفسده‌انگیز به نام «انجمن اسلامی» گردآمده بودند، به ناچار شهر را ترک کردند. با این همه عین الدوله به دستور شاه، شهر را در محاصره گرفت و جنگی خونین آغاز شد و باقرخان که اردویش مقابل قوای عین الدوله قرار داشت، رشادتهای کم‌نظیر نشان داد، و چون نمایندگان روس و انگلیس به بهانه حمایت از اروپاییان، اولتیماتوم شدیدالحنی خطاب به انجمن ایالتی تبریز فرستادند، باقرخان به این اخطار وقعی نهداد و از کار دست نکشید. در پی این اخطار، قوای روسی وارد شهر شد و ستارخان و باقرخان برای پرهیز از دان بهانه به دست متجاوزان مجاهدان را از هر گونه حرکت بر ضد این قوا باز داشتند. و خود با آن که در آغاز پیشنهاد انجمن ایالتی مبنی بر تحصن در کنسولگری عثمانی را نپذیرفتند، سرانجام در جمادی‌الاول 1327 / ژوئن 1909 ناچار به آنجا پناهنده شدند. با این همه، روسها که از حضور باقرخان و ستارخان در تبریز سخت واهمه داشتند، با کنسولگری (شهیدرخانه) عثمانی وارد مذاکره شدند و سرانجام از استانبول دستور رسید که این «خادمان وطن» به عثمانی بروند وگرنه مورد حمایت آنها نخواهند بود. دولت روسیه هم به کنسول خود در تبریز دستور داد تا خروج ستارخان و باقرخان از تبریز، قوای روس را در شهر نگاه دارد.

در این میان، تهران به دست مجاهدان بختیاری و گیلانی فتح شد و مخبرالسلطنه والی آذربایجان گردید و با استقبال ستارخان و باقرخان روبه‌رو شد. وی از آغاز رشته امور را در دست گرفت و اعلام کرد که کسی جز دولت و انجمن ایالتی در اداره امور مداخله نکند. از آن سوی سپهدار اعظم، ستار و باقر را برای رفتن به تهران تشویق کرد و مخبرالسلطنه هم که نمی‌خواست آن دو در تبریز بمانند و از پیش نیز از آنها دل‌تنگیها داشت، به سردی با آنها رفتار می‌کرد و خواهان خروجشان از شهر بود و این خوشنودی سبب شده بود که برخی از روزنامه‌ها نیز به بدگویی از سردار و سالار بپردازند. این عوامل و نیز تلاشهای رقیبان و دشمنان ستار و باقر و نو دولتیان ناسپاس سخت موجب دل‌سردی این دو مجاهد شد. باقرخان و ستارخان به نگارش نامه‌هایی به مقامات در تهران دست زدند و خدمات خود را برشمردند و گاه پاسخهایی دایر بر قدردانی دریافت داشتند؛ تا این که عضدالملک‌نایب‌السلطنه احمدشاه و سپس مستشارالدوله، رئیس مجلس شورای ملی ضمن تایید خدمات و زحمات آنها، هر دو را به تهران دعوت کردند و گویا از آخوند ملا محمدکاظم خراسانی نیز خواستند که آن دو را به آمدن به تهران تشویق کند. توصیه آخوند، ستارخان و باقرخان را در این کار راسخ کرد و آن دو با گروههای مسلح خود رهسپار تهران شدند. البته در این کار، اصرار انجمن ایالتی که از هشدارهای روسیه دایر بر تجدید لشکرکشی بیم‌داشت، بی‌تاثیر نبود. ستار و باقر در نوروز 1289 تبریز را به قصد تهران ترک کردند. در زنجان، شیخ محمد خیابانی و میرزا اسماعیل نوبری و برخی از وکلای مجلس در ملاقاتی با اسماعیل امیرخیزی، منشی و مشاور ستار، از رفتن باقرخان و ستارخان به تهران ابراز نگرانی کردند. امیرخیزی چاره کار را در این دید که آخوند خراسانی آنها را به عتبات دعوت کند پس چون مجاهدان به قزوین رسیدند، از علمای نجف تلگرافی رسید که آنها را به تشریف فرا می‌خواند. با این همه، استقبال گرم مردم از مجاهدان در همه شهرها و آمادگی تهرانیان برای استقبال موجب شد تا سردار و سالار هر دو سفر به عراق را به پس از دیدار از تهران موکول کنند. برخی گزارشها حاکی از آن است که علمای نجف به درخواست مستشارالدوله، رئیس مجلس شورای ملی - که از آلت دست شدن این دو توسط «اشخاص مغرض و معاند» بیمناک بود - و نیز درخواست محرمانه سپهدار اعظم از آخوند خراسانی، باقرخان و ستارخان را به عراق دعوت کردند. به هر حال سردار و سالار ملی در میان استقبال بی‌سابقه مردم وارد تهران شدند و دولت به پذیرایی با شکوهی از آنان پرداخت و احمدشاه جوان هر دورا سخت محترم داشت. آنگاه ستارخان را نخست در باغ صاحب اختیار، و سپس در پارک اتابک و باقرخان را در باغ عشرت آباد جای دادند و مجلس شورای ملی نیز با اهدای لوحی به تقدیر از آنها برخاست و تصویب کرد که ماهانه به هر یک 1000 تومان مقرری پرداخت گردد.

در این میان نزاع میان اعتدالیون و انقلابیون یا دموکراتها در حکومت مشروطه به اوج رسیده بود جناح اعتدالی که بسیاری از اشراف و فنودالها را دربر می‌گرفت، از آغاز ورود باقرخان و ستارخان به تهران می‌کوشید به آنها نزدیک شود و از وجودشان برای عقب راندن انقلابیون بهره جوید؛ چنانکه دموکراتها گویا پیش‌بینی می‌کردند و به همین سبب، نمی‌خواستند این دو وارد تهران شوند، در نتیجه تمایل ستار و باقر به این جناح،

روابط آنها باکسانی چون سپهدار اعظم و سردار منصور و سردار محبی روی به گرمی نهاد، ولی با سردار اسعد و دیگر سران بختیاری صمیمیتی حاصل نشد. انقلابیون نیز به نوبه خود کوششها کردند تا میان ستار و باقر را به هم زنند، ولی تحریکات اعتدالیون به جایی رسید که باقرخان در مجلسی، بر ضدنمایندگان دموکرات مجلس سخنانی درشت گفت و به تدریج روابط میان دو سردار تبریزی با سیدحسن تقی زاده، رهبر انقلابیون تیره گردید، تا آنجا که وقتی ستارخان خواهان تبعید تقی زاده شده، باقرخان هم از او پشتیبانی کرد. نزاع میان اعتدالیون و دموکراتها به یک رشته خشونتها و قتلهایی منجر گردید که عده‌ای از سران مشروطه و دولتمردان نامدار از قربانیان آن بودند تا سرانجام بر اساس مصوبه مجلس شورای ملی و دستور کابینه مستوفی‌الممالک، یفرم خان رئیس نظمیة تهران اعلام کرد که مجاهدان باید ظرف 48 ساعت سلاحهای خود را تحویل دهند و این کار به نزاع و جنگ میان مجاهدان و قوای دولتی در محل اقامت ستارخان انجامید و باقرخان هم با گروه خود بی‌درنگ به ستارخان پیوست (30 رج 1328). سرانجام قوای دولتی فائق آمد و باقرخان دستگیر شد و مورد تحقیر و توهین قرار گرفت و اموال مجاهدان و لوحه‌های هدایای به سالار و سردار ملی به یغما رفت. سردار و سالار ملی به ناچار در تهران ماندند یا نگاه داشته شدند. ستارخان 4 سال بعد درگذشت و باقرخان نیز چند سال بعد، در آغاز جنگ جهانی اول در زمره گروهی از آزادی خواهان در محرم 1334 / نوامبر 1915 رهسپار قلمرو عثمانی در عراق شد، ولی شکست آلمان در این ناحیه و پراکنده شدن آزادی خواهان، باقرخان و یارانش را به فکر بازگشت به ایران انداخت، وی و یارانش در راه بازگشت در حدود مرز قصر شیرین در خانه مردی به نام محمد امین طالبانی پیتوخته کردند ولی شبانگاه همه به دست او که طمع در اموالشان بسته بود، کشته شدند (ح 1335 ق / 1917 م). چند روز بعد ماموران انگلیسی که از سابقه شرارتهای محمد امین آگاه بودند، از ماجرا خبر یافتند و او را گرفتند و پیکر باقرخان را که در گودالی دفن شده بود، یافتند. محمد امین طالبانی اعدام، و باقرخان همانجا به خاک سپرده شد. بعدها در آذرماه 1325 مجسمه‌ای از او در میدان شهرداری تبریز نصب کردند، ولی با سقوط حکومت پيشه‌وری، آن مجسمه نیز در زمره چیزهای دیگر از میان رفت. در آذرماه 1354 جسد باقرخان، سالار ملی از روستای محمد امین که اکنون بی‌شمان نام دارد، به تبریز منتقل و با احترام در گورستان طوبانیه دفن شدند و بنایی شایسته بر گور او برپا گردید و چندی بعد نیز یکی از خیابانهای تبریز «سالار ملی» نام گرفت. باقرخان تنها یک دختر به نام ربابه داشت که در 31 خرداد 1347 ش، 7 سال پیش از انتقال پیکر پدرش به تبریز، درگذشت.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: صمد بهرنگی
انلدار محمدزاده صدیق
Eldarmsadig@yahoo.com

قوي افسانه لشمین صمد بهرنگي
انسانی باشادار مسلك چلنگي
قوي عاشیقار قوشسون آدینا داستان
او غوللار دینله سین سنی هر زمان
ترپنسنین یئریندن قوي بؤیوک تبریز
اؤز باشینالیقدان داي قالماسین ایز
قوي یانسین اودلارا شعریم داستانیم
حکمدن قورتولسون آذربایجانیم

ح.دوزگون (1347)

ایراندا اوشاق ادبیاتینا کنچن ایلرده چوخ مارق و علاقه گؤسترنلر اولموشدور . سؤز یوخ کی فارس دیلینده چاغداش ادبیاتی ساحه سینده ان مهم و ماراقلی حرکت یارادان رحمتلی صمد بهرنگی اولموشدور . او ، همده آذربایجانین ادبی مساله لری و فولکلورو باره سینده مقاله لر و کیتابلار نشر اندیدیر . بو مقاله ده صمد بهرنگی نین یاشاییشی ، ادبی و علمی فعالیتلری ایله تانیس اولوروق .

***

بیلگی لی یازیچی ، شعورلو اؤیرتمن ، ذوقلو تدقیقاتچی و عاغیلی چئویرمن صمد معلم ، بوتون والیغینی ، شعورلو و چوخ قیسا اولان حیاتی ، فعالیت و یارادیجیلیغینی بوتونلوکله آذربایجان خالقی نین میلی واریغی و مدنیتی نین قورونماسی و انکشافی اوغروندا مبارزه یه حصر ائتمیشدیر . صمدبهرنگی 1318 نجی ایلی ، تیر آییندا ، تبریزین چرنداب محله سینده اسکولرکوچه سینده ، دونیا گؤز آچدی ، نچه آیدان سونرا ، عاتله سی جمال آباد کوچه سی و سونرا لک لر کوچه سینده کؤچدولر . او مینلرجه اوشاق کیمی بیرینجی دفعه اولاراق یوخسولوقلا تانیس اولدو . صمد اؤز تایی - توشلاری کیمی کوچه ده ، بازاردا ، توز - تورپاق ایچینده بؤیودو . صمد ، اون بئش بهمن ابتدائی مکتبینه اؤیرنجی اولدو ، او آخیر اوچ ایلینی جاوید مکتبینه اوخودو ، ایکنجی تحصیل سطحینی ایسه تربیت مکتبینه بیتیردی . صمد 1334 نجی ایلی تبریز دانشسراسینین سیناغلارینی کنجیریب و اؤیرنجی اولدو . 1330-1340 جی ایلرده خائن شاه رژیم بوسوتون حاکمیتین ایران ملتینه تحمیل ائتمیشدی ، بوندان قاباق ، 1325 نجی ایلرده آذربایجان و بیر نچه باشقا یئرلرده آزادلیق ایستیمین فرقلر بؤیوک کوتله وی - ملی حرکتلر ائتمیشدیلر . همین حرکتلری ، دولت قوشونلاری وحشیجه سینده قانا چکیب ، بؤیوک فاجعه لر یاراتمیشدیلار . 1330 - نجی ایله مصدق باشچیلیق ائدن حرکت ایسه «زاهدی» کودتاسیلا قانا چکیلدی و 30 تیر شهیدلری کیمی خاطره لرده قالان گونلر یاراندی . کودتادان سونرا ایرانین ان آغیر ایللی ایدی آزادلیق سئوه ن لر ، وطن پرورلر تولدولار ، حبسه سالیندیلار و یا سورگون دوشولر . چوخلاری ایسه دارا چکیلدیلر . او ایلار آذربایجانداکی اؤیرتمن لر صینیف و ائو تاپشیریغی و نرملک عوضینده آذربایجانلی اوشاقلارا بئله یادداشت و نردیلر و طلب اندیلیردی کی ، اونو 20 دفعه قده ر یازیب اوخسونلار : « برای حفظ ملیت خود باید فارسی صحبت کنیم » : « اؤز میلی واریغیمیزی قوروماق اوچون گرك فارس دیلینده دانیشاق . » گویا «میلی وحدت» دو یغوسونو یاراتماق و فارس دیلینی یایماق مقصدیله او قده ر چالیشیر و جانفشانلیق اندیردیلر کی ، حتی بیر کلمه ده اولسون فارس دیلی بیلمه یه ن آذربایجانلی ، دردلرینی هم صحبتینه سؤیله مه سینده یئنه ده اجازه و نرلمیردیلر .

آذربايجان عائلە سىندە ، آذربايجانلى لار آراسىندا بۇيويە ن ، آنا دىلپىندە تربىت آلان ، ناغىل انشىدىن بىر اوشاق بوتون بونلاري اوز گوزو ايله گوزودو. صمد ايسە 1346-نجى ايلدە آراز ساري گندىب و داھا قايتىمادى. او 11 ، ايل (1336-1347 ايللر عرضىندە) توفارقان ، ممقان ، آذرشەر ، گوگان ، قذجهان و آخىرجان كندلر يندە اھالى نىن زحمتكش و يوخسول اوشاقلارينا بىلگى اۇيرەدېردى . آخىرجان كندى نىن آغ ساققاللار يندە بىرى صمدى بىلە خاطر لايىر : «صمد پاك قلبى ، آنلى آچىق ، مېربان ، دوزگون و غىيرتلى بىر انسان ايدى ، من صمد كىمى خالق يولوندا چالیشان آنلاقلى بىر آدم گۆرمە مېشم و اونون ساغلىغىندا وار قوھسىلە مېلت يولوندا چالیشماسى نتيجه سىندە آخىر جاندا و ياخىن قوشو كندلردە يوخسوللار ين اوشاقلاري ساوادلاندىلار ، اوشاقلار ھمىشە اونو صبر سىزجە گۆزلە بىردىلر و دئىردىلر : «بھرنگ معلم ھاچان گلە جك ، بىزە نە گئىرە جك» او بىر كنددن ، باشقاسىنا گندىب اوشاقلار كىتاب اوخوماق اۇيردردى ، اونلار كىتاب ياراداردى و اوزودە حر كندە اولان كىتاب انوي كىمى چانتاسىندا اونلار كىتابلار اياراردى و اوشاقلار اھىدە اندردى . او ھمىن زاماندا ، اوز بىلگى سى ني آر تىرما و يوكسك تحصيلات ائتمكدن بىر آن كنار گزمدى . تىرىز اونوئرسىنە سى نىن ادبيات دانشكەسىندە گنجە لر درس اوخويوب ، سحرلر ايسە كندلى لره درس اۇيردردى . صمد دئىشكن : « چوخ رنگارنگ ، معلوماتسىز ، رويا و شىرىن دويغولار لا دولو اوشاقلق دونياسىندا كنجىب ، قارانلىق ، آجى حقيقتلرە و چكىشمە لره دولو بۇيوكلرين آغىر اجتماعى محيطىنە آدديم قويورام .» او بو اوزون كۆرپودن كنجىدي و اوز تەبىرىنچە دئسە ك ، « معلوماتلى ، سىلاحلى و ايلندە چراغ بۇيوكلرين قارانلىق دونياسىنا يئتىشىدي .» بو قارانلىق دونيادا چراغى اده ساخلاماقلا ، ظلمت و قارانلىقدا ، جھالندە قالمىش خالقىنى ، اونون گلە جگى اولان اوشاقلاري ايشىقلى صاباحلار دوغرو ايارماق يولوندا صمد بھرنگى بىلە بىر حيات شعاري قبول ائتدى : « اولوم ايدى چوخ آسانلىقدا منى تاپا بىلەر ، آما نە قده ركي ، ياشاماق امكانىم وار ، گرگ اولوملە اوزلشمگە تلسمە يە م ، البتە بىر واخت اولوملە اوزلشمك مجبور يئندە قالاچام و قالماليم دا ، اوندا اولمك اؤنملى دئىيل ، اؤنملى بودور كي ، منىم حياتىم و يا اولوموم ، باشقالاري نىن حياتىندا ، نە ايز قويماقتىر ... » بوندان سونرا صمد بھرنگى بوتون وارلىغىنى ، گوجونو آذربايجان دىلى نىن و مدنيتى نىن بايلىماسىندا ، انكشافىندا حصر ائتدى . بونون اوچون او فيكرى ، دويغوسو ، ايدراكي پاك و ھلەلكە لئمە مېش آذربايجان اوشاقلار ينى سنجىدي . شاه حاكمىتى نىن فارس دىلىنى يايماق و بوتون اولكە لردە كي غىير فارس مېلتلري آسىمىلاسىا ائتمك سىاستىنى حياتا كنجىرن گوجلو بىر تىبلىغات مكانىز مېنە قارشى چىخدى ، چوخلو سرمايە لر ھزىنە ائدن دىن سىز شاھىن ، دولت تشكىلاتى صمد بھرنگى نىن و اونون بھروز دھقانى ، عليرضا نابدل (اوختاي) و حسين دوزگون كىمى مسلكداشلاري نىن اده ائندىگى نتيجه لره يئتىشە بىلمىردىلر . استىداد دۇوروندى خالقلار ين آندىلپىندە يازىب اوخوماقلاري ان بۇيوك گناھ سايبلىرىدى و ھابئلە آذربايجان دىلپندە اثر يازماق و چاپ ائندىر مكدە بۇيوك جرم ايدى ، بونا گۆرە دە صمد و بىر نچە يازىچىلار مجبور اولاراق او ايللر اوز اثرلر ينىن فارس دىلپندە يازىردىلار . اونون ايلك نثر ائندىگى كىتاب «پارە پارە» آدلانىركى آذربايجان تورك ادبىياتىندا نمونلر ايلە دولودور . سونرا «قوشماجالار و تاپماجالار» كىتابىنى چاپ ائندىردى .

البتە دئىلە نلرە گۆرە صمد بوتون ناغىللاري و يازىلار ينى توركجەدە يازمىشدىر ، آما توركجە دە نثر ائتمك امكانى اولمادىغىنا گۆرە اونلاري فارسجايا چنويرمىش و نثر ائتمىشدىر . بو مسالە « اولدوز و قارغالار » ناغىلىندا آيدىنچاسىنا گۆرونور ، مثال اوچون يازىر : «اوشاقلار سلام ! منىم آدم اولدوز دور . اوخودوغونوز بو ناغىل منىم باشىما گلن لردىر . جناب بھرنگى بىر زامان كندىمىزدە معلم ايدى . بىزىم انويمىزدە ياشايدى . بىر گون باشىما گلنلري اونا دانىشدىم . خوشونا گلدى و دئدى : اگر اجازه وئرسن ، سنين و قارقالارين سرگذشتى ني ناغىل ائدە رم و كىتابدا يازارام . قبول ائتدىم ... » بونلا يازىچى حكاية ني اوخومامىشدا قاباق اوخوجوسونا اىضاح وئرىر . اونا آچار وئرىر ، منى دوزگون درك ائتمك ، شرايطى آنلاماق اوچون اونو حاضر لايىر ، باشا سالىر ، محيى گۆستىر ، اوخوجويا تام ايدىن اولور كي ، حادثە لر آذربايجانلى عائلە سىندە جريان ائدىر و اشتراك چى لار دا آذربايجانلى دىر . 1344 نجي ايلين آمريكالى كودتاسىندان ، 12 ايل كئچن زمان اونون بىرىنچى كىتابى نثر اولدو . او زامان كي بىزىم ملي ثروتمىزىن ، نفتى آمريكالى لارا ساتىردىلار و اگر سە بىرى ھمىن غارتگر ليگە قارشى بىر سۆز دئىردىسە ، قانلى قادالى پهلوي رزىمىن حبس خانالاري و شكنجە گاهلار يندا بوغولاردى ، صمد ائله بو زاماندا شاه رزىمىن ايجاد ائندىگى قىفيللى قاپىلاري قاباغىندا ، گۆزچو اوتوردو ، كي بلکہ بو قاپى لاري آچا بىلسىن . او مقاله لر و ناغىللار يندان فرش توخويان اوشاقلارين ياشايى شىنى گۆستىرە ك ، ايشچى و ستم گۆرموش محروم خالقىمىز ين ياشايى شىنى قلمە چكرم اونلاردا اولدوغو محرومىت و فقري ، دونيان گۆزلري اونوندى باخيشا قويموشدور . او اوشاق ادبىياتىندا بىرىنچى دفعە اولاراق ستم گۆرموش و سرمايە دارلىق چرخ لري نىن ائتىندا ازىلە ن اوشاقلار باخىردى ، او اوشاقلار كي يامانلار ائشيدىرلر و پىسلىك گۆروردولر و انسانين بىرىنچى ليك حوققلار يندان محروم و اوزاق ايدىلر . ھمىن مسالە سبب اولدو كي اونون ناغىللاري آلتىشلانسىن . صمد يازماق صنعتى ني ، فولكلوروموزون بىعماغي ايله باشلادى و فولكلور نمونلر ينىدە توركجە توپلاياردى . اونون ناغىللاري سمبلىك و رمز لري ابدى ، اونلارين ان گوجلوسو «بالاجا قارا بالىق»دا آيدىنچاسىنا گۆرونور . ھمىن ناغىلدا ، صمد اوشاقلققدان ، گنجلىك و بۇيوكلوگە يئتىشمك دۇورانىنى مھارتلە گۆسترمىشدىر . بالاجا قارا بالىق ، ناغىللى 1969 ميلادى ايلپندە ، ايتاليانين «بولونيا» سرگى سىندە بىرنجىلىك قازاندى و ھابئلە ھمىن ايلدە چك اوسلواكى نىن « بي نيال براتسلاو » سرگى سىندە ايسە بىرنجى اولدو ، ھمىن ناغىل فرانسادا آلتىشلاندى و دفعە لره ، فرانسىز جادا چاپ اولدو و «پلانتو» آدلىم فرانسالى رسام اونون ناغىلپن شكىللىرىنى چكدى . صمد دئىە ردى : « گۆبلە ك كىمى يئردن چىخمامىشام ، آتام وار ، آتام وار ، آما گۆبلە ك كىم بۇيوموشە م ، و گۆبلە كىن ضدىنە اولاراق نئز اياقدان دوشدوم ، ھر يئردە شئە وارسا ، اونو اوزومە چكدىم ، ھئچ بىر كس منى سوارمادى ، من بۇيودوم ، اىگدە آعاجى كىمى ، اگرى ، اويرو ، و آز سويا قانع اولدوم و آذربايجان كندلري نىن اۇيرنجى سى اولدوم . آتام دئىە ر : اگر ايراني ، ايرانلى لار آراسىندا بۇلسە لر ، بوندان چوخ سنە چاتماز ! » .

هر يازيچي يازماغيندا بير سئوگيسي و ديلگي واردير و همين مساله اونون يازماغينا و يارتماغينا سبب اولور ، صمدين سئوگيسي خالق ايدي ، خالقي استئمار و زور اكيليقدان قورتارماق و اونا آزاد ياشاما دويغوسونو ياراتماق ، همين عشق اونو اويرتمن انئدي ، او ياخين ارتباط لار خالق ايله قورمالي ايدي . او هنج زمان خالقدان ايريلمادي ، مکتبه خالقا مکتوب يازماقدا ، اونلار ايله اكينچيليك انتمکده و شهرلر و کندلريميزه سفرلرينده ، اونون فيکري هر زمان خالق ايله ايدي . او ميخائيل شولخوف ون < ميلتله صداقتله دانیشماقدا اونلارا گئرچکلري دنمکده اگر آجي و سانجي لي دا اولسا ، بئني مبارزلر بئجرتمکده ، آرماتلار يولوندا بشريتي اينجه صنعت دن تاثيرلي و قدرتلي باشقا بير يول يوخودور . > بو سؤزونه اينانيردي . بهرنگي ناغيللاري نين امتياز لارين خلق ياشايي شينا باخيشي دير . و همين گئرچکلک سبب اولور كي اوخوجو اونا ساري چکيلسين چونکو او گئرچک لري گورور و گئرچک يازير و او < لبلبي ساتان اوغلان > ناغيليندا گئرچکلک اصولونون اساس شيوه سينه يئتيشير و يازيچي نين مستقل و گورونن بير شخص کيمي ناغيلدا حضورنو آرادان آپارير . همين ناغيل گؤستريکي اگر صمد بير آزدا ياشاسايدى ، ادبيات سيماسيندا آدليم بير اولدور کيمي اولاردي . علي اشرف درويشيان يازير : < او گوستاو فلور کيمي آرماتلي و الدن اوزاق اولان يازيچي نين ، يئرني آلا بيلردي . > اونون ساده ناغيللاري ، اوشاقلاردان علاوه ، بؤيوکلري ده اؤزونه ساري جذب انئدي ، او بؤيوکلر كي صادق هدايت دن سونرا اجتماعي مساله لره گوره بئله صداقتلي و صميمي يازيچي گورمه ميشلر . صمد بهرنگي نين اولومونه تقريبا 3-2 آي قالميش < آوي نوگلان > : بئني گوللر آوازي آدلي کيتاب حاققيندا يازديغي < ننگين > و < راهنماي کتاپ > 1968 ژورنالاريندا چاپ انئديرديگي مقاله ده اوشاق ادبياتيندان دانيشاراق ايکي مساله يه فيکير وئرکه توصيه انتميش و اؤزوده بو معيارلاري الده اساس توتموشدور .

1-نجي سي اوشاق ادبياتي معلوماتسيز ، رويالار و شيرين دويغولارلا دولو اوشاق دونياسي ايله قارائليق و آجي حقيقتلرله دولو بؤيوکلرين کنشمکشلي اجتماعي محيطي آراسيندا کورپو اولماليدير . اوشاق گرک بو کورپودن کنچسين و معلوماتي سيلاحي و الده چيراق بؤيوکلرين قارائليق دونياسينا ادديم قويسون و ... 2-نجي سي اوشاق دقيق ، دوزگون دونيا گوروشو وئريلمه ليدير . اونا ائله بير مئيدان وئريلمه ليديركي ، دائيم دگيشن جمعيتده و شرايطه مختلف اخلاقي و اجتماعي مساله لرله قيمت وئر بيلسين . ... اوشاغا دنئيلمه ليدير كي ، اوشي كي ، بشريته ، انسانليغا قارشى دير و جمعيتين تاريخي انکشاف نين قارشى سيندا آليز ، اونا قارشى نفرت انتمک لازيم دير . بو نفرت لازيم دير . بو نفرت اوشاق ادبياتيندا يول آچمالي دير . 29 ياشيندا دونياسي ني معمالي شكيلده دگيشديرن صمد بهرنگي بوگون آذربايجان تور ياغينين قوينوندا تبريز ين اماميه قبر يستانليغيندا ابدي ياتميشدير . مزار ي اوستونده قويولموش باش داشيندا بو سؤزلر حك انديلميشدير :

اوشاقلارين الدن گنتميش دوستو ، صمد بهرنگي

اي وفاسيز باهار

قاييمي ناز لا آچدين (مني گنج يادا سالدین)

گوللري نين عطري گوزومو يوخويا آپاردي (تنز اويدوم)

غنچه لري نين گولوشو اوره گيمده قالدي (دويماديم)

اوره ك اوخشايان آيين ايشيغي گوزومه قالدي (حسرت ده قالديم)

ايشيغي نين شعالاري تنز اوچوب گنئدي ، اورگيم سيخيلدي .

قايناقلا

1. صمد بهرنگي منظومه سي (حسين دوزگون)

2. صمد بهرنگي (علي اشرف درويشيان)

3. برادر صمد بهرنگي (اسد بهرنگي)

4. رحمتلي صمد بهرنگي نين اثرلري

ADLIMTURKLER

آذربايجاندا قادين حركاتيندان اؤرنكلر: تئلى زرى و سربيه خانيم

تارىخ سوره سينده آذربايجان قادينلاري ايستر اؤز ارلري ايله، ايسترسه ده اؤز لوكلرينده قانلي - قادالي دؤيوش مئيدانلاريندا، بول - بول حماسه لرين ياراديجيلاري اولموشلار كي، تارىخ صحيفه لر يميز بونلارين بير سيراسينا اؤز سينه سينده اؤيونه، اؤيونه بئر وئرميشدير. بو تورپاقدا اولدوقجا قادينلارا حورمت گؤزو ايله باخيلميش و بير سيرا يابانجيلار كي، قادينني نفر واحيدي ايله اولچوب و «زن و اژدها هر دو در خاك به» دنميشلر، باخيلماميشدير. زنگين و بير چوخ حيصصه لري قيزيل قانلا يازيلميش تارىخيميزده قادينلارين روللاري بعضي يئرلرده كيشيلردن آز اولماميش و بوتون ساحه لرده گاهدان قاباقجيل دا اولموشلار. اؤرنك اولسون دئيه دؤيوش مئيدانلاريندا بابكين حايات يولداشي كلدانبييه، كور اوغنونون نيگاري و نبي نين هجري اونلار لا بيرگه دؤيوشلرده ظفرلر قازانميشلار. تانباكي حركاتيندا هله ده آدي چوخ حورمتله ياد اولان زئينب پاشا، اؤز قهرمان يار يولداشلاري ايله خالقين دار گونونده ياغيلارين باشينا نه اولدار توكموشلر. شاعير ز-اميرلو دؤيوشچو قادينلار يميزن پايين آشاغيدايكي شعرده گؤزه ل و لاييقيجه تصويره چكميشدير:

اسكي زمانلاردان بيزيم ائلرده قادينلارا بوللو، حورمت و ار ايميش
 آنايا، گلينه، قيزا هر زمان توكه نمز ده يرلر، عيززت وار ايميش
 تارىخ بويو اولو آنا باباميز آنا ايله تانريني، حاقلي بيلميشلر
 بير تانري اؤنونده اييليب، داها آنالار اؤنونده، بير اييلميشلر
 ازلدن ديللرده مثل اولموش كي: «آسلانين ار كه يي، ديشيسي اولماز»
 دنبيبلر قاديندا ده ير وئرمه سك ميللتين ده يرلي كيشيسي اولماز
 اوندا كي باشقالار، قيز اوشاقلارين دير، ديري تورپاق آلتدا قويلارميش
 هامان چاغدا بيزيم ائل اوباميزدا بخت اولدوزو، آنا قيزين ساتارميش
 اوندا كي باشقالار، آروادي قيزي ساتير ديلار قول تك، پولا بازاردا
 ياشاياردى آزاد بيزيم آروادلار ديز به ديز شرفله، ان ايفتيخار لا
 تارىخلرده پارلاق بير اولدوز كي مي تومروس آناميزين، آدي قالميشدير
 او تومروس كي تبريز، آنا وطنيم ايفتيخارلي آدين اوندان آلميشدير
 كور اوغلو نبي يه، سس ووروب سسلر نيگارلار، هجرلر، زينب پاشالار
 بوردا زنانلار دا كيشيلر كي مي ايستيبدا كوكسونه سونگولر چالارلار
 هونر عالمينده دايم پارلاييب يوزلرجه مه هستي، يوزلرجه پروين
 نه گؤزل اثرلر ياراديب بونلار ظاهيري ساپ - ساده معناسي درين
 آزاده كيشيلر - آزاد قادينلار ياشاديب ياشاسين آذربايجانيم
 اولدار، ديباريسان، شرف يوردوسان سن كي مي آنايا، قورباندير جانيم.

مشاهير تركه‌اى ايران : تنللى زرى خانىم

اوست سطرلرده دندىمىز كىمى بىزىم تارىخ، جومورودلردن دالغالانىر. ايندى بورادا اونلار يىر باشقاسىندان دا آد چكك اىستردىم. بو جسارتلى قادين «تنللى زرى» اولموشدور كى، مشروطه اينقبلا بىندا اوغلانلار لا بىرگه دؤيوش سنگرلر ينده ياغىلار يىن علئيهينه موبارىزه آپارىدى كى، ظاليملر يىن مىراث گوئله لر يىنه توش گلير. باشقا مواهيدلر بو جنگ پالتار گئىن دؤيوشچونو دىنج بىر يئره آپارىب اونون يارالار يىنا داوا - درمان انتمه قرار يىنا گلېب، اونون حرب گنيملر يىن چىخارداندا مانتع اولوب و اىسته بىر كى ستارخان گرك بورادا اولسون. بو خبر يى قوچاقلار ستارخانا يئتىرك جك هامان، ستارخان او دؤيوشچونون سون چاغلار يىندا باشى اوستونه يئتىشمك همان اولور. شاعىر محمد ابراهيم زاده «دنيز» بو دستانى گوزلجه نظمه چكمشلر. بونو دا قئىد انتمك يئرسىز اولماز كى، همىن داستانلا، ماراقلانانلار دان بىرىسى ده انل و خالقىن شاعىرى سؤهراب طاهىر دىر. سؤهراب معلمىن بو شعرى بىر نئچه دؤنه چاپ اولدوغونا گؤره اوندان واز كئچىب، محمد دنيز يىن شعرىن بىرگه اوخوياق:

كؤنلوم يئنه بىر اىز آيىرير دويغو تئلىندن
 اىستر بئنى بىر صحبت آچا آذر انلىندن
 سؤز باشلا ياراق بىر دؤنه تبرىز شهر يىندن
 مشروطه ديلاورلر يىن بول هونرىندن
 مشروطه ده بىر قىز گنئىب جنگ لىباسىن
 قانلا بويابىب اللرىنه الوان حناسىن
 تومروس ساياغى ايلهام آلىب اوز دييار يىندان
 تا وار نفسى اندى دىفاع ناموس - عارىندان
 گوئله ده يره ك، سىنه سىنه قانى جالاندى
 يالنىز يادا باش ايمه يه ره ك سرت يارالاندى
 انلر قوچاغىن تئز گؤتورولر ائوه سارى
 ملح قويا لار يار هسىنه انتمه يه زارى
 هر نئدىلر، او قويمادى سويسونلا لىباسىن
 تا ياره سىن يىن اؤستونه قويسونلا داواسىن
 ستارخان او دم تئز يئنىشىب سؤيله دي او غلوم
 آي ويجدانى پاك قلبى تميز نىبىتى دو غروم
 عىللت نه دي كى قويموسان انئسىنه طبابت
 آيا بو ايشه واردىر الينده يئنى عىللت؟
 او انل بالاسى اوز توتاراق سؤيله دي سردار
 تئز سن بورانى خلوت انله سنله سؤزوم وار
 ستارخان او حال خلوت اندىب تئز او مكانى
 اوز توتدو او غول وار نه سؤزون سؤيله بو آنى
 اول يار هلى عسگر دئدى انل اولدوز يام من
 او غلان دنيلم انل بالاسى انل قىز يىام من
 ستارخان انشيت جك بو سؤزو بىر حالا قالدى
 رنگى سارالېب تئز قىز يىن آدىن خبر آدى
 «آدىن نه دىر آي انل قوچاغى قلبىمى دلدىن
 من كى دىرىم اولمه مىشم سن نيه گلدىن؟
 تنللى زرى سسلندى وطن عسگر يىم من
 او غلان دنيلم تورك قىزى، تنللى زرىم من
 تنللى زرىن سردار انله كى سوروب حالىن
 چىخدى انشيه سسله دي فورن اؤز عيال يى
 سسلندى قادين گل بو قىز يىن باغلا ياراسىن
 چوخ سعى انله قويمما اوله بو خالق بالاسىن
 تا اؤ يئنىشىنجه زرى آرامىنى آدى

آذر ائلىنى مین كدھرہ مین اودا سالدی
جوت گۆزلری اولدوز تڭ آخیب گول كیمی سولدی
بیرلیك سۆزونو خالقا دئییب سونرا اولودی
ائل آشیغی چال منصورى غملر تزه لندی
آذر بالاسی تئلی زری قانه به لندی
چالخاندى «دنیز» قان دولوسو اولدی بو چوللر
مینلر قوچاغین قاره ساچین هۆردو بو ائللر

مشاهیر ترکهای ایران : بایرامقولو قیزی سربیه خانیم

هله 21 آذر جریانیندا اردبیلدن قالخان و ایستیداد علئیهینه قهرمانجا موباریزه آپاران بایرام قولو قیزی سربیه خانیمی، گۆرنلر، اونون جسارت و شهامتیندن سۆز -صوحت آپاندا، سانکی ایکنجی زئینب پاشادیر ذیکر انتمیشلر. بو جسارتلی و تاسوفله آدی ایتگین قالان قادین تکینه 5 گون دوشمین موخاصیره سینده قالدیقدا یئنه ال - قولو سووومادان سون گۆشه یه قدر آتیشمیش آنجاق نه ایسه یاغیلارین یالانلاری و یاغلی دیلرینه اینانیب سنگردن چیخدیقا، نامرجه سینه اونو قتلگاها گونده ریب گۆشه ده مینه وئرنده جلالدارا دئییر: تاریخ سیزلره نیفرین اندهجک، قاتیلره نجات یولو باغلیدیر. آذربایجانین رشید بالالاری منیم اینتقامیمی سیزدن آلاقلار. آذربایجان آزاد اولاجاق».

«آزادلیق یولوندا مبارزه» کیتابیندا بو قادینا عاید آشاغیدا کی سطیرلر قئید اندیلمیشدیر: «خلق آزادلیغینین کنشیگینده مردلیکه دایانان اوز عینادچیلیغی بلا دوشمنی حثیرته سالان ایگید ثومرین او غوللاری ایچریسنده آذربایجان خلقینین قهرمان قیزی سربیه ده ووروشوردو. او، حیات یولداشی علی ایله بیرلیکده، اونولا چیبین - چیبینه بیر سنگردن آتش آچیردی. لاکین او، هم موخاصیره ده، هم ده فیشنگی قورتاماقتا ایدی. بونا باخمایاراق او، دوشمنه تسلیم اولماق ایسته میردی. خابین دوشمن ثومرین فداییلرینین، انلهجه ده سربیه خانیمین قارشیسینا قوران گتیریر، اونا ال باسیر، آند ایچیر «شرفله» سۆز وئیر و حاکیم طبقه لرین یوز دفعه لرله ال آندیقلاری آچاق حیل و آداتما متتودوندا ایستیفاده اندیر. آذر سونرا قورانا باسیلمیش اللر ثومرین فداییلرینین، او جومله دن شاهسون ائللرینین قهرمان قیزی سربیه نین قانییله بویانیر. قهرمان فدایی سربیه اولدورولمه میشدن اول بارماغینی جلالدارین گۆزونون ایچینه سیلکه له یه ره ک «بو سیزین اوچون هونر دئییل، تاریخ عهد و پیمان پوزانلاری نیفرتله یاد آنده جکدیر»! دئمیشدیر. او سۆزونو دوام آنتدیره ره ک اوجا سسله بئله علاوه انتمیشدیر: «آذربایجانین ایگید او غوللاری منیم قانیمی یئرده قویماچاقدیر! شهیدلر قانی آزادلیق آغاچین سوواراجاق» بو نزاکتلی و شرافتلی قادین «اردبیلین ثومرین قصبه سینده 1325 ینجی ایلین آذر آیینین 26 ینجی گونو ناهاردان سونرا ساها 6 دا بیر ده بیرمانین قیراغیندا تاسوفله شهید اولونموشدور» و بئله لیک له «18 نفر فدایی ایله شاهسون قیزی سربیه، خانلارین سیلاحلی دسته لرینه 5 گون موقاویمت گۆستریب اولومو مردلیکه قبول آنتدیلر.» یازیقار اولسون کی بو رشید و دیلور قادیندان تاریخلری آرییب، آختاراندا بیر شئی گۆزه ده یمیر. البتته بونون اساس عامیلی بو اولابیلر کی، میلی حوکومت دئوریلنده ن سونرا، اوندان یازماق نجه دئییرلر گوج آپاران ایشلردن ایدی و سونرالاردا او دؤورون آداملاری قیریلیب قورتولدوقدا ایش داهاچتینلشمیشدیر. بئله لیک له سربیه خانیم دا اوزوندن قابق طولم و ظالیم علئیهینه موباریزه آپاران موباریزلر کیمی تاریخه قوووشدو و اوز گۆستردییی شرافت و شوجاعتی ایله تاریخیمیزین بزرکلیلریندن بیرسی اولور. نجه کی زئینب پاشا، هجر خانیم، اتلی شاه به یم، تئلی زری، عظمت خانیم، پروین اعتصامی، گنجه لی مه ستی، نیگار خانیم، خورشید خانیم و... اولموشلار. یازیمیزین سونوندا اوستاد حمید سخامهرین منیم خواهیشیمله یازدیغی «آسلان سربیه» باشلیقلى شئعرین بیرگه اوخویاق:

گوردو اوز يوردون، ائلين زار و پريشان سرييه
 غيترتي چكمه دي گورسون انله نالان سرييه
 ظاليمين بلكه توفنگيله سوكه سينه سيني
 ويجدانيله اوز آرا باغلادي پئيمان سرييه
 انتمه به جنگ فيشنگيله توفنگين گوتوروب
 مرد-ي مردانه اولوب عازم-ي مئيدان سرييه
 عرصه تنگ اولدوغو حالدا آتيشيب دوشمنيله
 دوشمنين باغريني بنش گون انله ييب قان سرييه
 تا فيشنگي و اريميش سنگريني بوشلامايب
 صولتيله انله ييب دوشمني حنيران سرييه
 چوخ دويوشدن سورا آخبرده فيشنگي قوتاريب
 انله ييب جانين آذربايجانا قوربان سرييه
 (توپراق آلتيندا زن و ازدهاني قويلويانا)*
 كيشيليك رسمين انديب اوندا نومايان سرييه
 قوربانام منده «سحا» سرييه كيمي قهرمانا
 كيشيدن ده باشميش چونكو او اينسان سرييه
 آسلان آسلاندي دنبيبلر اولماز ارلك يا ديشي
 يئري واردير اونا تاريخ دننه آسلان سرييه

قايناقلار و ايضاحلار

- 1- "آزادليق يولوندا مبارزه"، بيرينجي جيلد، ص 19
  - 2- "مهد آزادي" گونده لبي، شاعير ز-اميرلو- نون شعري همين گونده ليك دن گوتورولموشدو.
  - 3- حورمتلي شاعير محمد دنيزدن شعرين بيزيم ايختياريميزدا قويدوقلارينا گوره اوز ميننتدارليغيميزي بيلديريريك.
  - 4- "از زندان رضاخان تا صدر فرقه دمكرات آذربايجان"، علي مرادي مراغه اي، باهار 1382، تهران، اوحد، ص 516
  - 5- سالماسلي عاليم دوستوم حورمتلي علي اصغر غفورنيا جنابلارينين، لطفعلي اربيلي (فلكي)نين سرييه خانيم حاققيندا ايكي سطييرليك يازيسين بيزه لوطف انتديكلرينه گوره تشكور انديريك.
  - 6- "گذشته چراغ راه آينده است". پژوهش گروهی: جامي، ویراستار: بيژن نيك بين، چاپ دوم پاييز 1371 - تهران نشر نيلوفر.
- * - "زن و ازدها هر دو در خاك به- جهان پاك از اين هر دو ناپاك به" حكيم فردوسي طوسي، ايرانين آدليم شاعيري.

ADLIMTURKLER

مشاهير تركهائى ايران : شيخ محمد خيابانى

هر گون خيابانى نطق سؤيله بير ،
 آرزوسون ، آمالين هي بيان اندير .
 توركجه دانيشيردي فصاحت ايله ،
 وارلي توركجه ميزده بلاغت ايله .
 دينله ينلر بوتون حيران اولوردو ،
 عجم حناسي نين رنگي سولوردو .
 گوزل دانيشيردي توركجه ميزي او ،
 اوجاباش انديردي هر گون بيزي او .
 قيام قالدير ميشدي شانلي توركجه ميز ،
 اگميردي تهرانا قهرمان تبريز .

شيخ محمد خيابانى مشروطه دؤورونون بؤيوك يازيچيلاريندان ، دانيشانلاريندان و عالم لر يندن ايدي . او مملكتيميزين آزادليق و استقلاليني اوچون چوخلو فداكارلىقلار ائتميشدير ، بو بؤيوك كيشي آذربايجانين و ايرانين افتخارلاريندان ساييلير . خيابانى نين قوه لي يازي لاري و تاثيرلي دانيشيقلاري اولموشدور . اونون دانيشيقلاريندان آزادليق روحو ، شجاعت و ملي غرور حسي ائشيدنلرده يارانيردي . اونون علمي دانيشيقلاريندان سونرا ، نظري ارشاداتي عموم خلق طرفيندن قارشيلانيردي . بو مبارزين شهادتي نين ايل دؤنومو مناسبتي ايله اونون ياشايشينا قيسا بير باخيشدا ، اونون تانيتديرماغينا چاليشاجا غيق . محمد خيابانى ، حاج عبدالحميد تاجر اوغلو ، 1297 – نجى قمرى ايلينده تبريزين ياخينليغيندا كي خامنه قصبه سينده آنادان اولموش و 1338-نجى ايلين 29 ذى الحجه آييندا قيام حادثه سينده تبريز شهرينده شهيد اولدو . محمد اولجه آتاسي نين تجارخاناسيندا اقتصادي تعليمات گؤرموش ، سونرا لار تبريزه گئتميش و ايكنيجي تحصيليني تبريزده مكممل ديني ، دنيوي تعليمات گؤرموش ، فقه و اصول اوخوماقدان علاوه ، رياضيات ، طبيعي علوم ، اولدوز تانيمان و باشقا علمي ساحه لرده مهارتلىر قازانميشدير . شيخ محمد خيابانى گنجليك زامانيندان سحرلىر تبريزين جامع مسجدينده و آخشاملار ايسه خياوان محله سينده يئرلشن كريمخان مسجدينده امامت ائدردي . حاج آقا پئشنامز خامنه اي ، شيخ محمددين قاين آتاسي رحمته گئنديكن سونرا ، خيابانى بو مسجددين پئشنامزليغيني اوز عهده سينه آلميشدير . مختلف پئشه لرده چاليشان محمد خيابانى ، مشروطه انقلابي دؤورونده سياسي حياتا آدديم قويموش ، انقلابين فعال اشتراكچي لاريندان اولموش ، محمد علي شاه تبريز شهريني محاصره ائنديگي زامان مرحوم خيابانى مجاهدلر و آزاديخواه لارلا بير سنگرده استبدادي قوه لرله مبارزه لر آپارميشدير . او تبريزين خياوان محله سينده اوز وئره ن ووروشمالارين بيرينده گؤسترديگي قهرمانلىق و شجاعتله خصوصي فرقلندي ، او آذربايجان ايلاتي انجمني نين فعال عضولريندن ايدي و انقلابدان سونرا آذربايجان ايلاتي نين ملي مجلسي نين ايكنيجي دؤوره سينده نماينده سئچيلميشدير ، اما مجلس تعطيل اولاندا سونرا نچه ايللر سورگون دوشموش ، مشهد و سونرا قفقازا ساري گئتمه يه چاره سيز قالميشدير . 1332-نجى قمرى (1293 شمسي) ايلينده تبريزه قايتميش و تجارته مشغول اولان خيابانى گيزلي فعاليتلره باشلاميشدير ، اونلارين ايشلري 1335 – نجى قمرى (1296 شمسي) ايلينده آچيغا كئچدي و شيخ محمد خيابانى باشچيلىق ائنديگي آذربايجان ايلالت كميته سي تشكيل تاپدي و اونلارين ايشلرين توسعه وئرمكده سرب ، اردبيل ، زنگان و اورمو كميته لري ده ياراندي . خيابانى نين رهبرليگي ايله < تجدد > نشرية سي نين ياييلماسي باشلاندي . دؤرد ايل عرضينده 202 سايب

چرخمیش نشریه نین سایی لاری نین چوخو ندا (م-خ) امضاسی ایله خیابانی نین باش رداکتور لوغو و یازی لاری ایله نشر اندیلمیشدیر، فارس دیلینده نشر اولان بو قرئته تهران و اولکه میزین باشقا شهرلرینه ده گؤندر یلیردی . 1335-1338نجی قمری (1299 – 1296 شمسی) ایلرده ، خیابانی ایرانین حاکمیت دایره لری نین ضد خلق فعالیتینه و امپریالیست پرستلیک سیاستینه ، او سیرادان انگلستان دؤولتی ایله امضالادیقلاری 1919 -نجو میلادی (1298 شمسی) سازشینه ، قارشی چیخاراق ، مشروطه انقلابی دؤورونده اله اندیلمیش اساسی قانون حیاتا کئچیریلمه سی ، تکمیل لشدیرمه سی او غر وندا ، آذربایجاندا گننیش حرکاتا باشلامیش ، بو مبارزه نی رهبرلیک اندیب 1299-نجی شمسی ایلینده تبریزده قیام انتمیشدی . قیامین حیاتا کئچیریلمه سی ، نظری جهندن خیابانینین < تجدد مسلکی > نه اساسلانیردی ، < تجدد > بئنیلیکچی مسلکی ، امپریالیزم آغالغینا ، شاه حاکمیتی نین ظلمونه قارشی قیام ائدن ، سیاسی آزادیقلار ، حقیقی خلق حاکمیتی و نهایتا آذربایجان ملی حقوقلاری او غر وندا مبارزه آپاران بیر عقیده ، سیاسی - نظری بیر جریان ایدی . بو جریان ، سیاسی مبارزه ده ساغ و سول اولمایان ، خیابانی دفعه لرله تکرار انندیگی ، < اورتا خط > گؤتورن بیر خیردا جریان ایدی . دوغما دیاری آذربایجانلا افتخار ائدن ، بو دیارین یوکسلمه سی و بوردا یاشایان ملتین یئتگیلشمه سینه چالیشان خیابانی ، همین خلقه مراجعتله دانیشیقلا ری پندا آذربایجانلیلاری فعال و قطعی مبارزه یه سسلیردی . بئله لیکله خیابانی نین باشچیایی ایله حیاتا کئچیریلیمیش بو قیام ، ایراندا حکم سورن امپریالیزم آغالارینا ، شاهلیق قورولوشونا قارشی و آذربایجانلیلار و بوتون ایرانلیلارین ملی استقلالیتی او غر وندا مبارزه تاریخینده بؤیوک اهمیته مالک اولموشدور . تبریزده اوز وئرن بو تاریخی قیام و اونو رهبرلیک ائدن شیخ محمد خیابانی نین شخصییتی ، آذربایجانلیلارین ملی شعورونون انکشافیندا بؤیوک رولو اولموشدور . آلتی آی دوام انندیگی بو قیام مرکزی حکومتین آپاردیغی سلاحلی هجوم نتیجه سینده مغلوبیته او غر ادیقا ، خیابانی ، حیاتی نین سون لحظه لرینه دگ مردلیک و دیانت گؤستریمیشدیر . مخبر السلطنه نین وئردیگی فرمان اساسیندا ذیحجه الحرام 1338-نجی ایله بیر نچه قزاقین هجومو زمانی اولدورولدو . بوندان اولکی گون خیابانی دن اجازه ایستیلدی کی گندیب والی دن اونا امان ایسته نیلسین ، خیابانی ایسه جاواب وئرمیشدی : < من دوشمن مقابیلینده دیزی می یئره وورمارام ، من ایران مشروطه انقلابی نین او غلویام ، من اولومو ، تسلیم اولماقدان اوستون توتورام .

قایناقلار :

- آ شیخ محمد خیابانی حماسه سی : حسین دوزگون
- آ قیام شیخ محمد خیابانی در تبریز : س . علی آذری
- آ نطق های شیخ محمد خیابانی : بهرام خیابانی
- آ شیخ محمد خیابانی ، خروش حماسه ها : مصطفی قلی زاده .

مشاهیر ترکهای ایران: شیخ محمد خیابانی

شیخ محمد خیابانی در سال 1297 هجری قمری در خامنه از توابع تبریز به دنیا آمد . مدتی در روسیه در تجارتخانه پدرش مشغول کار بود . در زمان محاصره تبریز توسط قشون محمدعلیشاه جزو مجاهدین مدافع شهر بود . در دوره دوم مجلس شورای ملی از تبریز به مجلس راه یافت و عضو حزب دمکرات بود . پس از بستن مجلس به روسیه و سپس به تبریز آمد . بعد از انقلاب 1917 در روسیه ، فرقه دمکرات را فعال نمود . در زمان حضور قوای عثمانی در تبریز مدت دو ماه در زندان بود . خیابانی از مخالفین سرسخت امضا قرارداد خائنانه ایران و انگلیس توسط انگلوفیل معروف وثوق الدوله صدراعظم وقت بود . پس از امضا این قرارداد اعتراضات گسترده ای بویژه در بخشهای شمالی ایران بوقوع پیوست . از جمله قیام دمکراتهای آذربایجان به رهبری خیابانی . این قیام در سال 1338 قمری (1920 میلادی) با خدعه ونیرنگ و تا حدودی برآورد غلط دمکراتها که حاکم منتصب تهران یعنی مخبر السلطنه را علیرغم ارتباطاتش با نیروهای مرتجع و قزاق و انگلیس به شهر راه دادند . بطرز وحشیانه ای سرکوب گشته و خیابانی بطرز فجیعی به قتل رسید

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: یادمان صد و پنجاه و دومین سالروز تولد میرزا حسن رشديه

رشديه پدر دبستانها و دبستانيها

غلامرضا درکتابان

چهاردهم تير ماه، مقارن است با سالروز تولد ميرزا حسن تبريزي، معروف به رشديه، از پيشگامان نهضت فرهنگي ايران در دوره معاصر. وي در پنجم رمضان (14 تير 1230 شمسي) سال 1267 قمری در محله «چرنداب» تبريز متولد شد. مقدمات صرف و نحو و فقه را در تبريز فرا گرفت. و براي تحصيل علوم جديد به بيروت رفت. در آنجا پس از آشنائي کامل به اسلوب و طرز تعليم و مطالعات فراوان، موفق به اختراع الفبائي صوتي در زبان فارسي و رفع اشکالات تدريس در اين زبان شد. سپس راهي ايروان گشت و در آنجا به سال 1301 قمری نخستين مدرسه (دبستان) ايراني را به سبک جديد براي مسلمانان ايروان تاسيس کرد. لغت «رشديه» اصطلاح عثمانيان است که يك صنف از مکاتب خود را به اين نام مي خوانند. اين اصطلاح از عثماني به قفقاز رفت و از آنجا به تبريز رسيد و مکتب ابتدائي تبريز «رشديه» نام گرفت. رشديه در سال 1305 قمری دبستان خود را در ايروان به برادرش سپرد و به تبريز بازگشت. پس از ورود به تبريز نخست عده اي از اقوام باسواد خويش را گرد آورد و طرز تدريس اسلوب جديد خود را به آنان آموخت و آنگاه با پشتيباني «ميرزا علي خان امين الدوله» والي آذربايجان، در همان سال اولين دبستان را در تبريز و در مسجد «مصباح الملك» در محله ششگلان بنیان نهاد. اشتياق مردم به باسواد شدن کودکانشان، آن هم با اين سهولت باعث گرمي بازار مدرسه شد، اما پس از برگزاري يك دوره، با مخالفت مکتب داران مواجه شد و به انحلال دبستان انجاميد.

از نتايج عمده ايجاد مدرسه رشديه، اين بود که عده اي از معلمان آن که اصول اداره مدرسه و تدريس را به سبک جديد آموخته بودند، هر کدام در تبريز مدرسه و مکتبي را دابر کردند و در ترويج معارف کوشيدند. در سال 1315 قمری، امين الدوله به تهران رفت و به مقام صدارت اعظم مظفرالدين شاه رسيد. او رشديه را نيز به تهران فرا خواند و اولين دبستان به سبک جديد را در رمضان همان سال در تهران و در باغ «کربلايي عباسعلي» تاسيس کرد که بعداً مکان آن به جنب پارک امين الدوله انتقال يافت. تاسيس اين دبستان موجب شد که فرهنگ دوستان و ترقي خواهان و روشنفکران از آن استقبال کنند، زيرا تا آن ايام، اوقات اطفال چه در خانه و چه در مکتبخانه هاي قديم، بيهوده تلف مي شد، بدون آن که معلومات قابل توجهي را فراگرفت. با پشتيباني امين الدوله که به اعتقاد برخي صاحب نظران تنها کار موفقيت آميزش در زمان صدارت، کوشش براي تاسيس مدارس جديد و تشويق ديگران به اين اقدام بود، کار دبستان رشديه بالا گرفت. البته در اين راه حمايت روحانيون بزرگ (چون) از نجم آباد آذربايجان که فعلاً در داخل استان تهران قرار دارد («شيخ هادي نجم آبادي» و «سيد محمد طباطبائي») (که خود دبستاني به نام اسلام بنا نهاد) موثر بود؛ چندان که بعد از برفاقتان امين الدوله از صدارت، اين دو نگهداري دبستان را بر عهده گرفتند و خصوصاً پروايشان در کار دبستان، دهان منتقدان را بست و موجب افزايش تعداد دبستانها (و بعدها دبيران) و ترويج علوم جديد به وسيله معارف دوستان شد.

بدین سان در سالهاي 1316 و 1317 قمری چند مدرسه جديد ديگر به نامهاي «مدرسه مظفري»، «مدرسه علميه»، «مدرسه افتتاحيه»، «مدرسه شرف»، «مدرسه دانش»، «مدرسه سعادت»، «مدرسه سادات»، «مدرسه رفعت»، «مدرسه کماليه»، «مدرسه تربيت»، «مدرسه ادب»، «مدرسه اسلام» و «مدرسه قدسيه» تاسيس شد که جملگي به تعليم کودکان به سبک جديد همت گماشتند. در سال 1317، انجمن معارف، زير نظر «جعفرقلي خان هدايت»، وزير معارف وقت، براي مدارس جديد برنامهريزي مي کرد که به موجب آن برنامه تحصيلات عمومي در تمام ايران در سه دوره تعليمات ابتدائي، متوسطه و عالي (تعليمات مخصوصه) تدوين گرديد و همين برنامه در سالهاي بعد تاسيس مدارس ابتدائي و متوسطه (دبستان و دبيران) را از پي آورد. اين همه آثار مثبت اقدامهاي رشديه در تاسيس نخستين دبستان و ترويج سبک جديد آموزش بود. او علاوه بر اين، 27 جلد

کتاب تالیف کرد که مهمترین آنها کتابهای «وطن دیلی» (یا زبان وطن) برای سال اول مدرسه مسلمان زادگان قفقاز، بدایة التعلیم، کفایة التعلیم، نهایة التعلیم و صد درس می باشد. وی همچنین «روزنامه تهران» را در پایتخت نشر داد که شماره اول آن در هفتم تیر ربیع الاول 1326 قمری به چاپ رسید.

میرزا حسن رشديه، پير معارف ايران در اواخر عمر در مدرسه اش در شهر قم، کلاسي براي تعليم نابینايان تشکیل داد و با اصولي که براي تعليم آنها اختراع کرده بود، امکان علم آموزي شان را فراهم آورد. وي همیشه مي گفت: «هيچ خدمتي بزرگتر از معلمي و هيچ خدمتگزاري بزرگتر از معلم وجود ندارد.» رشديه در تاريخ 19 آذر 1323 شمسي (مطابق 23 ذیحجه 1363 قمری) در سن 97 سالگي و در شهر مقدس قم درگذشت و در قبرستان نو همان شهر به خاک سپرده شد. در قسمتي از وصيتنامه او نوشته شده: «مرا در محلي به خاک بسپاريد که هر روز شاگردان مدارس از روي گورم بگذرند و از اين بابت روحم شاد شود.»

میرزا حسن رشديه

پدر تعليم و تربيت نوين در ايران

حسن رشديه فرزند ملا مهدي تبريزي که تحصيلات را در مکتب خانه هاي قديم آموخت در 22 سالگي پيشنماز يکي از مساجد تبريز شد. ميرزا حسن رشديه چون در خانواده روحاني بزرگ شده و در مکتب خانه درس خوانده بود و از آن رنج مي برد براي ادامه تحصيلات به بيروت رفت و تحت نظر معلمين فرانسوي قرار گرفت و بعد به استانبول و ايروان رفت و در آنجا مدرسه اي دايير کرد و سپس به ايران آمد و اولين مدرسه را به سبک نوين در تبريز تاسيس نمود. ولي چند بار آخوندها عليه او فتوا دادند و مدرسه اش را غارت کردند. به مشهد گريخت ولي باز به تبريز مراجعت کرد. رشديه با حمايت مظفرالدين شاه و امين الدوله توانست در تهران مدرسه تاسيس کند ولي باز هم از فشار قشريون در امان نماند و در حرم حضرت معصومه در قم متحصن شد. ميرزا حسن رشديه پدر تعليم و تربيت نوين ايران لقب يافت و تعداد زيادي شاگرد تربيت کرد و کتابهاي درسي زيادي با الفباي نوين از او به يادگار ماند و در سال 1323 در قم درگذشت. خانواده رشديه از خدمتگذاران صديق فرهنگ ايران شناخته شده اند

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: صفر قهرمانیان

صفر قهرمانیان، با سابقه‌ترین زندانی سیاسی ایران و قدیمی‌ترین زندانی سیاسی جهان، صبح یکشنبه 19 آبان ماه در بیمارستان «ایرانمهر» تهران زندگی را بدورد گفت. صفرخان صبح روز جمعه به بیمارستان انتقال یافته بود و وضع سلامتی وخیمی داشت. وی، هنگام مرگ 81 سال داشت و بیش از سی سال از عمر خود را در زندان‌های محمدرضا پهلوی گذراند. جوانسال بود که مبارزه علیه ستم ارباب رعیتی را آغاز کرد و اندک زمانی بعد به صفوف مبارزان دمکرات آذربایجان پیوست. با شکست دمکرات‌ها در آذربایجان، از خانه و کاشانه آواره و سرانجام در سال 1327 در ارومیه بازداشت شد. 30 سال زندان کشید و سپس توسط قیام ملت و با افتخار تمام آزادی خود را بازیافت. صفرخان در تمام 30 سال زندان، در برابر قدرت و حکومت و زورگویان، نمونه مقاومت و عزت و غرور و در برابر همبندان و دیگر مبارزان با هر گرایش و سلیقه‌ای، نمونه‌ی خلق و خوی انسانی و دوستی و محبت بود.

حسن یوسفی اشکوری، اکبر گنجی، علی افشاری، عمادالدین باقی و ناصر زرافشان به خاطر درگذشت صفر قهرمانی پیام تسلیت فرستادند. فریبرز رییس‌دانا از دوستان قهرمانیان نیز با اشاره به سوابق وی گفت: زنده‌یاد صفر قهرمانیان در میان یارانش به صفرخان اشتها داشت و این «خان» نشان‌دهنده‌ی تعلق شخصیت او به توده‌های مردم است و به معنی علامت متداول خان نیست. وی خاطر نشان کرد: صفرخان مبارزه علیه ستم و خودکامگی و ظلم و جور و بهره‌کشی اربابان را در روستاهای اطراف مراغه و عجب‌شیر آغاز کرد و به دلیل حساسیت‌ها ویژه و آشنایی با جنبش‌های انقلابی و یادگارهای جنبش مشروطه از دهه‌ی ۲۰ خورشیدی وارد مبارزه‌ی سیاسی علیه ظلم و جور اربابان شد. رییس‌دانا گفت: صفر قهرمانیان در کرکوک بازداشت شد و به زندان رژیم جبار عراق گرفتار آمد و پس از مدتی تحمل زندان به ایران پس فرستاده شد. او توانست مدتی از چنگال ماموران بگریزد و در شهرستان‌های دیگر آذربایجان به فعالیت‌های مبارزاتی خود به صورت مخفی ادامه دهد. صفر قهرمانیان در آن زمان هنوز ۳۰ سال نیز نداشت. وی افزود: تمامی زندانیان که از سال ۴۲ به زندان رفته‌اند نام او را به عنوان یک شخصیت فرهیخته و رهبر معنوی خود پذیرفته بودند. رییس‌دانا در ادامه اظهار کرد: وقتی صفرخان در آستانه‌ی بهمن ۵۷ از زندان آزاد شد بر دوش و بازوان توانا و مستحکم مردم قردان، شریف و آزاده‌ی ایران به سمت منزلش رهسپار شد. ایشان در هنگام آزاد شدن از زندان، شهر تهران را نمی‌شناخت و اصلاً بنای چهار طبقه را ندیده بود. او تنها مردم را از طریق زندانیان سیاسی می‌شناخت و به آن‌ها عشق می‌ورزید. وی ادامه داد: صفرخان در طول پس از انقلاب، نه راه درویشی و گوشه‌نشینی و عزلت را پیش گرفت و نه راه شلوغ‌کاری‌هایی که نافی ارزش‌های مبارزاتی او بود. وی تأکید کرد: من تا آخرین لحظه‌ی زندگی صفرخان شاهد بودم که در برابر تطمیع، خواسته‌ها و استفاده‌های سیاسی و ابزاری، آگاهانه و هوشیارانه و مصممانه «نه» گفت و هوشیاری و آگاهی عجیب این مرد ۸۵ ساله که سال‌ها به بیماری پیشرفته‌ی ریه مبتلا بود و دانش دانشگاهی و کلاسیک نداشت، برای من مایه شگفتی بود. پیکر صفرخان روز چهارشنبه ۲۲ آبان ساعت ۹ صبح از مقابل بیمارستان ایرانمهر تشییع شد.

صفرخان؛ نماد مقاومت مردمی در برابر ستم

بی‌تردید تحولاتی که پس از شهریور ۱۳۲۰ در بخش‌های شمال غربی ایران یعنی در آذربایجان و زنجان روی داد، صفحاتی تکان دهنده در تاریخ جنبش ترقی خواهانه و انقلابی مردم ایران است. در آن روزگار که دهقانان در زیر بار ستم فئودال‌ها به جان آمده بودند، بسیاری از شرایط

برای وقوع يك جنبش دهقاني در آن سامان مهيا بود: بوجود آمدن طبقه اي متوسط و آگاه از دهقانان كم زمين در آن سامان ، ايجاد امكانات ارتباطي بين روستاهاي آن ديار و پيدايش نسبي يك بازار سراسري و ضعف حكومت مركزي پس از سقوط رضاشاه ، از وجود سه پيش شرط قابل ملاحظه براي يك رويداد انقلابي ضدفئودالي خير مي داد. خاتمه دادن به پرداخت بهره هاي سنگين مالكانه ، تعديل مناسبات ميان مالكان و رعايا و تقسيم زمين بين دهقاني که در آن زحمت مي کشند، آرزوي ديرينه ي دهقانان بود. حضور جمعي از روشن فکران هوادار عدالت اجتماعي در آذربايجان و زنجان در حکم جرعه بود در انبار باروت توده هاي دهقان پس آتش انقلاب مشتعل شد و دهقانان انقلابي تحت رهبري فرقه ي دموکرات آذربايجان آهنگ آن کردند که مقدرات خویش را رقم زنند. مصادره زمين هاي بزرگ مالکان و لغو مالکیت هاي بزرگ ارضي ، اقدامي انقلابي و تاريخي بود که دهقانان ستم ديده ي آذربايجاني و زنجان به رهبري آزادي خواهان انقلابي و دموکرات ، به آن دست زده بودند. در کنار آن اقدام تاريخي و به پشتوانه ي همين عمل انقلابي احداث نهادهاي خدماتي و رفاهي مردم چون مدرسه ، درمانگاه ، حمام ، کتاب خانه ، سينما و نيز زيرساخت هاي اقتصادي چون راه سازي و حفر چاه همه از فعاليت هايي بود که به دست دهقانان و مردم ستمديده و مصمم آذربايجان صورت گرفت. اما طبيعي بود که خوانين بزرگ مالک و حکومت سرسپرده ي حامي آنها اين اوضاع را برنتابند و سوداي سرکوبي بي رحمانه را در سر بپرورانند.

اين ويژگي هميشگي ستم گران حاکم است که اقدامات انقلابي توده هاي ستمديده را سرکوب کنند و همان گونه شد که آنان خواستند. در نبود يك جنبش سراسري دموکراتيك در تمامی نقاط ايران ، با جان گرفتن تدريجي و جمع آوري قوا توسط حکومت مركزي و اقدامات هماهنگ و پيگيرانه ي خوانيني چون بيگدلي ها، امير افشار ها، ذوالفقاري ها، اسکندري ها و ديگران و نيز با وجود ضعف در رهبري جنبش نوپاي آذربايجان و عقب نشيني قريب بيست هزار نفر نيروهاي مسلح از آن سامان ، مقدمات شکست و سرکوبي اين جنبش مهيا شد. در آذربايجان او تجسم آرزوهاي قلبي صدها هزار دهقان ايران را به بهانه ي واهي مبارزه با تجزيه طلبي به خاک و خون کشيد. ده ها هزار دلاور در خون خود غلطيدند. صدها هزار دهقاني که در آذربايجان و خمسه مي زيستند ديوار آرزوهاي خود را ويران ديدند. ميليون ها اميد که در سينه هاي سوخته ي ملت ايران پر مي کشيد، به ياس مبدل شد. اما حتي اگر مردم نااميد شوند "قهرمان" مردم حق نااميد شدن ندارد. "قهرمان" مردم آن گوهر بلاگرداني است که در اوج تحمل درد و رنج و ستم سرشار از اميد و درون وجودش آکنده از "شادي و آزادي" است. همان گونه نيز بود. "قهرمان" مردم در آوارگي و گريز در شهرهاي عراق و سپس در سياه چال هاي اروميه ، تبريز، قصر و برازجان سرشار از اميد بود. بي ترديد مي توان گفت که "صفر قهرمانيان" يکي از تابناک ترين چهره هاي اميدبخش و قهرمان راستين تاريخ مقاومت مردم ايران است ملت ستم ديده ي ايران و روشن فکران داغديده اي که ضميرشان را با گوهر تابناک عشق به رهايي و آزادي روشن نگاه داشته اند، ديرگاهي است که به صلابت کوه وار و مقاومت آهنين "قهرمانان" به خود مي بالند و آن را باز مي جويند. راستي را نياز اين ملت تشنه چه زمان به پايان خواهد رسيد ؟

سال شمار زندگي قهرمان

- ۱۳۰۰: (شمسی) صفر قهرمانيان (صفرخان) در روستاي شيشوان در سه كيلومتری عجب شیر، از شهرهاي آذربايجان به دنيا آمد. نام پدرش محمدحسين و نام مادرش گوهر تاج بود. از همان آغاز نوجواني در کنار پدرش به کار کشاورزي پرداخت
- ۱۳۲۱: همراه با سه تن از دوستانش ، حيدر آفاقي ، احمد فخري نژاد و اصغر نوري (اين سه تن بعدا اعدام شدند) وارد مبارزه بر ضد فئودال ها و زمين داران بزرگ آذربايجان شد
- ۱۳۲۴: ازدواج با خانم ملوک باقرپور - شانزدهم آبان ، قيام مسلحانه روستائيان شيشوان بر ضد فئودال ها و زمين داران بزرگ. صفرخان در اين قيام شرکت فعال داشت و در فرقه ي دموکرات آذربايجان به درجه ي ماژوري (سرواني) رسیده بود
- ۱۳۲۵: هيأتي نظامي به ظاهر براي نظارت در امر انتخابات از تهران به آذربايجان رفت. اما ناگهان در روز ۲۱ آذر ماه از سوي ارتش شاهنشاهي ، مبارزان و قيام کنندگان بر ضد فئودال ها از چند سو محاصره و به طور وحشيانه اي تار و مار و قتل عام شدند.
- ۱۳۲۵: صفرخان همراه با عده اي از قيام کنندگان متواري و از مرز گذشت و همراه با گروهی به عراق رفت و در آن جا دستگير و زنداني شد.
- ۱۳۲۷: صفرخان از عراق فرار و به ايران آمد و در ۱۸ اسفندماه توسط ماموران دولتي شناسايي و دستگير شد و در اروميه به زندان افتاد.
- ۱۳۲۸: اول فروردين ، شب عيد ، صفرخان در زندان اروميه در سلول انفرادی.
- ۱۳۲۹: تحويل دادن صفرخان به دادگاه نظامي تبريز و صدور قرار عدم صلاحيت از طرف دادستاني تبريز و فرستادن پرونده به مراغه و اعاده پرونده به تبريز.
- ۱۳۲۹: آذرماه ، محاکمه در دادگاه نظامي لشکر تبريز و صدور حکم اعدام براي صفرخان به جرم قيام مسلحانه براي براندازي نظام شاهنشاهي. برادر او حسن علي قهرمانيان نيز به ده سال زندان محکوم شد. پدر صفرخان نيز مدت دو سال با او در زندان بود
- ۱۳۳۰: روي کار آمدن دولت ملي دکتر محمد مصدق و اعاده پرونده صفرخان از دادگاه نظامي به دادگستري در اثر شکايت او.

- ۱۳۳۱: اعاده پرونده به دیوان عالی کشور از ارومیه و ارسال پرونده به دادگستری تبریز
- ۱۳۳۲: کودتای انگلیسی - آمریکایی - ارتجاعي ۲۸ مرداد و اعاده پرونده صفرخان به دادگاه نظامی
- ۱۳۳۳: تبدیل حکم اعدام به حبس ابد در دادگاه نظامی. صفرخان در این تاریخ درست شش سال زیر اعدام بود.
- ۱۳۳۴: اعتصاب غذا در زندان دژبان تبریز به مدت يك ماه در اعتراض به وضعیت بد زندان. انتقال به ارومیه
- ۱۳۳۷: پایان ده ساله ي اول زندان و انتقال از ارومیه به تبریز و از تبریز به تهران قصر
- ۱۳۳۷: تبعید به زندان مخوف برازجان
- ۱۳۴۱: درگذشت همسر صفرخان ، خانم ملوک باقرپور در یکی از بیمارستان های تهران در اثر سردرد شدید در حالی که بیش از چهل و يك سال از سنش نمی گذشت. او برای ملاقات با صفرخان ، همراه دخترش مهین به تهران آمده بود تا به برازجان برود.
- ۱۳۴۲: درگذشت مادر صفرخان ، درگذشت پدر صفرخان
- ۱۳۴۶: اولین ملاقات صفرخان با دخترش مهین و نوه ي شش ماهه اش بهروز عباسی و دامادش محسن عباسی
- ۱۳۴۷: انتقال از زندان برازجان به زندان قصر تهران
- ۱۳۵۲: سرکوب زندانیان در تهران و چند شهر بزرگ ایران به وسیله گارد ضد شورش و سخت تر شدن شرایط زندان
- ۱۳۵۴: بردن صفرخان به کمیته ي مشترک برای چندمین بار و فشار آوردن به او برای نوشتن تقاضای عفو و ندامت نامه و خودداری و مقاومت صفرخان
- ۱۳۵۵: بردن صفرخان به کمیته ي مشترک برای نوشتن نامه ي عفو. در آبان ماه این سال در حدود ۶۰ نفر از زندانیان در تلویزیون با گفتن "سپاس آریامهر" آزاد شدند. اما صفرخان با تمام فشارهایی که به او وارد شد، تن به این ذلت نداد.
- 1356: آمدن صلیب سرخی ها برای بازدید از زندان های ایران و پنهان کردن صفرخان توسط ساواک. عاقبت در اثر فشار صلیب سرخی ها برای بازدید از زندان های ایران و پنهان کردن صفرخان توسط ساواک. عاقبت در اثر فشار صلیب سرخی ها، ساواک ناچار شد، صلیب سرخی ها را به دیدن صفرخان ببرند.
- ۱۳۵۷: اعتصاب غذا همراه با دیگر زندانیان در اعتراض به کشتار مردم در ۱۷ شهریور ماه
- ۱۳۵۷: سوم آبان ماه ، مردم درهای زندان ها را شکستند و صفر قهرمانیان همراه دیگر زندانیان سیاسی ، پس از ۳۲ سال از زندان قصر آزاد شد. مردم او را در میان حلقه های گل به خانه دخترش بردند.

ADLIMTURKLER

عیاران تبریز

مشاهیر ترکهای ایران: حسن دای او غلو «تبریزی حسن دای»
حبیب الله تابانی

ایران در طول تاریخ پرفراز و نشیب و قرون پرمبارزو نبردش، با چهره‌ها و شخصیت‌های استثنائی و بزرگی‌روبرو شده که هر يك از آنها يك قهرمان، يك دلاور و يك رادمرد و بزرگمردی بوده‌اند که چون ستاره‌های تابناک بر آسمان حیات این ملت درخشیده‌اند و لی متأسفانه به علت سیستم غلط حکومتی و خانانگیری حاکم بر جامعه در طول تاریخ گذشته هیچگاه این قهرمانان نشان داده نشده‌اند و قهرمانیها و از جان‌گذشتگیهای آنان در پشت چهره‌های حاکم و صاحب‌اختیار زمان خود، رنگ باخته و سایه‌ای نامعلوم به نظر رسیده‌اند که دیگران را برای مشخص کردن آنان، حال جستجو نبوده و اگر هم برای مدتی کوتاه مطرح شده‌اند، به تدریج از خاطره‌ها محو و در پرده‌های ابهام باقی‌مانده‌اند در حالیکه در لابلای دلها حیاتی جاودانی داشته‌اند و در تاریکی شبهای دراز زمستان مادرها و مادر بزرگها، شرح حال آنان را در گوش فرزندان این سرزمین بازگو کرده و نهال آن قهرمانیها را، از کور او غلوه‌ها و بابک‌ها و... حسن دای او غلوه‌ها را در دل آنها نشانده‌اند. داستان «حسن دای او غلی» از ادمر تبریزی که سپاه عثمانی را به مدت چند روز، خود و چند نفر از دوستانش در پشت دروازه‌های تبریز نگاهداشت و اجازه نداد به شهر وارد شوند و در این روزهای کوتاه، صدها نفر از عثمانیان را کشته و از ردمخارج کردند، از جمله آن دلاور مردان گمنام تاریخ است.

مردم تبریز در زمان صفویان صدمات بسیاری از عثمانیان، دیدند ولی این مردم در هر حال مثل همیشه برای حفظ شرف و ناموس خود و دفاع از خاک و وطن در مقابل عثمانیان از هیچ کوششی کوتاهی نکردند و در آن روزها هم که «شاه طهماسب صفوی» هنوز سلطنت طولانی و کم فروغ خود را سپری می‌ساخت، با اینکه مردم دل‌خوشی از او نداشتند و بقول «وین چنتو آلساندري» «سفر جمهوری و نیز ... البته این مطلب درست است که مردم تبریز به قدر مردم دیگر شهرها عشق و احترام برای شاه طهماسب قائل نیستند، زیرا می‌گویند: که شاه آنجا را ترک گفته و به قزوین رفته... زیرا دیده است که چنانکه دلخواه او است در تبریز مورد احترام نیست... (1)»، در سال 993 هـ. ق. آنگاه که سلطان مراد سوم امپراتور عثمانی از صلح طولانی (صلح سی‌ساله) با ایران خسته شده بود و دنبال بهانه می‌گشت «اوزدمیر او غلو عثمان پاشا» را دستور داد تا رهسپار ایران و تبریز گردد و او هم همراه با چهل هزار سپاهی متوجه این شهر شد که در ضمن راه «چغاله او غلو» والی «وان» هم با چندین هزار نفری به او ملحق گردید. این سپاه خیلی راحت تا دروازه‌های تبریز پیش رفتند و در پشت دیوارهای شمال غربی و محله «شام‌غازان = شنب‌غازان» قرار گرفتند. این تنها مطلبی است که در کتابهای تاریخی از آن درج شده و در بعضی‌ها که کمی هم به شرح بیشتری پرداخته‌اند، می‌نویسند: پس از نبردی با سپاهیان ایران سرانجام وارد تبریز شدند. (2)

اما این چند روزی که به اصطلاح نبرد مختصری با سپاهیان ایران کردند، روزهای غرور و افتخار ایرانیان و مخصوصاً تبریزیان بود، روزهایی که رادمردی بی‌باک و جنگجوی شجاع همراه با عده‌ای سپاهی، که باید گفت دوستان او بودند، در برابر عثمانیان ایستادند و چون سپاهیان ایرانی موجود در تبریز عده‌شان بسیار کم بود و آمادگی لازم را نداشتند بنابراین، این عده کم تعداد می‌بایستی آنقدر در مقابل سپاهیان عثمانی بایستند تا نیروی کمکی به داد آنها برسند. «خال‌پاشا» از زبان «سوار بیگ» یکی از سران عشایر کرد همراه سپاهیان عثمانی می‌نویسد: [... ماها کاملاً بی‌خبر از تعداد سپاهیان حریف خود، بودیم و شرایط طوری بود که تصرف تبریز را انجام شده می‌دانستیم وقتی پشت دروازه‌های تبریز رسیدیم و بیش از چند کیلومتر با شهر فاصله نداشتیم، فرماندهان سپاه نگهبانان را معین کردند و بقیه خیلی راحت منتظر فردای آن شب شدیم و خوابیدیم تا کار تبریز را تمام کنیم!! هنوز ساعتی چند گذشته بود که به فریاد سربازان و شیهه اسبان از جای پریدیم. قیامتی برپای بود و در تاریکی هیچ چیز معلوم نبود و دوست و دشمن قابل شناسائی نبودند. فرماندهان سپاه عثمانی خود را عقب کشیده و بر روی تپه‌های کم‌ارتفاع اطراف تبریز قرارگاهی برای خود بوجود آوردند تا صبحگاهان چکاچک شمشیر و صفیر تیرها و... صحنه کارزار را پر کرده بود و چون هوا روشن شد معلوم گردید که به ما شبیخون زده‌اند و بیشتر تلفات ما هم توسط افراد خودی حاصل شده است. با اینکه یکی از ایرانیان را اسیر کرده و حرفهائی از او کشیده بودند،

اما، فقط نام فرمانده آن عملیات را گفته و از تعداد افرادشمن حرفی نزنده بود. نام فرمانده غافلگیر کنندگان ما «حسن دانی اوغلو» شناسائی شد. (3) در بامدادان روز بعد مردم تبریز که چشم به راه سپاهیان دولتی بودند تا آنها را در برابر دشمن محافظت کنند باز هم در گروه‌های کوچک در برابر سپاهیان عظیم عثمانی سنگیر گرفتند تا با حرکات ایزائی و سرگرم کردن آنها بتوانند ساعاتی جلوی آنها را، از حمله و ورود به تبریز بگیرند زیرا تا آخرین لحظه امیدوار به رسیدن نیروی قزلباش بودند.

«حسن دانی اوغلو فرزند عباس نانوا» و از یک خانواده کثیرالاولاد تبریزی بود و از مدتها قبل در تبریز، در جزو نیروهای انتظامی «داروغه‌های» شهر خدمت می‌کرد و این بود که اغلب او را «حسن داروغه» هم می‌گفتند. در این هنگام هم وقتی از جنایتها و فجایع سپاهیان عثمانی، در حرکت به سوی تبریز، توسط فراریان شهرها و قصبات سر راه سپاهیان عثمانی، اطلاع یافت، روی شجاعت ذاتی و غیرت و حمیتی که داشت، عده‌ای از یاران و همراهان را به دور خود جمع کرد و بعد از بحث و مذاکره‌ای چند تصمیم گرفتند تا رسیدن نیروهای دولتی و قوای کمکی، دست به مقابله و مبارزه بر علیه عثمانیان بزنند تا بدین گونه هرچه بیشتر بتوانند ضمن معطل کردن آنان، زمینه را برای محافظت بیشتر مردم تبریز فراهم آورند. «خالدپاشا» باز هم می‌نویسد [... دو روز تمام نیروهای عظیم عثمانی که از ضعف شهر تبریز آگاه شده بودند و می‌خواستند کار تبریز را یکسره کنند بر اثر حرکات چابکسوران «حسن دانی اوغلو» که در جهتهای مختلف پراکنده شده و کمین کرده بودند و هر از گاهی بی‌پاکانه بر سپاهیان عثمانی که با خیال آسوده از اینکه نیروئی در شهر تبریز وجود ندارد تا جلو آنها را بگیرد، می‌زدند و در این حملات حساب شده و جانبازانه چنان می‌جنگیدند که عثمانی‌ها را وادار به جبهه‌گیری و ایستادن در مقابل خود می‌ساختند و با این حملات و یورشهای غافلگیرانه، که چندین بار صورت گرفت، توانستند دشمن را از پیشروی باز دارند و اینها تا آخرین نفر و آخرین نفس می‌جنگیدند و... (4)].

«حسن دانی اوغلو» بعد از آنکه تا آخرین حد امکان کوشید و جنگید با عده معدودی از افرادی که برایش باقی مانده بود، خود را به داخل شهر تبریز انداختند و تا ساعتی چند با سپاهیان عثمانی که وارد شهر شده بودند خانه به خانه به نبرد پرداختند اما... این مبارزه نابرابر چقدر می‌توانست دوام داشته باشد؟ سرانجام در آخرین لحظه که تمام همراهان مبارز این دلاور مرد بزرگ‌تبریزی از پای درآمده و خود تنها می‌جنگید سپاهیان عثمانی توانستند او را اسیر سازند و پیش «چغاله اوغلو» بیاورند، خالد پاشا می‌نویسد [... چغاله اوغلو که از شجاعت و بی‌پاکی این جنگجوی تبریزی، متحیر شده و طبق عادت تمام انسانهای شجاع از وی خوشش آمده بود، کوشید «حسن دانی اوغلو» را با خود همراه سازد و وعده‌های زیادی هم به او داد ولی... بالاخر چون از همراهی «حسن دانی» ناامید گردید دستور داد تاذره ذره با بریدن زبان و گوش و... جان او را بگیرند... (5)] و سرانجام این دلاور تبریزی راهی را که در پیش گرفته بود و آن هم راه فداکاری و جانبازی در راه وطن و هموطنانش بود، اسیر و با شرح دلاوریهای او توسط دشمنانش نامی جاودانه یافت...

پاورقی □

- 1- سفرنامه‌های ونیزیان در ایران ترجمه منوچهر امیری صفحه 445.
- 2- تاریخ تبریز نوشته ولادیمیر مینورسکی ترجمه عبدالعلی کارنگ صفحه 3-52.
- 3- اکراد در منگنه جنگهای ایران و عثمانی نوشته حسین خالدپاشا ترجمه متن کردی از راقم چاپ هولر = اربیل صفحه 275.
- 4- پیشین، این کتاب توسط آقای محمدصالحی در اختیار نگارنده گذاشته شد که اینجا لازم است سپاس خود را از ایشان اعلام دارم.
- 5- همان، ص 275

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: علامه طباطبایی

وي در شرح حال خود مي گوید: من در خاندان علمي در شهر تبریز که از زمانهاي دور شهرت علمي پيدا کرده متولد شدم، و از همان کودکی در یتیم بودن را احساس نمودم ولي خداوند متعال بر ما منت نهاد و زندگی را از نظر مادي بر ما آسان نمود، وصي پدرم به منظور عمل به وصیت آن مرحوم از من و برادر کوچکترم مواظبت مي کرد و با اخلاقي نیکو و اسلامي از ما نگهداري مي کرد با اینکه همسرش از ما بچه هاي کوچک مراقبت مي کرد خادمي را نیز به این منظور استخدام کرد. من درس قرآن کریم (که پیش از هر چیز آموزش داده مي شد) و «گلستان» و «بوستان» سعدي شیرازي، «نصاب الصبيان»، «انوار سهيلي»، «اخلاق مصور»، «تاریخ معجم»، «منشآت امیر نظام» و «ارشاد الحساب» را به پایان بردم. اینگونه بود که بخش اول تحصیلات من به پایان رسید. سپس به فراگرفتن علوم دینی و زبان عربي پرداختیم و بعد از هفت سال متنهاي آموزشی را که آن زمان در حوزه هاي علمیه مرسوم بود فراگرفتیم، در طی این مدت، در علم صرف و اشتقاق کتابهاي: «امثله»، «صرف میر» و «تصرف» در نحو کتابهاي: «العوامل في النحو»، «انموذج»، «صمدیه»، «الفیه ابن مالک» همراه با شرح سیوطي و کتاب «نحو» جامي، «مغني اللیب» ابن هشام، در معاني و بیان: کتاب «المطول» تفتازاني، در فقه: «الروضة البهیة» معروف به شرح لمعه شهید ثانی، «مکاسب» شیخ انصاري، در اصول فقه: کتابهاي «المعالم في اصول الفقه» شیخ زین الدین، «قوانین الأصول» میرزاي قمی، «رسائل» شیخ انصاري، «کفایة الأصول» آیت الله آخوند خراساني، در منطق: کتابهاي «الکبری في المنطق»، «الحاشیة»، «شرح الشمسیة»، در فلسفه: «الإشارات و التنبیها» ابن سینا، در کلام: «کشف المراد» خواجه نصیرالدین را خواندم و اینگونه بود که متنهاي درس غیر از فلسفه متعالیه و عرفان را به اتمام رساندم. برای تکمیل درسهای اسلامي خود به نجف اشرف مشرف شدم و در درس آیت الله شیخ محمدحسین اصفهاني حضور پیدا کردم. همچنین به مدت شش سال متوالي خارج اصول فقه را خواندم، در طی این مدت درسهای عالی فقه شیعی را نزد استادمان آیت الله نائینی تحصیل کردم و دوره کامل خارج اصول فقه را نیز به مدت هشت سال نزد آن بزرگوار به پایان بردم، و در کلیات علم رجال نزد مرحوم آیت الله حجت کوهکمری درس خواندم.

استاد من در فلسفه اسلامي، حکیم اسلامي سید حسین بادکوبه اي بود که نزد آن حضرت کتابهاي منظومه سبزواري، اسفار و مشاعر ملاصدرا، شفاء ابن سینا، کتاب اثولوجیای ارسطو، تمهیدالقواعد ابن ترکی و اخلاق ابن مسکویه را خواندم. استاد بادکوبه اي ضمن ابراز علاقه و افر به بنده خود بر درسهایم اشراف کامل داشت و سعی مي نمود که ریشه هاي تربیت را در اعماق وجود من مستحکم سازد و همواره مرا به مدارج اندیشه و راههاي استدلال راهنمایی مي فرمود، تا اینکه در طرز تفکر خود بر آن روش خو گرفتم سپس به من فرمود تا در درس استاد هیئت و نجوم سید ابوالقاسم خوانساري حاضر شوم. من نیز نزد او دوره کامل ریاضیات عالی و علم هندسه در هر دو بخش هندسه فضائی و هندسه مسطحه و جبر استدلالی (جبر گزاره) را خواندم. سپس به علت نابسامانی وضع اقتصادی به ناچار به وطن خود بازگشته و در شهر تبریز زادگاه خود منزل گزیدم، در آنجا بیش از ده سال اقامت کردم و در واقع آن روزها روزهای سیاهی در زندگی من بود زیرا به علت نیاز شدید مادي که برای گذران زندگی داشتیم از تفکر و درس دور گشته و به کشاورزی مشغول شدم، زمانی که در آنجا بودم احساس مي کردم که عمرم تلف مي شود فقر و تهیدستی روح مرا تیره و تار نموده و ابرهای درد و رنج بر روی من سایه مي گستراندند، چرا که از درس و تفکر دور بودم، تا اینکه دیده خود را بر وضع زندگی بستم و شهر تبریز را به مقصد شهر قم ترک گفتم. هنگامی که به این شهر وارد شدم احساس کردم از آن زندان رنج و درد رهایی یافتم، و خدای منان را شاکرم که دعای مرا اجابت نمود و در راه علم و آماده سازی رجال دین و تربیت نسل صالح برای خدمت به اسلام و شریعت محمدی صلی الله علیه و آله، توفیق را نصیب من ساخت، و تا کنون روزگارم در این شهر مقدس که حرم رسول الله است، سپری شده است. البته برای هرکس در طول زندگی به مقتضای شرایط روزهای تلخ و شیرینی وجود دارد، به خصوص برای من از این جهت که مدتی از عمر خود را با یتیمی و دوری از دوستان خود گذراندم و با تمام وجود درد یتیمی را لمس کردم و با حوادث دردناکی در طول زندگی خود روبرو شدم ولي خداوند منان مرا از یاد نبرده، لحظه اي به خود وانگذاشت. و همواره با نفعات قدسی اش مرا در لغزشگاههاي خطرناک یاری کرده است

و احساس می کنم که گوئی قدرتی پنهانی مرا به خود جذب نموده و تمام موانع را از سر راه من برداشته است.

هنگامی که کودک بودم و درس صرف و نحو را می آموختم، هیچ رغبتی در خود برای ادامه تحصیل نمی یافتم، چهار سال گذشت و من نمی فهمیدم که چه بخوانم، ولی بناگاه آرامش در وجودم پدید آمد که گوئی انسان دیروزی نیستم، و در راه علم و اندیشه با جدیت و درک کامل پیش می رفتم، و از آن روز بحمدالله تا آخر روزهای درس که در حدود هفده سال به طول انجامید در راه طلب علم و دانش هیچگونه سستی برایم پیش نیامد و تمام رخدادهای و لذتها و مرارتها را زندگی به فراموشی سپرده، و از همه چیز و همه کس بریدم مگر اهل علم و اصحاب فضیلت، و بر نیازهای روزمره اولیه اکتفا کرده و خود را وقف درس و تعلیم و نشر معارف دینی و تربیت طلاب نمودم. بارها شب را تا به صبح مشغول مطالعه بودم و به خصوص در دو فصل بهار و پاییز، و چه بسیار معضلات علمی که در طی مطالعه برای من حل شده است و درس فردا را قبل از اینکه روزش فرا برسد خود می خواندم تا هنگام رویارویی با استاد هیچ مشکلی برای من باقی نماند.

تألیفات

برخی کتابهایی که در نجف تألیف کردم:

- رساله فی البرهان 2- رساله فی المغالطه 3- رساله فی الأفعال 4- رساله فی الترتیب 5- رساله فی الاعتباریات 6- رساله فی نبوة منامات الإنسان

برخی کتابهایی که در تبریز تألیف کردم:

1- رساله فی إثبات الذات 2- رساله فی الصفات 3- رساله فی الأفعال 4- رساله فی الوسائط بین الله و الإنسان 5- الإنسان فی الدنيا 6- الإنسان بعد الدنيا 7- رساله فی الولاية 8- رساله فی النبوة 9- رساله فی أنساب السادات الطباطبائیین فی آذربایجان

برخی کتابهایی که در قم تألیف نمودم:

1- المیزان فی تفسیر القرآن 2- اصول فلسفه و روش رئالیسم. 3- تعلیقة علی کفایة الأصول

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: پرفسور لطفی زاده

بنا به دعوت کانون مهندسين ایرانی، پرفسور لطفی زاده روز چهارشنبه 2 اکتبر 2002 در محل هتل شرایتون (ریچموند هیل - های وی شماره 7) سخنرانی کرد. مقاله حاضر قدمی است بسیار کوچک در جهت معرفی این چهره درخشان علمی. اگر شهر باکو میتواند به موسیقی دان شهیر - حاجی بیگ اف، به فیزیکدان نامدار - لاندو (برنده جایزه نوبل) و به پزشک مشهور - مصطفی توپچی باش اف (کاشف بیهوشی - نامزد جایزه نوبل) ببالد، با همان معیار نیز میتواند به لطفی زاده - مهندس، ریاضی دان و دانشمند شهیر عصر ما افتخار کند. با مقیاس فوق، دانشگاه تهران هم میتواند به فارغ التحصیلانش پرفسور لطفی زاده کاشف منطق فازی (Fuzzy Logic) و پرفسور علی جوان (فیزیکدان مشهور و یکی از کاشفین اشعه لیزر) مباحث کند.

پرفسور لطفی زاده در سال 1921 در شهر باکو پایتخت جمهوری آذربایجان به دنیا آمد. مادرش پزشک و پدرش یک روزنامه نگار از اهالی آذربایجان ایران بود. در سن 10 سالگی، همزمان با حکومت دیکتاتوری استالین در اتحاد شوروی سابق، همراه خانواده اش مجبور به مراجعت به ایران شد و در شهر تهران ساکن گردید. لطفی زاده تحصیلات ابتدایی را در تهران ادامه داد و دوره متوسطه را در کالج البرز (دبیرستان البرز فعلی) به پایان رسانید و در کنکور ورودی دانشگاه تهران شرکت و رتبه دوم را احراز نمود. وی پس از فراغت از تحصیل از دانشکده فنی دانشگاه تهران در رشته مهندسی برق در سال 1942، به آمریکا مسافرت کرد و دوره فوق لیسانس مهندسی برق را در انستیتوی تکنولوژی ماساچوست (MIT) واقع در شهر بوستون طی نمود. آنگاه وارد دانشگاه کلمبیا در نیویورک شد و در سال 1949 با درجه دکتری از این دانشگاه فارغ التحصیل گردید. پرفسور لطفی زاده کارهای پژوهشی خود را در رشته تئوری سیستم از دانشگاه کلمبیا آغاز نمود. در سال 1956، وی به عنوان دانشمند مدعو در انستیتوی مطالعات پیشرفته در دانشگاه پرینستون (نیوجرسی) مشغول تدریس و تحقیق بود. علاوه بر آن، پرفسور لطفی زاده مشاغل علمی افتخاری متعددی را احراز نموده است که میتوان به موارد زیر اشاره نمود: استاد مدعو در رشته مهندسی برق در دانشگاه MIT (1968)، دانشمند مدعو در آزمایشگاه تحقیقاتی شرکت ای - بی - ام IBM در کالیفرنیا (1977، 1973، 1968) و دانشمند مدعو در مرکز مطالعات زبان و اطلاعات در دانشگاه استنفورد کالیفرنیا (1987-1988) (در سال 1959، پرفسور لطفی زاده کار تمام وقت خود را با سمت استادی در دانشکده مهندسی برق دانشگاه کالیفرنیا در برکلی شروع کرد. در فاصله سالهای 1963-1968، وی ریاست دانشکده مهندسی برق دانشگاه کالیفرنیا در برکلی را عهده دار بود. گرچه پرفسور لطفی زاده در سال 1991 رسماً بازنشسته شد، ولی همچنان به فعالیتهای علمی خویش در دانشگاه کالیفرنیا ادامه میدهد. در حال حاضر پرفسور لطفی زاده به عنوان استاد ممتاز (Professor Emeritus) مهندسی برق، مدیریت مرکز نرم افزار کامپیوتری دانشگاه برکلی را عهده دار است. این مرکز بیش از 2000 نفر عضو دارد و یکصد موسسه علمی به آن وابسته اند. تا سال 1965، تحقیقات پرفسور لطفی زاده عمدتاً در زمینه تئوری سیستم ها و تجزیه و تحلیل تئوری تصمیمات بود. در آن سال، وی تئوری "مجموعه فازی Fuzzy" را پایه گذاری کرد و سپس در زمینه کاربردهای این تئوری در حافظه مصنوعی، زبان شناسی، منطق، تئوری تصمیمات، تئوری کنترل، سیستمهای خبره و شبکه های اعصاب به تحقیقات گسترده ای پرداخت. در حال حاضر تحقیقات پرفسور لطفی زاده در زمینه "منطق فازی Fuzzy Logic" نرم کامپیوتری، محاسبات کامپیوتری بر مبنای کلمات، تئوری کامپیوتری ادراک و زبان طبیعی است.

پرفسور لطفی زاده به عنوان کاشف و مبتکر منطق فازی شهرت جهانی دارد. وی طی یک مقاله علمی کلاسیک که در سال 1965 به چاپ رسید مفهوم "مجموعه فازی" را که اساس تئوری تجزیه و تحلیل سیستمهای پیچیده است، معرفی نمود که در آن "زبان طبیعی" به جای متغیرهای عددی برای تشریح رفتار و عملکرد سیستمها به کار میرود. پس از معرفی مجموعه فازی، بیش از 15000 مقاله علمی توسط دانشمندان جهان درباره منطق فازی و کاربردهای گسترده آن در نشریات علمی منتشر گردیده و حدود 3000 درخواست ثبت اختراع در این زمینه در کشورهای مختلف جهان به عمل آمده است. در سال مالی 1991-1992، کمپانی "ماتسوشیتا" (Matsushita) ژاپن به تنهایی توانست تجهیزات و سیستمهای الکترونیکی و الکترونیک به ارزش یک میلیارد دلار به فروش برساند که در آنها از منطق فازی استفاده میشود. در حال حاضر 12 ژورنال علمی در دنیا چاپ میشوند که در عناوین آنها کلمه "فازی" دیده میشود. تنها در کشور ژاپن بیش از 2000 مهندس و دانشمند در رشته منطق فازی به

تحقیقات علمی و صنعتی مشغول هستند. پرفسور لطفی زاده عضو ارشد (Fellow) انستیتوی مهندسی برق و الکترونیک آمریکا، عضو ارشد بنیاد گوگن هایم (Gugenheim)، عضو ارشد آکادمی ملی مهندسی آمریکا، عضو ارشد کنگره جهانی Cybernetics، عضو آکادمی علوم روسیه، عضو افتخاری انجمن مطالعات Cybernetics اتریش، عضو ارشد اتحادیه بین المللی سیستم های فازی و عضو ارشد چندین انجمن و موسسه علمی دیگر است. پرفسور لطفی زاده موفق به دریافت 9 مدال علمی گردیده است که از این تعداد پنج مدال به مناسبت های گوناگون توسط انستیتوی مهندسی برق و الکترونیک آمریکا و چهار مدال دیگر توسط انستیتوی مهندسی مکانیک آمریکا، انجمن علوم مهندسی آمریکا، آکادمی علوم جمهوری چک و انجمن بین المللی سیستم های هوشیار به وی اهدا شده است. به علاوه پرفسور لطفی زاده 14 جایزه علمی دریافت نموده که از آن جمله میتوان به جایزه اهدایی بنیاد معروف هوندای ژاپن اشاره نمود.

دانشگاه های متعدد جهان به شرح زیر با اهدای درجه دکتری افتخاری به پرفسور لطفی زاده از خدمات علمی وی و بویژه به خاطر ابداع منطق فازی که علوم و مهندسی کامپیوتر و تئوری سیستم ها را دگرگون کرده است، اظهار قدرشناسی نموده اند. دانشگاه تولوز (فرانسه)، دانشگاه ایالتی نیویورک، دانشگاه دورتموند (Dortmund) آلمان، دانشگاه اوویدو اسپانیا، دانشگاه گرانادا (Granada) اسپانیا، دانشگاه لیک هد (Leakhead) کانادا، دانشگاه لویزویل (Louisville) آمریکا، دانشگاه باکو (جمهوری آذربایجان)، دانشگاه گلیویس (Gliwice) لهستان، دانشگاه اوستراوا (Ostrava) جمهوری چک، دانشگاه تورنتو (کانادا)، دانشگاه فلوریدای مرکزی (آمریکا)، دانشگاه هامبورگ (آلمان)، و دانشگاه پاریس فرانسه. استاد در حال تدریس در دانشگاه MIT پرفسور لطفی زاده به تنهایی بیش از 200 مقاله تالیف کرده است و در حال حاضر عضو هیئت تحریریه بیش از 50 نشریه علمی میباشد. وی عضو هیئت مشورتی "مرکز فازی آلمان"، عضو هیئت مشورتی مرکز تحقیقات فازی دانشگاه تکزاس، عضو کمیته مشورتی مرکز آموزش و تحقیقات سیستم های فازی و حافظه مصنوعی (رومانی)، عضو هیئت مشورتی موسسه بین المللی مطالعات سیستم ها، عضو هیئت مدیره انجمن بین المللی شبکه های اعصاب، رئیس افتخاری اتحادیه سیستم های فازی بیومدیکال (ژاپن)، رئیس افتخاری اتحادیه منطق و تکنولوژی فازی (اسپانیا)، عضو هیئت مشورتی انستیتوی ملی انفورماتیک توکیو و عضو هیئت مدیره انستیتوی سیستم های دانا (ایلی نوي - آمریکا) است. پرفسور لطفی زاده قبل از کشف مجموعه فازی در سال 1965، به مناسبت تحقیقات بنیادی خویش درباره تئوری سیستم ها در سطح جهانی شناخته شده بود. وی طی مقاله ای که در سال 1950 در ژورنال "فیزیک عملی" به چاپ رسید به تعمیم تئوری Wiener پرداخت که بعدها این تئوری کاربردهای فراوانی در طراحی فیلترهای حافظه پیدا نمود. در سال 1952، لطفی زاده با همکاری راقازینی Ragazzini ترانسفورماسیون Z را برای تجزیه و تحلیل سیستم های داده به کار گرفت که در طراحی سیستم های کنترل و فیلترهای دیجیتال کاربرد گسترده ای یافتند. در سال 1963 پرفسور لطفی زاده به اتفاق چارلز دوسور Desoer کتابی درباره "تئوری حالت - فضا در سیستم های خطی" نوشت. انتشار این کتاب به عنوان حادثه بنیادی در تاریخ علوم و مهندسی کنترل و تجزیه و تحلیل سیستم ها به شمار میرود و امروزه این کتاب به عنوان ابزاری استاندارد در تجزیه و تحلیل سیستمها، از روبات های صنعتی گرفته تا سیستم های هدایت و کنترل فضایی، به طور وسیع مورد استفاده قرار میگیرد.

مقاله کلاسیک پرفسور لطفی زاده درباره مجموعه فازی که در سال 1965 به چاپ رسید، سرآغاز جهتی نوین در علوم و مهندسی سیستم و کامپیوتر بود. پس از آن پرفسور لطفی زاده به پژوهشهای خود در زمینه مجموعه فازی ادامه داد تا آنکه در سال 1973 طی یک مقاله کلاسیک دیگر تحت عنوان "شرحی بر دیدی نو در تجزیه و تحلیل سیستمهای پیچیده و فرآیندهای تصمیم گیری" مفهوم استفاده از متغیرهای زبانی را در سیستم های حافظه و کنترل مطرح کرد. این مقاله اساس تکنولوژی کنترل بر مبنای منطق فازی است که در آینده اثرات عمیق در طراحی سیستم های کنترل هوشیار خواهد داشت. گرچه منطق فازی کاربردی خیلی وسیع تر از منطق متداول دارد ولی پرفسور لطفی زاده معتقد است که منطق فازی اکسیر و نوشدارو نیست. وی میگوید "کارهای زیادی هست که انسان میتواند به آسانی انجام دهد در حالی که کامپیوترها و سیستمهای منطقی قادر به انجام آنها نیستند."

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: ناصرالدینشاه عکاس
TehranAvenue

ناصرالدین، شاه عکاس، پیرامون تاریخ عکاسی ایران، محمدرضا طهماسبپور، تهران: نشر تاریخ ایران، ۱۳۸۱، ۲۷۴ ص.
مصور. ۲۰۰۰۰ ریال.

«تاریخ عکاسی در ایران، تقریباً پیشینه‌ای همپای ظهور این پدیده در جهان دارد. سیر پیدایی و تحول این پدیده در ایران که با حمایت خاص شخص ناصرالدین‌شاه همراه بوده است، موجب رشد و ترقی و توسعه این فن و هنر در سالهای آغازین خود در ایران شده است و این موضوع آنجا بیشتر رخ می‌نمایند که برخی از کاربردهای عکاسی همزمان و یا در برخی موارد پیشروتر از سایر نقاط جهان در ایران نمود پیدا کرده است.» (ص ۱۳)

و البته ناصرالدین شاه تنها به حمایت بسنده نکرد، بلکه خود شخصاً به عکاسی پرداخت. شاه قاجار که علاقه‌ای به شاعری و خطاطی و نقاشی داشت، و البته در هیچ يك ذوق و استعداد درخوری نداشت، در فن و هنر عکاسی طبع آزماییهای نسبتاً موفقی کرد. شروع عکاسی ناصرالدین شاه به حوالی سنه ۱۲۸۰ باز می‌گردد که در واقع چند سالی پس از ورود فرانسویس کارلیان، عکاس فرانسوی، به ایران و تشکیل «عکاسخانه مبارکه همایونی» است و به احتمال زیاد، شاه عکاسی را از این شخص فراگرفته است. نخستین عکسهای ناصرالدین‌شاه بیشتر از همسران وی و غلامان دربار، ساختمانهای قصر سلطنتی، و اندرون حرمسراست. جالب آنکه شاه ابایی از گرفتن عکسهای بی‌پرده از زنان حرم و یا حالات کاملاً خصوصی خود و آنان نداشته و گویی خود را یگانه بیننده عکسها در حال و آینده تصور می‌کرده است! خوشبختانه شاه سخت دلبسته حاشیه‌نویسی بر عکسها بوده است که این از بابت یافتن مکان و تاریخ عکسها و یا شناختن افرادی که از آنها عکس گرفته شده. بسیار راهگشاست. این یادداشتها گاه کوتاه و گاه بلند، در مواردی خالی از طعن و شوخی نیز نیستند. ناصرالدین شاه همچنین از خود عکسهای بسیاری گرفته است که اغلب آنها زیرنویسهایی دارد، از این قبیل: «این عکس را خودم در اندرون انداختم، ۱۲۸۲ ه.ق.» و یا «شکل ما در پنجاه سالگی».

«ناصرالدین‌شاه را می‌توان مانند بسیاری از علاقه‌مندان عکاسی در سالهای آغازین پیدایش این فن در جهان، عکاس آماتور نامید. عکاسی برای او علاوه بر جنبه‌های سرگرم‌کننده و شگفت‌انگیزش، تلاش برای ثبت مسائل و رویدادهای روزمره زندگی پر جلال و شکوه سلطنتی و دغدغه‌های جاودانگی برای يك پادشاه نیز بود.» (ص ۳۷)

کتاب ناصرالدین، شاه عکاس ضمن بررسی پیشینه عکاسی در ایران و فعالیت ناصرالدین شاه در این فن و حمایتهایی که از آن کرد، نمونه‌های متعددی از عکسهای آن دوره، به ویژه عکسهایی که شخص شاه گرفته بود ارائه نموده است. نویسنده از تشریح فنون عکاسی در دوران قاجار و نوشته‌ها و دستورالعملهای عکاسی آن دوران که بخشی از تاریخ عکاسی ایران را تشکیل می‌دهد نیز غافل نبوده است.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: عاشیق عبدالعلی

anayurdum-tabrizushagi

قوی آغلابیم یانیخلی کۆنلون یارا گونونده
داشدان فغان آلولار یارین ویداع گونونده

عادت بئله دیر کی نئعمت اولان قدرین بیلمه بیب و الدن وئره ندن سونرا افسوس بییب حسرتین یئییریکی. بو یول دا فلک عاشیق صنعتین تبریزده کی قوجامان نوماینده سینی الیمیزدن آدی. عاشیق عبدالعلی نین سسی هر کیمسه نی وجده گتیرردی، جنگی کور اوغلو چالاندا کور اوغلو گۆز اوونونه گلردی و غملی چالاندا دونیانی غم گۆتورردی. سیف الله اوغلو عاشیق عبدالعلی نوری 1318نجی گونش ایلینده قاراداغ ماحالی نین خودافین بخشی نین جاناتلی کندینده آنادان اولوبدور. قاراداغ هر زامان عاشیقلا اوجاغی اولوب و اونا گۆره ده اوشاقلار کیچیک پاشلاریندان بو صنعتین دالیسیجا چکیلرلر.

جاوان عبدالعلی عاشیق صنعتین عشقینی 18 یاشینا قدر اوز اورگینده ساخلابیب و بو زامان عاشیق خیر اللهین یانینا گندير و اوندان یارديم ایستیر. او، سکیز ایل عاشیق خیر اللهین شاگردی اولوب و لاییق بیر عاشیق اولور اما اونون عایله سی اونون یولونون دوامینا مانع اولورلار و اودا مجبور اولور بیر موددت عایله سینین گوزوندن اوزاق اوز صنعتین دوام انتسین. اما بیر گون کی اوز کندلرینده بیر توی واریمیش اوز عایله سینین ریضایتین اله گنیریب بو تویدا اوز هونرین اعلا درجه ده ایفا اندیر و او گون بیرینجی آتدیمی بیر ادلیم عاشیق اولماقدا آتیر. سونرالار رادیو دا اوز هونرین ایفا اندیب و موختلیف شهرلر ده کانسرت لر وئریر. عاشیق عبدالعلی نوری جو ما گونو خرداد آیینین ۲ سینده ۶۴ یاشیندا جفا کار دونیادان گوز یومدو اما اونون آدی و یادی یادلاردا قالدی

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: عاشیق عبدولعلی

حمید دادیزاده تبریزی- دوشنبه ۲ تیر ۱۳۸۲ - ۲۳ ژوئن ۲۰۰۳

به یاد عاشیق عبدولعلی که از پیش ما به خانه ابدی شتافت، عاشقی که عاشقانه زیست و آثار ماندگاری از خود به یادگار گذاشت. نسل قبل از انقلاب با صدای گرم او آشنایند که دو بیتیهها را با ترجمه زنده یاد س. سلطانپور اجرا کرد. درود

(به زبان آذری) عاشیق عبدولعلی ده گنتدی
 انشیتدیم عاشیق عبدولعلی ده گنتدی، انشیتدیم عاشیق عبدولعلی نین سازینن سسی کسبیدی، انشیتدیم عاشیق عبدولعلی نین جسدی تورپاغا
 تاپشیریلدی. والله من نه دئیم بو پاسیفیک دنیزینین کناریندا، یالینز بونو دوشونورم کی عاشیق عبدولعلی نین سازینن سسینی نه شاهین توپ توفنگی
 ساواکی سوسدورا بیلمه دی نه ده ایسلامی حاکیملرین فتواسی. عاشیق عبدولعلی حقیقته بیر ائل عاشیقی کیمی یاشادی و آدی ابدی قالدی. عاشیقین
 وفاتیندان سونرا اونا رحمت ایسته مکن سونرا سوزومو عاشیقارین سوزی یله دوام ائتمک ایستیییرم .

عاشیق عبدولعلی ده ده دن بیلکه چاتمیشدی
 اونا گوره ده ائیلین قدرینی بیلیردی.

تبریزین اینالی اتیندن، گجیل قاپیسینا قده ر، تبریز، اهر، کلنبر، خودافرین و قاراداغ محالیندا عاشیق عبدولعلی سینه لرده یاشابیر، عاشیق
 عبدولعلی نورمال، منطیقی و آرام بیر اینسان ایدی، سئوملی بیر اینسان. آرام کاراکترلی. بونا گوره ده هر بیر زمان دومانلی تبریزده
 عؤمور بویو یاشادی، یاراتدی و عاشیقلیق صنعتین و هونرینی داها یوکسلتدی. عاشیق عبدولعلی ده گنتدی. او دا قاقیله په قاتیشدی و آدی آذربایجان
 خلقینین شفاهی ادبیاتیندا ثبت اولدو. اونون یادی خاطیره سی و ایناملی وجودو بیزیم تاریخیمیزده حک اولدو. من و نکور شهرینده اونون رحمته
 گنتمه سینی انشیتدیم بیر لحظه دوردوم دوشوندم، خیالا دالدم، فیکره گنتدیم و اوز اوزومه دندیم ای و فاسیز دنیا! سونرا اوستاد شهریارین
 قالیجی اثری دیلمده سسلندی:

حنیدر بابا دنیا یالان دونیادیر
 سولنیماندان نوحدان قالان دونیادیر
 هر کیمسه به هر نه وئریب آلیدیر
 افلاطوندان بیر قورو آد قالیدیر

هر زاددان اۇنملى عاشىق عبدولعلى نىن ووقارى و عاشىقلىقا حۇرمىتىدېر. بونا گۆره او اينسان ايللر بويو چاليشدى، سازين سسلندىردى و بو صنعتى گنج عاشىقلارا اۇرگندى. ايندى ده هله قولاغىمدادېر. بېر گون تېرىز شېرىندە عاشىقلار قهوه سىندە بېر دوبيئىتى داغچىلارين عشقىنه اوخودو:

بېنه لرى چادېر چادېر
چوخ گنجمېشم اۇزوم داغلار
ايلهامىنى سىزدن آلىب
منيم سۇزوم سازيم داغلار

عاشىق عبدولعلى تورپاق اسىرى اولسا دا اونون اثرلرى ايللر بويو سېنه لردە سسلنه جكدېر. تېرىزده عاشىق صنعتىنى سئوه نلر و اوستادېن دوستلارى بوتون آذربايجاندا چوخ حۇرمىتى بېر مراسىملە عاشىقى اۇز ابدى ائويىنه يىتيردىلر. عاشىق عبدولعلى نىن خاطرە سى ياشاىاجاقدېر

ADLIMTURKLER

پرفسور یحیی عدل مشاهیر ترکهای ایران:

پس از هفت دهه خدمات علمی پرفسور یحیی عدل بنیادگذار جراحی نوین در ایران در گذشت.

پرفسور یحیی عدل پایه گذار جراحی نوین و استاد مسلم این رشته پس از قریب به هفت دهه تلاش علمی ارزشمند، دیروز در سن ۹۵ سالگی به دیار باقی شتافت. به گزارش خبرگزار ما به گفته دکتر جلال سید فرشی پرفسور عدل چهره آشنای عالم پزشکی و یکی از مفاخر علمی کشورمان پس از حدود ۱۰ روز بستری شدن در بخش بیمارستان مهر به علت کهولت سن و عارضه شدید قلبی جان سپرد.

پرفسور عدل در سال ۱۲۸۷ در شهر تبریز به دنیا آمد و تحصیلات متوسطه را در کشور فرانسه به اتمام رسانید و پس از اتمام تحصیلات دانشگاهی در آن کشور به منظور انجام خدمات علمی به هم میهنان خود به وطن بازگشت. پروسفور عدل وقتی که در سال ۱۳۱۸ از فرانسه به ایران آمد فارسی را هم خوب بلد نبود.

وی اولین انترن دانشکده پزشکی پاریس و متشا خدمات علمی بزرگی از جمله تربیت صدها متخصص و جراح زبده ایرانی بود. که در تهران و دیگر شهرهای ایران جراحی را با شیوه نوین و در سطح بالا بکار بردند و هزاران نفر از ما را از مرگ نجات دادند. عده ای از شاگردان او که خود استادان پیر و بازنشسته ای شده اند، خود جراحانی را تربیت کرده اند که هم اکنون از بهترین جراحان معاصر ایران هستند و در دانشگاههای ایران و برخی از آنها در اروپا و آمریکا مشغول جراحی و تدریس و تربیت پزشکان جوان هستند. از پروفسور عدل دهها کتاب و مقاله علمی معتبر به جای مانده که به عنوان مراجع ارزشمند علمی مورد استفاده محققان و متخصصان قرار می گیرد.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: ویژه نامه رضا براهنی

رضا براهنی در سال ۱۳۰۴ در تبریز به دنیا آمده است. دکترای ادبیات انگلیسی دارد. در دانشگاه تهران و دانشگاه های امریکا ادبیات معاصر تدریس کرده است. دارای بیش از چهل کتاب چاپ شده است از جمله هفت رمان، پانزده مجموعه شعر و بیش از ده جلد کتاب نقد و نظریه ادبی می باشد. هم اکنون دکتر براهنی استاد دانشگاه تورونتو کانادا و رئیس انتخابی کانون نویسندگان کانادا است. آثار براهنی به زبان های انگلیسی، آلمانی، فرانسه، عربی، ترکی، اسپانیولی ترجمه شده است.

براهنی در تاریخ معاصر در قده، قواره بسیار بلندی ظاهر شده است. دانش بسیار وسیعش، نقدهای فراوان و عمیقش، رمان های بزرگ و مشهورش، شعرها و تئوری های ادبیش او را به چهره ای شاخص تبدیل کرده است. علاوه بر این براهنی یک فعال اجتماعی سیاسی در داخل و خارج کشور بوده است. او در سال ۱۳۴۷ از اولین موسسان کانون نویسندگان ایران بود. در سال ۱۳۵۳ به خاطر حمایت از مخالفان در زمان شاه دستگیر و زندانی و شکنجه شد، بعد از یکسال ازاد شد و به امریکا رفت و رئیس کمیته برای آزادی هنر و اندیشه در ایران شد، همزمان با انقلاب به ایران برگشت و فعالیت های خود را ادامه داد. او در تشکیل مجدد کانون نقش بسزایی داشت.

برگردم به پرسش اول، چرا آثار دکتر رضا براهنی با سکوت جمهور روشنفکران و ادبای محترم روبرو میشود؟ به نظر من چند عامل وجود دارد. اول اینکه براهنی چپ بود ولی با توده ای ها بد بود و وقتی به نقد شاعران حزبی مثل سیاوش کسرای می پرداخت دستگاه ژدانی حزبی بر علیه او فعالیت میکرد. دوم اینکه رضا براهنی فارس نبود بلکه ترک بود و این برای بسیاری گران می آمد که در زبان فارسی به چنان پایه ای از دانش برسد. سوم اینکه او ترک بود ولی فارسی می نوشت و این برای بسیاری از ناسیونالیست های ترک قابل قبول نبود، به همین خاطر در تمام نشریاتی که توسط این گروه چاپ میشود بندرت اسمی از او برده میشود.

رمان ها

از براهنی هفت رمان چاپ شده است که مشهورترین آنها اواز کشتگان، رازهای سرزمین من و ازاده خانم و نویسنده اش اواز کشتگان: محمود شریفی قهرمان رمان اواز کشتگان، استاد دانشگاه و نویسنده مبارز است که با جمع اوری و ارسال مدارک به خارج علیه رژیم شاه فعالیت می کند. اکبر صداقت به عنوان نماینده دانشجویان و ایشیق که از علیرضا نابدل گرته برداری شده است و چهره زیبا و خوش پرداخت اسماعیل از سایر شخصیت های این رمان می باشد.

رازهای سرزمین من: این رمان پرفروشترین رمان براهنی است و چند بار تجدید چاپ شده است، قهرمان داستان حسین تنظیفی است که شاهد ترور یک افسر امریکایی بود و تا پیروزی انقلاب در زندان بود. بعد از انقلاب دنبال یافتن تهمنه خواهر زن تیمسار شادان است. این تیمسار از شخصیت سرتیب مهرداد که زمانی رئیس ساواک تبریز بود و در شیراز در یک ماجرای جنسی کشته شد گرته برداری شده است. براهنی در این رمان در ارائه دو شخصیت حاجی جبار و دخترش شکوفه به موفقیتی چشمگیر دست می یابد. دو تپپی که با انقلاب به سیاست روی می آورند یکی به قدرت می رسد و دیگری در خیابان ها به خاک می افتد. براهنی در پرداخت شخصیت شکوفه تپپ و ادمی را به رمان فارسی معرفی می کند که نو زنده جاندار بوده و نشانه قدرت نویسنده می باشد. رازهای سرزمین من یکی از پرجمعیت ترین رمان های فارسی است. این رمان راوی واحدی نداشته و راویان متعدد در زمان ها و مکان های مختلف داستان را پیش می برند ازاده خانم و نویسنده اش

نقد های ادبی

براهنی از سال ۱۳۴۰ شروع به نقد نویسی در باره شعر در مطبوعات آن زمان کرد ابتدا به نیما، شاملو فروغ اخوان را به عنوان شاعران پیشرو مطرح کرد. در عوض نقدهای شدیدی بر علیه کسرای، سایه، مشیری و توللی شروع کرد. او این چهار تن را به عنوان مربع مرگ نامگذاری کرد. این نقدها که از سال ۴۰ تاکنون ادامه دارد در سه جلد کتاب طلا در مس در بیش از دو هزار صفحه چاپ شده است. از این نظر براهنی پرکارترین منتقد ادبی ایران می باشد.

برخی از تئوری های شعری و ادبی

او با یک مقاله راه تازه ای در شعر معاصر گشود. در مقاله به نام چرا من دیگر شاعر نیمایی نیستم و خطاب به پروانه ها این موضوع را تئوریزه می کند. براهنی می گوید در شعر زبان موضوعیت پیدا می کند و به عنوان موضوع اول و اولویت اول با خود زبان است در شعر زبان نقش اصلی را بازی می کند و به همین دلیل ارجاعات خارجی را به حداقل می رساند. در این سال ها براهنی به زبانیت شعر و ادبیت ادبیات می پردازد. چهار-پنچ سطر اول شعر <دونه> است یعنی به ادم اهدا شده است، از آن به بعد است که کشف میشود. هر بینشی از امور در صورتیکه شگفت انگیز نباشد، کاذب است. هنر باید مایه شگفتی ادم باشد یا بازیابی اش یا با غرابتش یا با ناگهانی بودنش. چیزی که به ادم ناگهان اهدا شده، غریب، شگفتی انگیز و زیباست. وظیفه ادبیات متجلی کردن ساخت های درونی ادم هاست. ادبیات قدرت خاصی دارد، کسی که قلم را روی کاغذ می گذارد و مطلب می نویسد، خود همین نوشتن مطلب، کششی دارد که نویسنده را هم موقع نوشتن، می سازد. در واقع این نویسنده است که به وسیله نوشته، نوشته می شود، نه نوشته که به وسیله نویسنده. این خیلی مهم است، یعنی در واقع مفعول عمل نوشتن عملاً جای فاعل را می گیرد؛ به جای اینکه نویسنده نوشته را بنویسد، نوشته بلند میشود و نویسنده را می نویسد، یعنی شکل می دهد به ذهن نویسنده. نوشتن یک عمل دیالکتیکی است سنتزی که از نویسنده و نوشته <تز و انتی تز> بوجود می آید، از نویسنده و خواننده جلو می افتد و هر دو ادم نویسنده و خواننده تغییر می کنند، یعنی هر دو به وسیله عمل نوشتن و نوشته در مقطع خلاقیت قرار می گیرند

----- شعر ها -----

شکستن در چهارده قطعه نو برای رویا و عروسی و مرگ

۱

با چشم سرخ فیل که از روی برگ می گذرد
 با کودک آتش گرفته رود قدسی
 در ایستگاه مرگ که اندام های مرا تنها تا بهار آینده می خواهد
 امروز در کمال شجاعت سپیده دم بارید
 با چشم سرخ فیل که از روی برگ می گذرد
 با جنگلی به شکل سازهای بادی آتش که می وزد
 با دست های کاهگلی که از هند، هند خجسته برمی خیزد فریاد می زند
 که من اگر چه همین نیز با
 و خواب ایستاده که توفان گنج نهفته را برساند به سطح آب
 و در به روی پنجره من خسته
 ساحل از زیر پای زنان می کشد عقب همه در دریا و چادرها بر روی موج ها
 هم خانه گاهی با کوسه ها در اصطبل های نهان در آب ها
 و نه همان که شاید را می بینند و یکی از آنها که می جهد از روی من
 می گیرمش بیوسمش می خندد و غرق می شود
 و چشم سرخ فیل که از روی برگ می گذرد
 نه بی با بی با نه بی با بی نه بانه با با
 لا

====

حال که به نخجیر ایی از کشمیر
 شالی از دریا ایی با
 حالی که به آن گودی بی ما ایی
 و سیاه ایی خوابایی از مخفیدر
 حالی که ندانی کهن می دانی نه، دانی می دانی
 با آن لب بالا برگشته بالا
 لالا لالا تو غزاله لا
 حالی که تو بازوها را خالی کردی از خیل سودا
 برگشتی به زبان پیش از بودن خود لا
 با سینه مغروری مفرد سرشاری از خود بی شیرازه لا لالا لا
 : گریم تا او نکشاند خود را
 ما را بکشد خود را نکشاند:
 این را یک زنکودک عاشق پیش از خود مرگیدن او می گفت

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: رضا براهنی، جان به سرشدگی شعری ایران

کاترین بداریدا

جمعه ۳ مرداد ۱۳۸۲

اشاره:

مقاله حاضر به قلم خانم کاترین بداریدا و در معرفی رضا براهنی و ترجمه رمان "روزگار دوزخی ایاز" به فرانسه در لوموند منتشر شده است. روزگار دوزخی ایاز، ظاهراً در چهار ساعت اتفاق می افتد. براهنی در این رمان به یکی از مهمترین موضوعات نویسندگیش: مناسبات صاحبان قدرت با مردم می پردازد. ایاز، قهرمان این رمان مردمان فریب خورده و ستم کشیده را نمایندگی می کند، و هرچند که در کنار است، اما از موضع قدرت خود را با صاحبان قدرت درمی اندازد. براهنی در آفرینش وقایع این رمان به شرح حال منصور حلاج و به تاریخ بیهقی و تاریخ هردوت و دیگر متون تاریخی نظر داشته است.

البرتو مانگوتل، نویسنده آرژانتینی مهاجر، کتابی انتشار داد به نام "جاسوسان خدا". او در این کتاب آثاری از نویسندگان بزرگ قرن بیستم را گرد آورد و از جمله فصل اول "روزگار دوزخی ایاز" را در کنار آثار نویسندگانی مانند مارکز و ناباکوف و هوارد فاست آورد. تی پری بدا، از کارگردانان تئاتر، بر اساس وقایع این رمان نمایشی ساخت و در ماه مه امسال این نمایش را به روی صحنه تئاتر مرکز هنرهای دراماتیک اورلئان و پاریس آورد.

رضا براهنی، نویسنده ای که پس از مخالفت با قدرت سیاسی در ایران، اینک در کانادا در تبعید به سر می برد، کسی است که نازک آرای شاعرانه را با شهوت توفنده در هم می آمیزد. تازه ترین اثر او در فرانسه منتشر شده است.

زندگی نامه:

1935: تولد در تبریز

1964: تدریس در دانشگاه تهران

1973: بازداشت توسط پلیس شاه

1981: بازداشت توسط جمهوری اسلامی ایران

2000: انتشار روزگار دوزخی آقای ایاز (در فرانسه)

رضا براهنی، با ده ها کتاب و هزاران صفحه خیره کننده، کاتب مکاشفات است. در تاریخ کشورش ایران فرو می شود تا مدتی به مویه مرگی از درد و لذت مانند بیرون بکشد؛ از دهه ها سرکوب و اختناق مردم اش، گل آبه ای عجیب ترسیم می کند؛ تغزل شاعرانه را با وصفی تحمل ناپذیر از شکنجه و صحنه هایی از همه خوابی می آمیزد تا در وهم، ترس، و شورش انسان بگردد، چون مارکی دوساد، بندبازانه بر رشته باریکی که شهوانیت را به سیاست می پیوندد، راه می رود، اما تعادلی بی نظیر در هنر هزارساله قصویت شرقی می یابد.

رضا براهنی که به دعوت برای شرکت در همایش پیرامون بررسی آثار هان سیکسو (در کتابخانه ملی فرانسه) به تازگی در پاریس به سر می برد، خوشحال به نظر می آید. فرانسه، نزد او، کشور نظریه های ادبی ای است که او در دانشگاه تهران تدریس می کرده. براهنی تاکید می کند که بیش از بیست سال است که حیات ادبی ایران از دست آوردهای ژاک دریدا، ژان فرانسوا لیوتار، میشل فوکو و ژیل دلوز تاثیر پذیرفته، و او، از طریق ترجمه و تدریس، آثار زنان روشنفکری چون ژولیل کریستوا، لوس ایریگاری، هان سیکسو، و مونیك ویتیگ را بر این مجموعه افزوده

است.

رضا براهنی پس از گذراندن ماه های آخر سال 81 و ماه های اول سال 82 میلادی در زندان آیت الله ها از کار برکنار شد. "از خودم پرسیدم که چکار خواهم کرد. در خانه های دیگران و بعد در زیرزمین خانه ام کارگاه شعر و قصه و نظریه ادبی تشکیل دادم و به آشنا کردن شاگردان جوان با نویسندگانی که کشف کرده بودم، پرداختم. بسیاری از این شاگردان به نویسندگان جدی تبدیل شدند که نوید دموکراسی آینده را در آثار خود می دادند."

رضا براهنی سراسر زندگی اش خودکامگی، سانسور و زندان را تجربه کرده است. او که در تبریز، در سال 1935، متولد می شود به مهابت سیاسی زبان در مراحل اولیه عمرش پی می برد. در سال 1946، ترکی آذری، زبان مادری او، به فرمان حکومت مرکزی تهران ممنوع اعلام می شود: "فارسی که از فهم معلم و شاگرد، هر دو خارج بود، شد زبان تحقیق و تدریس." به دلیل نوشتن متنی به ترکی، مدیر مدرسه به او دستور می دهد که کاغذ را آنقدر بلیسد که کلمات محو شوند. "وقتی صورتم را بلند کردم، همه بچه ها زدند زیر خنده: رنگ های مرکب روی صورتم مانده بود. من زبان مادریم را قورت داده بودم."

رضا براهنی جوان، زبان فارسی، سپس عربی و انگلیسی را می آموزد، اما همچنان احساس می کند که گوئی در زبانی مثله زندگی می کند: "زبان مادر و فرزند، زبان عشاق، زبان رویا، زبان شکنجه و شکنجه شده، زبان لذت و زبان مرگ: همه اینها زبان جمله های قطعه قطعه اند، و همچنین زبان بازجویی: وقتی که بازجو از شما سوالی می پرسد و بعد می گوید که بروید به سلولتان و برگردید جوابش را بدهید."

رضا براهنی دو بار زندانی شده است. در سال 1973، توسط ساواک، به جرم اعتراض علیه سانسور دستگیر می شود. رمان هایش در فهرست روزگار دوزخی آقای ایاز، که شرحی آشوبزا و گیرا از برده جنسی جوانی است در خدمت يك خودکامه، وارد شده اند. اقتباسی از این رمان هم اینک به کارگردانی تی پری بدار Thierry Bedard در فرانسه بر روی صحنه آمده است. رضا براهنی سپس برای تدریس به آمریکا سفر می کند.

دخالت علیه سانسور

"در سال 1978، وقتی که شاه سوار هواپیما شد تا از ایران فرار کند، من سوار هواپیما شدم تا به ایران برگردم." رژیم اسلامی، به زودی، کانون نویسندگان ایران را که براهنی در تاسیس آن در سال 1967 نقش داشت منحل می کند. او در سال 1981 دستگیر می شود و به زندان می افتد. در اوایل دهه 1990، کانون نویسندگان ایران فعالیت خود را از سر می گیرد. همزمان نشریه تکاپو، با خمیرمایه حرکت دموکراتیک، منتشر می شود. در 1994، او یکی از 134 امضاکننده دادخواست روشنفکران علیه سانسور در ایران است. چند تن از امضاکنندگان در شمار قربانیان قتل های زنجیره ای رژیم در دهه 90 می باشند. در 1996، رضا براهنی ایران را ترک می کند تا بعد در تورنتو ساکن شود. او در دانشگاه تورنتو تدریس می کند و ریاست انجمن قلم کانادا PEN را به عهده دارد. "پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و مرگ خمینی، هنگامی که جهانی نو شکل می گیرد، نقش روشنفکران در پیدایش دموکراسی چه باید باشد، و اینها به فرد و جامعه چه می توانند عرضه کنند؟" ارزیابی براهنی این است که این پرسش ها بنیاد اختلاف در رژیم اسلامی را تشکیل می دهند. نسل کاملی از روشنفکران که فریفته انقلاب خمینی شده بودند به مخالفت با رژیم برخاستند. "عهده ای که زمانی شکنجه گران خود ما بودند، شروع کردند به راه اندازی نشریه تا راه را برای دموکراسی بیشتر و جدایی دین از سیاست secularism بازکنند."

رضا براهنی، به عنوان محقق و خواننده جدی متون اساطیری و دینی ایرانی، عرب و یهودی، و مسیحی، خاطرنشان می کند که: "تمدن های خاورمیانه گهواره تمدن غرب اند؛ زبان مشترکی هستند که گفتگوی غرب و خاورمیانه در آن می تواند صورت بگیرد." غرب، در قرن بیستم، هم پدیدآورنده اندیشه های جدید بود، و هم چپاولگر مواد خام؛ و روشنفکران، در روبرو با "دکارت" و "بوش"، به همان اندازه به سنت های خاورمیانه بدبین شده بودند که به تفکر غربیان نسبت به شرق.

در برابر "این از خودبیگانگی مضاعف"، رضا براهنی نویسندگی را برگزیده است. او در حدود پانزده رمان چاپ شده و چاپ نشده، و به همین تعداد کتابهای نقد ادبی، مجموعه شعر، و ترجمه چاپ کرده است. برخی از این کتابها، نظیر رازهای سرزمین من (که به فرانسه ترجمه نشده) - رمانی 1300 صفحه ای که پنجاه سال تاریخ ایران (تا انقلاب 1979) را در برمی گیرد - در ایران منتشر شده اند. این رمان که از پر فروش ترین رمان های ایران بود، در سال 1990 بی رحمانه توقیف می شود. رمان آزاده خانم و نویسنده اش (چاپ دوم) یا آشویتس خصوصی دکتر شریفی، 600 صفحه از الهامات شگفت انگیز است که در آن راوی معاصر قصه هایی از جنگ و دلدادگی ابداع می کند. این رمان در ابتدا به زبان فارسی در سوئد و سپس در سال 1998 در ایران چاپ می شود. از آن سال به بعد، آثار رضا براهنی به زبان فرانسه ترجمه و توسط نشر فایارد Fayard، که انتشار آثار او را در فرانسه به عهده گرفته است، منتشر شده اند. نیویورک و الیاس در سبد، تازه ترین اثر او، رمانی است با ابداعات اروتیک که که گذری نیز به جهان بعد از انقلاب ایران دارد. این رمان، در فصل پائیز، در فرانسه به چاپ خواهد رسید.

کاترین بداریدا

لوموند 6 ژوئن 2003-07-23

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران : مصدق, فرزند برومند خلق ترك, شخصیت فراملی ملل ایران

آقای بنی طرف از مصدق به شکل رهبر "ملی" ضداستعماری یاد می‌کند. حال آنکه با در نظر گرفتن سو استفاده نئوفاشیستهای فارس و نژادگرایان آریایی پرست از دکتر مصدق, می‌بایست تاکید شود که دکتر مصدق که به لحاظ ملیت ترك (قاجار) بود, رهبر "فراملی" و ضداستعماری بود نه "ملی". یعنی بر خلاف آنچه سلطنت طلبان و حزب ایران و جبهه ملی و... ادعا می‌کنند, مصدق ربطی به قومیت طلبی برتری طلب و توسعه طلب فارسی و نژادپرستی آریایی ندارد, زیرا اساسا نه فارس و نه آریایی است بلکه ترك قاجاری و رهبری دمکرات و ضداستعماری است.

مصدق مدافع قومیتها نبود, مدافع منافع ملی هم نبود, بلکه مدافع منافع فرا ملی یعنی منافع تمام ملت‌های ایران بود. با اینهمه مصدق هرگز به ملت و قومیت خود یعنی ترکی و آذربایجانی هم پشت نکرد. مخالفت با استقرار رژیم استعمار نشانده پهلوی و وفاداری به شاه ترك ایران احمدشاه قاجار, حمایت از حقوق مردم آذربایجان در جریان حکومت ملی پیشه‌وری و پشتیبانی تلویحی وی از فدرالیسم ... و از همه مهمتر مبارزه با استعمار انگلیس وی را مانند پیشه‌وری و خیابانی و ستارخان و... فرزند برومند خلق ترك ایران, و شخصیت فراملی تمام ملل ایران می‌سازد. ... فرزند برومند خلق ترك و رهبر مبارزات ضد استعماری مردم ایران دکتر محمد مصدق قاجار در باره فدرالیسم عینا چنین می‌گوید: "... ایران هم می‌تواند مانند ایالات متحده آمریکا و سوئیس فدرال باشد. ... من به هیچ وجه با فدرال شدن ایران مخالف نیستم ... حتی استقلال دولت فدرال در امور داخلی خیلی هم بهتر خواهد بود ... و دولت مرکزی روابط خارجی را کنترل می‌کند...."

.... مصدق مدافع حقوق تمام مردم ایران بود و نه ملت فارس بنابراین این فراملی است و به هیچ ملت ایرانی خاصی تعلق ندارد که ملی باشد.... مصدق ناسیونالیست نبود, ناسیونالیست فارس هیچ نبود. بنابر این قومیت گرایان فارس که افکاری مانند ناسیونالیسم فارسی و ... را به مصدق نسبت می‌دهند, چهره ای غیر واقعی از وی ترسیم می‌نمایند و در حق وی ظلم روا می‌دارند. طرفداران قومیت‌گرایی, ناسیونالیسم فارسی و نژادپرستی آریایی می‌بایست اقلا سبیل‌های خود را از فارسیها و آریاییهایی!!! که مدافع قومیت‌گرایی فارسی و آریایی‌گری بوده اند انتخاب کنند, نه شخصیتی فراملی مانند مصدق که به لحاظ ملیت ترك و به لحاظ اندیشه سیاسی مخالف قومیت‌گرایی-ناسیونالیسم از هر نوع آن بود... بحث راجع به شخصیت مصدق است و اینکه ناسیونالیستها و قومیت گرایان فارس وی را که به لحاظ ملیت ترك و با تبار غیر آریایی است, به نادرستی به سبیل ملیت‌گرایی فارسی و آریاگری تبدیل نموده اند. ادعای این گروه مبنی بر پیروی از اندیشه مصدق از بنیان نادرست است, مصدق فراملی, هرگز دارای چنین اندیشه‌هایی نبوده. نامی که این گروه خود را بدان می‌نامند هم, به خودشان مربوط است نه مصدق. .... مصدق با خلع احمدشاه در مجلس موسسان مخالفت کرده و گفته است که من اگر سرم را ببرند قطعه قطعه و ریزم کنند رای نخواهم داد... (http://www.tribun.com/Aktuel/Akt142.pdf) قاجار بودن مصدق اظهر من الشمس است. او از هر دو طرف مادری (نجم السلطنه قاجار) و پدری از اقوام نزدیک مظفرالدین شاه تبریزی بود. همسرش نیز دختر مظفرالدین شاه است. اصلا لقب قاجاری وی, مصدق السلطنه است (http://www.qajarpages.org/qajtoc.html)

...

برای شناخت بیشتر هویت ترکی-آذربایجانی, ضد قومیت‌گرایی و نژادپرستی و ضد استعماری مصدق می‌توان انتخاب صولت الدوله قشقایی به ایلخانی بزرگترین اتحادیه طوائف ترکهای آذری جنوب ایران قشقاییها را از طرف مصدق و بعدها همکاری با صولت الدوله (که همواره به احمدشاه قاجار شاه آذری ایران وفادار بود) بر علیه نیروهای اشغال انگلیس در جنوب ایران, خدمات مصدق در دوران تصدی والی‌گری آذربایجان, مخالفت وی با رد اعتبارنامه پیشه‌وری صدر بعدی حکومت خودمختار آذربایجان و ... را هم برشمرد.

ADLIMTURKLER

چریک فدایی خلق

مشاهیر ترکهای ایران: رفیق شهید علیرضا نابدل

رفیق علیرضا نابدل در سال 1323 در خانواده متوسطی در تبریز متولد شد. او بعد از اتمام دوران تحصیلات ابتدایی و متوسطه، برای ادامه تحصیل در رشته قضایی به دانشکده حقوق دانشگاه تهران وارد شد. رفیق از همان روزهای اول ورودش به دانشگاه و همزمان با آشنا شدن با محیط جدید، فعالانه و با روحیه ای پرشور در جریان مبارزات سیاسی دانشگاه شرکت جست و در رابطه با رفقا و جریانات مبارزاتی ای که مستقیم یا غیرمستقیم با آنها در تماس بود، با تحلیلی انقلابی به این نتیجه دست یافت که برای خروج از بن بست سیاسی - بن بست که قبل از شروع مبارزه مسلحانه بر جامعه ما حاکم بود - باید به ضرورت های جامعه با برخوردی پیشتازانه و جستجوگر پاسخ گفت. به دنبال دستیابی به چنین نتیجه ای، کسب آگاهی و رسیدن به شناخت کافی از زندگی و انگیزه های مبارزاتی توده های خلقهای ایران برایش به مثابه امری لازم و فوری مطرح گشت. از این رو، قبل از آنکه تحصیلاتش را به پایان برساند، دانشگاه را ترک گفت و با محمل معلمی برای رفتن به میان توده ها راهی رضاییه شد. از این به بعد رفیق همه زندگی خود را جهت تحقق آرمان های انقلابی در خدمت توده های زحمتکش خلقمان قرار داد. این برخورد یعنی ترک تحصیلات عالی در خدمت مبارزه در بین نیروهای جوان و مبارز تبریز تأثیر زیادی به جای گذاشت.

رفیق از اواخر سال 44 با جمعی از رفقا چون صمد بهرنگی، بهروز دهقانی، کاظم سعادت و مناف فلکی در ارتباط نزدیک قرار گرفت و به زودی پیوند انقلابی عمیقی میان آنها به وجود آمد. در رابطه با همین پیوند و برخورداری از تجارب عملی رفقای مذکور بود که رفیق نابدل توانست به برنامه فعالیت های انقلابی خویش برای کسب شناخت عینی از شرایط زندگی توده ها به شکل موثری ادامه دهد. در اندک زمانی رفیق نابدل توانست به مدد شور عمیق انقلابی، با توده روستاهای منطقه تماس های زیادی برقرار کند. این تماس ها نه تنها شناخت رفیق را از محیط، عینی و ملموس می کرد و درکی واقعی از رنج های جان سوز این خلق ها به او می داد، بلکه تعهد و استواریش را در انجام وظایف انقلابی فزونی می بخشید و ایمانش را به مبارزه انقلابی راسخ تر می ساخت. رفیق با مشاهدات عینی خویش به درستی دریافت که توده های این منطقه علاوه بر این که همراه با سایر خلق ها و توده های زحمتکش ایران شدیداً تحت استثمار و ستم اقتصادی - اجتماعی ناشی از شرایط عمومی جامعه طبقاتی ما می باشند، بار سنگین نوع دیگری از ستم یعنی ستم ملی را نیز بر دوش می کشند. رفیق همچنین مشاهده می کرد که چگونه رژیم حاکم سعی دارد با اشاعه روحیه شوینبستی و با استفاده از تفاوت های ملی خلق ترک و کرد که در این منطقه به شکل بارزی در هم امتزاج یافته اند، از اتحاد و یک پارچگی آنان جلوگیری نماید. در رابطه با این سیاست ارتجاعی رژیم که تأثیر خود را در منطقه به جا نهاده است، رفیق رنجی را که به خصوص توده های خلق کرد این منطقه تحمل می کنند، عمیقاً احساس می کرد. این توده ها حتی از جانب هم زنجیریان خود نیز که ناآگاهانه تحت تأثیر فرهنگ ارتجاعی رژیم قرار دارند، مورد تحقیر واقع می شوند؛ به خصوص که دارای تفاوت های مذهبی نیز می باشند.

رفیق نابدل در شرایط دیکتاتوری که هیچ گونه امکانی برای فراگیری و تعالی بخشیدن به فرهنگ ملی خلق های دربند ایران وجود ندارد، با کوششی پیگیر و خلاق توانسته بود تسلط نسبتاً کاملی بر ادبیات انقلابی خلق خویش پیدا کند. وی با الهام از فرهنگ فولکلوریک غنی خلق آذربایجان و با شناخت از زندگی توده ها آثاری ارزنده در ادبیات انقلابی به وجود آورد. رفیق نابدل شور عمیق انقلابی را با استعداد خلاق شاعریش تلفیق داده، آرمان ها و رنج های توده ها را در قالب شعر بیان می کرد. سروده او در وصف کردستان بیانگر عشق عظیم این رفیق نسبت به خلق زحمتکش کرد و همچنین نمودار کینه سترگ وی نسبت به دشمن است. در سال 1345 جمعی از مبارزین تبریز، به ویژه رفقا صمد و بهروز، اداره ی "ویژه آدینه" روزنامه "مهد آزادی" را به عهده گرفتند (در همین روزنامه بود که رفیق صمد برای نخستین بار مقالات خود را به چاپ می رساند. این نشریه که حدود یک سال امکان انتشار داشت، دو بار از طرف سازمان امنیت منفور تبریز توقیف شد و بلاخره نیز از انتشار آن جلوگیری به عمل آمد). این رفقا با توجه خاصی که به خلق های تحت ستم ایران داشتند، با استفاده از این روزنامه به معرفی ادبیات و فرهنگ این خلق ها به ویژه خلق آذربایجان می پرداختند. رفیق نابدل در این هنگام در رساندن بسیاری تحلیل ها و مطالب به این جمع، نقش فعال داشت و اشعارش با نام "اختای" در آن روزنامه درج می گردید.

کوشش در جهت درآمیختن با توده ها پیوند مبارزاتی او را با خلق همواره عمیق تر می ساخت و رفیق را به فعالیت انقلابی جدی تری سوق می داد. در سال 46 به هنگام اعتصاب سراسری دانشجویان ایران، رفیق توسط برخی از دانشجویان دانشگاه تبریز در جریان این اعتصابات قرار گرفت و به طور غیرمستقیم نقش فعالی در شکل گیری و رشد این اعتصابات ایفاء نمود. شهادت رفیق صمد بهرنگی بر کینه او به دشمن و ایمانش نسبت به مبارزه بسی افزود و رفیق با تجدید پیمان با خلق در انجام وظایف تاریخی خویش به عنوان یک روشنفکر انقلابی و وفادار به آرمان طبقه کارگر مصمم تر گشت. شعر "صمد در قلب من است"، که او بعد از شهادت رفیق صمد سروده است، بیانگر این امر است.

در سال های 47 - 46 ضرورت مبارزه مسلحانه در ذهن رفیق نابدل و رفقای نزدیکش در حال شکل گرفتن بود با این حال هنوز خطوط اساسی راهی که می بایست برگزیده شود، به طور کامل برایشان روشن نبود. در این دوره او و رفقای دیگرش به فعالیت های انقلابی خود نظم ویژه ای بخشیدند و گروهی را که بعداً به "شاخه تبریز" چریکهای فدایی خلق ایران معروف شد، تشکیل دادند. رفیق در این سالها توانست به تحقیقات وسیعی در مورد اوضاع اقتصادی - اجتماعی روستاهای اطراف رضاییه دست بزند. نتیجه این تحقیقات جزوه ای بود که با دیدی مارکسیستی چگونگی اجرای اصلاحات ارضی را همراه با ارائه فاکت های مشخص و عینی مورد بررسی قرار داده بود و تصویر روشن و ملموسی از اوضاع اقتصادی - اجتماعی آن منطقه به دست می داد. لازم است گفته شود که در این دوره، تحقیقات روستایی دیگری نیز به منظور بررسی شرایط عینی و ذهنی جامعه ایران از طرف سایر رفقا انجام پذیرفت. از آن میان تحقیقات روستایی "قره داغ" که منطقه وسیعی را در شرق آذربایجان شامل می شد (توسط رفیق بهروز دهقانی) و تحقیقات روستایی "رازیق" را می توان نام برد (به غیر از تحقیق روستایی "رازیق"، دو تحلیل دیگر که کامل تر بودند در جریان ضربات سال 50 به دست دشمن افتاد). رفیق نابدل اهمیت فراوانی برای تدوین تاریخ واقعی خلق آذربایجان در دوران معاصر قائل بود. او در تهیه جزوه ای که در آن فرقه دمکرات آذربایجان و حوادث سال 25 - 1324 بررسی شده بود، شرکت جست. در این جزوه رفقا متعهدانه کوشیده بودند اکثر وقایع را با توجه به گفتم و شنوده های بسیاری که با توده های آذربایجانی انجام می دادند، تحلیل کنند (این جزوه ارزنده در حمله های وحشیانه دشمن به خانه های تیمی رفقا و خانه های سایر مبارزین در تبریز به دست دشمن افتاد. البته اگر نسخه هایی از آن هنوز در دست دوستانی باقی مانده باشد، تاکنون پخش نشده است).

رفیق نابدل با روحیه ای به غایت پرشور در جهت رشد و گسترش سازمان کوشش می نمود. او به عنوان یک انقلابی حرفه ای همراه رفقا بهروز دهقانی و مناف فلکی در سازماندهی شاخه تبریز، نقش چشمگیری داشت. او از جمله رفقای بود که در تنظیم و پخش اولین اعلامیه های سازمان (14 اعلامیه ای که در رابطه با آغاز جنبش مسلحانه، رستاخیز سپاهکل و اولین عملیات چریکی در شهر منتشر شد) شرکت داشت. در جریان پخش گسترده همین اعلامیه ها بود که رفیق نابدل همراه رفیق دلیر جواد سلاحي، با مزدوران دشمن درگیر شدند. این رفقا با نبرد قاطعانه خویش یکی از حماسه های روزهای آغازین جنبش مسلحانه را آفریدند. خبر این درگیری در همان روز در تهران پیچید و تأثیر زیادی در بالا بردن روحیه مبارزین به جا گذاشت. در جریان این درگیری نابرابر رفیق جواد سلاحي به شهادت رسید، ولی رفیق نابدل بر اثر اصابت چند گلوله به پا و شکمش بیهوش شد. مزدوران دشمن بعد از انتقال وی به بیمارستان شهربانی بلافاصله او را به زیر شکنجه کشیدند. رفیق با روحیه ای انقلابی و قاطع در مقابل شکنجه گران مقاومت می ورزید. هنگامی که مزدوران به خیال خود، او را تهدید می کردند که اگر حرف نزند تیر را از پایش درنخواهند آورد، رفیق دلیرانه پاسخ می داد: "تیر مال شماسست و حرف مال من، من آنچه را که متعلق به خلقم و من است، حفظ خواهم کرد". شکنجه گران از این همه بی باکی و مقاومت دلیرانه رفیق به خشم میآمدند و بر شدت شکنجه می افزودند، ولی رفیق همچنان استوار در مقابل دشمن باقی می ماند و اسرار خلق را در قلب خود حفظ می نمود. او اینک به سروده خود درباره همزم شهیدش صمد، تحقق می بخشید. صمد با تمامی کینه سترگش در قلب او بود و اینک زمان آن رسیده بود که دشمن در وجود نابدل، صمد دیگری را در مصاف با خود ببیند.

رفیق، تعهد بزرگ خود را در حفظ اسرار خلق حتی یک لحظه هم از یاد نمی برد. بدین جهت با اینکه دلاورانه تمام شکنجه های دشمن را به جان می خرد، همواره از هر فرصتی برای خودکشی استفاده می کرد. یک بار زمانی که تازه زخم هایش را بخیه زده بودند، به محض اینکه به هوش آمد، با چنگ بخیه ها را شکافت. و بار دیگر هنگامی که در طبقه سوم بیمارستان شهربانی بستری بود، با استفاده از یک فرصت کوتاه (بین رفتن بازجو و آمدن نگهبان) خود را با سر از پنجره اطاق به بیرون پرتاب کرد. نگهبان که سراسیمه خود را به او رسانده بود، تنها توانست گوشه لباسش را بگیرد، ولی نتوانست مانع سقوط او شود. رفیق سقوط کرد، شکمش شکافته شد و دست راستش شکست، اما هنوز زنده بود. در چنین حالتی، رفیق با از خودگذشتگی انقلابی و فداکاری بی نظیری دست برد و روده هایش را از شکاف شکمش بیرون کشید تا پاره کند و به حیات خویش خاتمه دهد. اما فرصت این کار دست نداد، چه مزدوران دشمن رسیدند و مانع این کار شدند.

رفیق نابدل همراه با هشت تن دیگر از همزمان خویش در 22 اسفند ماه 1350 به دست مزدوران رژیم خونخوار پهلوی به شهادت رسید.

یادش گرامی و راهش پایدار

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: ظل السلطان مسعود میرزا

ظل السلطان پسر ناصرالدین شاه از مستبدترین شاهزادگان دوره ناصرالدینشاه و مظفرالدینشاه بود. وی در 11 سالگی به حکومت مازندران و در 13 سالگی به حکومت فارس و در 17 سالگی به حکومت اصفهان رسید. بسیار فسی‌القلب و در عین حال مقتدرترین شخصیت بعد از شاه بود. کنترل بیش از نیمی از ایران در دستهای وی بود. در دوران حکومت طولانی خود در اصفهان دست به جنایات متعددی علیه مردم زد و املاک بسیاری را تصرف و به تملک خود درآورد. قدرت او حتی ناصرالدینشاه را به واهمه انداخته، وی را به تهران احضار و تا حدودی قدرتش را محدود ساخته و حکومت بعضی ولایات را از او گرفته و فقط حکومت اصفهان در دستش ماند. در زمان مظفرالدینشاه همچنان در این سمت باقی ماند. در دوران محمدعلیشاه باز هم حکومت اصفهان را به او واگذار کردند، اما مردم اصفهان اعتراض کرده و در تلگرافخانه متحصن شدند، لذا محمدعلیشاه مجبور شد حکومت فارس را به وی بدهد. در نظر داشت محمدعلیشاه را برکنار و پسر خود را جانشین وی کند، اما این امر برملا گشته و ظل السلطان به اروپا عزیمت کرد. چندی بعد از فتح تهران توسط مشروطه خواهان به ایران بازگشت، در بندر انزلی مجاهدین وی را دستگیر کرده و با گرفتن سیصد هزار تومان بعنوان جریمه وی را به داخل کشور راه نداده، ناگزیر از همانجا به اروپا برگشت. در اواخر عمر به ایران بازگشت و در اصفهان اقامت گزید. در سن هفتاد سالگی در تیر ماه 1297 درگذشت.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: عبدالحسین میرزا فرمانفرما

عبدالحسین میرزا فرمانفرما پسر فیروزمیرزا نصرت الدوله پسر عباس میرزا نایب السلطنه پسر فتحعلی شاه. وی در دهمین سال سلطنت ناصرالدینشاه (1274 قمری) در تهران متولد شد. در جوانی خود را به ولیعهد، مظفرالدینشاه نزدیک کرده و با دختر وی ازدواج کرد، وی یکی از بازیگران سیاست ایران در دوره ای طولانی بود، مشاغل چون فرماندهی قشون آذربایجان و حکومت کرمان و بلوچستان در زمان ناصرالدینشاه و وزارت جنگ و حکومت فارس و کرمانشاه و کرمان در زمان مظفرالدینشاه، وزارت داخله و عدلیه در زمان محمدعلیشاه، وزیر داخله در زمان احمد شاه را عهده دار بوده و بالاخره در سال 1294 خورشیدی رئیس الوزرا شد. بعد از به قدرت رسیدن رضاخان املاک فرمانفرما چون املاک دیگر توانمندان زمان بزور از آنها گرفته و به تملک رضاخان درآمد، در همان ایامی که مدرس را در زندان کاشمر اول مسموم و سپس خفه کردند، همان ماموران رضا شاه یعنی سرپاسبان فولادی و جلال معروف رضاشاه عباس مختاری معروف به عباس شش انگشتی در سمنان نصرت الدوله پسر فرمانفرما را هم اول مسموم و سپس خفه کردند. فرمانفرما چند روزی پس از اینکه که رضا شاه پیغام فرستاده بود "املاک کرمانشاه، همدان و اسدآباد را به دفتر اختصاصی بفروشد" بر اثر سکنه فوت کرد. بغیر از نصرت الدوله تعداد زیادی از خانواده وی در سیاست ایران به نحوی فعال بودند که سرشناسترین آنها پسر دیگرش محمد ولی میرزا فرمانفرما و دخترش مریم فیروز و نوه اش مظفر فیروز بودند.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: کامران میرزا نایب السلطنه

کامران میرزا سومین پسر ناصرالدینشاه متولد 1272 قمری، در شش سالگی به حکومت تهران منصوب شد، در شانزده سالگی با سرورالدوله دختر عموی پدرش ازدواج کرد. در مسافرتها ناصرالدینشاه وی مقام نایب السلطنگی را عهده دار بود. علاوه بر حکومت تهران، حاکم قم، ساوه، کاشان، گیلان، مازندران، قزوین، سمنان و دامغان هم بود. وی همچنین وزیر جنگ هم بود. با داشتن این مشاغل توانست ثروت هنگفتی جمع کند. وی در دوران طولانی حکومتش در تهران مظالم بسیاری بر علیه مردم نمود، به روایتی میرزا رضا کرمانی قبل از کشتن ناصرالدینشاه قصد داشت کامران میرزا را بکشد. عمارات امیریه و منیریه را که به نام خود و همسرش ساخت (واقع در خیابانهای امیریه و منیریه) بسیار معروف بودند. باغهای کامرانیه در جوار صاحبقرانیه و باغ فیشر (فیشرآباد بعدی) نیز متعلق به او بود. در زمان مظفرالدینشاه مقامی نداشت، بعد از صدور فرمان مشروطیت در کابینه های مشیرالدوله و وزیر افخم و اتابک، وزیر جنگ بود ولی به مجلس معرفی نمی شد و در جلسات مجلس شرکت نمی کرد. عدم حضورش در مجلس موجب گردید سید حسن تقی زاده نطق تندى علیه وی ایراد کند و سرانجام مجلس به اتفاق آرا او را از وزارت عزل نمود. وی هنگام خلع قاجار در سن 72 سالگی در تهران زندگی می کرد

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: ناصرالملک ابو القاسم خان قره گوزلو

وی معروف به سرسپردگی به انگلیس بوده و در دوره مظفرالدینشاه و محمدعلیشاه وزارت مالیه را به عهده داشت. پس از خلع محمد علیشاه و جانشینی احمد شاه 12 ساله، عضدالملک نایب السلطنه شد و پس از فوت وی مجلس، اول مهرماه رای به انتخاب ناصرالملک به عنوان نایب السلطنه داد که در لندن بود و پنج ماه طول کشید تا به ایران باز گردید و در نیمه اسفند در مجلس حضور یافت و سوگند یاد کرد و به کار پرداخت. وی که در اروپا با اصول حکومت پارلمانی آشنا شده بود پس از ادای سوگند در مجلس گفته بود که وظیفه او تنها امضای فرمان رئیس الوزراء است بقیه کارها را باید مجلس و دولت انجام دهند و نشریات و احزاب ناظر بر کارهایشان باشند. مجلس دستمزد ماهانه ناصرالملک را ده هزار تومان تعیین کرده بود که تا آن زمان در ایران رقمی بی سابقه بود. ناصرالملک محمد ولی خان تنکابنی (سپهسالار) را مامور تشکیل کابینه کرد و از او خواست به بهانه اینکه دیگر خطری مشروطیت را تهدید نمی کند مجاهدین را خلع سلاح کند. در رویداد اخراج شوستر آمریکایی زمانی که مجلس تن به اولتیماتوم روسها نداد، ناصرالملک مجلس را منحل و نشریات را توقیف نمود، عملاً نوعی دیکتاتوری بوجود آورده و از انجام انتخابات مجلس تا زمانی که احمد شاه به سن قانونی نرسیده بود خودداری کرد. بعد از تاجگذاری احمدشاه به انگلستان رفته و در سال 1306 خورشیدی فوت کرد

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: عضد الملک علیرضا خان قوانلو

چون سلطان احمد شاه هنگام خلع پدرش خردسال بود ، عضدالملک رئیس اسمی طایفه قاجار را که ریشه مغولی داشتند به نیابت سلطنت انتخاب کردند. وی یکی از شخصیت‌های تقریباً خوشنام قاجار محسوب می‌شود، از سیاست و اوضاع جهان کاملاً بی اطلاع بود. مدتی حکومت مازندران را داشته و در سن پنجاه سالگی عهده دار ایلخانی گری ایل قاجار گشت. در سال 1304 قمری زمانی که بدستور ناصرالدینشاه صندوق عدالت (صندوقهایی که مردم شکایاتشان را در آنها می‌انداختند) تاسیس شد عضدالملک رئیس این صندوقها شد. اما به علت کثرت نامه ها عضدالملک وحشت کرده و اصرار به استعفا از این مقام را داشت. صندوقهای نامبرده بزودی بخاطر اینکه تعداد زیادی از نامه ها حاوی فحش و بد و بیراه به شاه و امین السلطان و کامران میرزا نایب السلطنه بودند برچیده شدند. عضدالملک در جریان قضیه رژی و نهضت تنباکو واسطه بین دربار و روحانیون بود، وی در مدت پانزده ماهی که بعد از خلع محمدعلیشاه نایب السلطنه بود از دخالت در امور سیاسی و دولتی خودداری می‌کرد. عضدالملک در رمضان سال 1328 قمری در سن نود سالگی درگذشت

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: قاسم صور اسرافیل

پسر میرزا حسن خان تبریزی، پیشکار امین حضرت تبریزی در دوره مظفرالدین شاه در امورات بناخانه بود. در دوره اول مشروطیت (1325) به سرمایه او روزنامه صور اسرافیل تاسیس و او هم جزو مشروطه طلبان گردید. پس از بستن مجلس (1326) به فرنگستان مسافرت کرد و در دوره سوم مجلس (1332) از طرف شهریار (بلوکی است در جنوب غربی تهران) وکیل گردید و در محرم 1333 که دسته ای از مشروطیون از تهران به طرف قم مهاجرت کردند او هم به قم آمد و ثانیاً به تهران مراجعت کرد و باز در کاشان به مهاجرین رسید

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: سلطان عبدالمجید میرزا عین الدوله

عین الدوله یکی از بازیگران اصلی سیاست قبل و بعد از مشروطیت در ایران می‌باشد. وی صدراعظم مقتدر دوران استبداد، دشمن شماره یک دوران انقلاب و بعد از مشروطه و بعدها از گردانندگان دولت مشروطه (!؟) بود وی فرزند احمد میرزا عضالدوله یکی از صدو بیست و چهار پسرهای فتحعلیشاه قاجار بود. و در 1261 قمری در تهران متولد شد، چون در امر تحصیل در دارالفنون ناموفق بود وی را به تبریز نزد ولیعهد مظفرالدین میرزا گسیل داشتند. در آنجا اول میرآخور ولیعهد و سپس حاکم شهرهای ارونق و انزاب، هشتروند و میاندوآب شد. بعد از مدتی با انیس الدوله دختر مظفرالدین میرزا ولیعهد ازواج کرد. می‌گویند بسیار خوش خط بوده است پس از به شاهی رسیدن مظفرالدین شاه عین الدوله حاکم تهران شد. دو هفته بعد از برکناری امین السلطان (اتابک اعظم) از صدارت در شهریور 1282 خورشیدی وی جای او را می‌گیرد. در اوایل صدارت بین طلاب دو مدرسه مذهبی محمدیه و صدریه بر سر موقوفاتی اختلاف افتاده و کار به زد و خورد کشیده، با فداره و چماق به جان همدیگر می‌افتند. عین الدوله که ضربه زدن به سید عبدالله بهبهانی که مناسبات نزدیکی با رقیب وی اتابک اعظم داشت دستور می‌دهد هفت تن از معممین دو مدرسه فوق را کتک زده و سوار قاطر در شهر بگردانند، که این امر در تخریب مناسبات وی با تعدادی از روحانیون سرشناس وقت تاثیر بسزایی گذاشت

زمانی که جنبش آزادیخواهی مردم روزبروز گسترده تر شده و مظفرالدین شاه وعده اصلاحات و رسیدگی به خواسته های مردم می‌دهد، عین الدوله یکی از عوامل اصلی بازدارنده اجرای آنها می‌باشد. و کار سرکوب و خشونت علیه مردم را شدیدتر می‌کند. اما اعتراضات مردم باز هم بیشتر شده و شورش عمومی پایتخت را فرا می‌گیرد و مردم خواهان عزل وی می‌شوند، و وی از صدارت عزل و به مشهد می‌رود، و در تاریخ 15 اوت 1906 مظفرالدین شاه فرمان اعطای مشروطیت را می‌دهد. بعد از فوت مظفرالدین شاه پسرش محمد علیشاه به حکومت میرسد، وی که از همان آغاز سرکوب جنبش را در سر داشت دستور به توپ بستن مجلس را می‌دهد، که متعاقب آن جنبش مشروطیت با شورش مردم در گیلان و آذربایجان جان تازه ای می‌گیرد. در تبریز به رهبری ستارخان و باقرخان شهر تحت کنترل مشروطه خواهان می‌افتد، محمد علیشاه عین الدوله را به حکومت آذربایجان برای سرکوب مشروطه گسیل می‌دارد، در تبریز است که عین الدوله بیشترین قساوت و کشتار را بر علیه مردم انجام می‌دهد و علیرغم محاصره شهر و بستن راههای ورود خوار و بار به شهر، کاری از پیش نمی‌برد. و مدتی بعد آزادیخواهان گیلان و آذربایجان و اصفهان به سمت تهران حرکت کرده و تهران را به تصرف در می‌آورند. عین الدوله در تاریخ دهم آبان 1306 خورشیدی به سن هشتاد و چهارسالگی در تهران فوت می‌کند

ADLIMTURKLER

ایران تورکلری خالق قهرمانی: جوجوخان. جوجی خان، قهرمان ملی ترکهای ایران. از وبلاگ افشار

"آذربایجان خالق ادبیاتیندا تاریخی حادیشه لرین ایزلری" آدلی مقاله نین بیر بؤلومودور. بو مقاله مولفین ۲۰۰۰ نجی ایل اولوسلار آراسی تورک دونیاسی خالق ادبیاتی قورولتاییندا انتدیبی چیخیشین متنی دیر. تریبون سای ۶ دان آلینمیشدیر. بابک دانشور (اؤزتورک)

...قاجار دؤورونون سون زامانلاریندا روسلار بیر داها ایرانین داخلی ایشلرینده موداخیله یه باشلاییرلار. خوراسان تورکلرینین باشچیسی اولان "جوجی خان" اونلارا قارشى مباریزه یه قالخیر و نئچه ایللر اونلارلا دؤیوشور. نهایت روسلار اونو توزاق ایلن بیر باتلاغا سالیرلار و باتلاقدا اونو گولله له بیب اولدورورلر. او گوندن خالقین نیفرتین روس امپریالیزمین علنیهینه تمثیل انده ن جوجی خانین آدی دیلله دوشموش و خوراسان تورکلرینین خالق صنعتکارلاری باخشیلار اونون حاققیندا قوشمالار قوشموش، دستانلار یاراتمیشلار. هله ده بو ماهنیلار خوراساندا باخشیلار طرفیندن ایفا اولونور. باخشیلار توپلاردا و بایراملاردا "دوتار" ایله جوجو خانین ماهنیسینی اوخویورلار:

جوجوخان خانلارین خانى
دره گزده یوخدور سانى
اوره کده قالدی آرمانى
حنیف سندن اولدون جوجو!

سنین تکین ننه دو غماز
فلک داشی داشا قویماز
نامرد جوانمردی سئومز
حنیف سندن اولدون جوجو!

دره گزی آلدین بوتون
یوخدور رشید سنین تکین
حلال اولسون امن سودون
حنیف سندن اولدون جوجو!

آتین باتاقلارا باتدی
گولله دگدی گوزون یار انتدی
عزیز تنین قانا باتدی

حنیف سندن اولدون جوجو!

اطرافینی سالدات توتدو
سنین باختین نئجه یاتدی
خانلار سنی ارزان ساتدی
حنیف سندن اولدون جوجو!

ترجمه فارسی- مهران بهاری:

بخشی از مقاله "یادگارهای حوادث تاریخی در ادبیات مردمی- فولکلوریک آذربایجان" این مقاله متن معروضه مولف در کنگره بین المللی ادبیات فولکلوریک دنیای ترکی به سال ۲۰۰۰ می‌باشد و از مجله تریبون شماره ۶ گرفته شده است.

در سالهای پایانی دوره قاجاری روسها بار دیگر آغاز به مداخله در امور داخلی ایران می‌نمایند. سرکرده ترکهای خراسان "جوجی‌خان" به مبارزه با آنها برخاسته و سالیان دراز با آنها می‌جنگد. عاقبت با حيله وى را در باتلاقی انداخته و در آنجا به گلوله می‌بندند. از آنروز نام جوجی خان، سمبل مقاومت نفرت خلق از امپریالیسم روس بر زبانها افتاده و هنرمندان مردمی ترکهای خراسان، بخشی‌ها در باره وى قوشماها سروده داستانها آفریده اند. هنوز هم این ترانه ها در خراسان از طرف "باخشی‌ها" (بخشی‌ها) اجرا می‌گردند. باخشی‌ها در جشنها و عروسیها با "دوتار" خویش ترانه جوجو خان را سر می‌دهند:

جوجو خان خان خانان
به دره گز همتایش نیست.
آرمانش به دلش (ناکام) ماند
افسوس بر تو جوجو که کشته شدی!

پس از این هرگز مادری مانند تو نزاید
فلک سنگ را بروی سنگ بند نکند
نامردان جوانمردی را دوست نمی‌دارند
افسوس بر تو جوجو که کشته شدی!

همه دره گز را فتح کردی
دیگر همانند تو صاحب رشادتی نیست
حلالیت بود شیری که از مادر خوردی
افسوس بر تو جوجو که کشته شدی!

اسبب در باتلاقها فرورفت
گلوله ها چشمانت را زخمی کرد

تن عزیزت غرق در خون شد
افسوس بر تو جو جو که کشته شدی!

اطرافت را سالداتها گرفتند
بخت تو چه سان برگشت
خانها تو را ارزان فروختند
افسوس بر تو جو جو که کشته شدی!

توضیحی از من در باره معنی اسم جو جو (جوجی، جوجی، چوچو):

- 1- به مغولی مهمان (قوناق)، محبوب (سئوگیلی)، کودك (اوشاق)، فرزند (بالا)، بچه (چاغا).
- 2- نام پسر بزرگ چنگیز (حاکم قپچاق)، نام برادر چنگیز (چوچو قاسار). (چنگیزین بویوک اوغلو، قپچاق حاکیمی نین آدی، چنگیزین قارداشی آدی)
- 3- چوچو نام خاندان حاکم سلسله "په ای لیانگ" در چین در سده های چهار پیش از میلاد تا سده پنجم. (میلاددان قاباق دوردونجو یوز ایل و و بئشبنجی یوز ایل آرالاریندا چین ده موجود اولموش: په ای پلانگ" سبلسیله سینده حاکیم موقعی اولان خاندانین آدی)
- 4- نام شاعری ترک از دوره باستان در اطراف یئنی سئی. (اسکی چاغ یئنی سئی اطرافیندان تورک بیر شاعیرین آدی)

ADLIMTURKLER

شمس کسمایی

در حدود سالهای جنگ جهانی اول نوگرایی شعری در اروپا و به تبع آن در ادبیات ترکی عثمانی و قفقاز جدی شد. ترکهای ایران، نیز ادیبان جوان از دیگر ملیتهای ایرانی که روزگار آنان را به سرزمین های عثمانی (ترکیه) و قفقاز (آذربایجان شمالی) انداخته بود، با شهادت این نوگراییها را از زبان و ادبیات ترکی جذب کردند و چون سوغاتی گرامی به کشور باز آوردند. سه نفر ادیب ترک در آغاز بیش از دیگران این دلاوری را نشان دادند تا داد نوگرایی در ادبیات فارسی دهند: "شمس کسمایی"، "تقی رفعت تبریزی"، "جعفر خامنه ای". اینان و دیگر قلم بدستان ترک و آذربایجان تحت تاثیر موج نوی شعر فرانسه و اروپا که پرتوی از آن به عثمانی و قفقاز تابیده بود از تجدد ادبی و انقلاب ادبی در زبان و ادبیات فارسی دم میزدند. این سه نوگرای آذری بانی شعر نو و مدرن فارسی اند.

دو نکته:

نکته اول: با گذشت هر روز دولت ایران کاراکتر فارسی بیشتری به خود میگیرد و با پرننگتر شدن قومیت گرایی افراطی فارسی در ساختار و سیاستهای این دولت و گسترش و تعمیق آنها، حلقه محاصره زبان و فرهنگهای ملیتهای ایرانی و عمده ترینشان یعنی ترکی آذری نیز تنگتر و بر شتاب نابدی این قوم، زبان و فرهنگ آن در ایران افزوده تر می شود. در چنین شرایطی بر فرد فرد ترکهای ایران است که خود مستقلا پیا خواسته و از همه امکانات مدنی برای حفظ زبان و فرهنگ و هویت خویش استفاده نمایند. در این میان مسئولیت شاعران، ادبا و نویسندگان ترک ایرانی و آذربایجانی، در استفاده از زبان ترکی آذری در بیان احساسات و آفرینش هنر و صنعت خویش، گسترش و معاصر ساختن، زدودن گرد و غبار از رخ آن و تقدیم زیباییها و ظرایف این زبان به توده مردم و جلب توجه آنان بدان دو چندان است. شرایط امروز ایران و وضعیت اسف بار ترکهای ایران و زبان و ادبیات ترکی دیگر مجوزی برای روشنفکران و ادبای ترک ایرانی برای پرداختن و اولویت دادن به زبان و ادبیات قوم همسایه فارس، مانند آنچه در سراسر قرون ۲۰ و ۱۹ و پیش از آن شاهد بوده ایم را نمی دهد.

نکته دوم: می توان گفت که ادبیات و فرهنگ خلق فارس و بویژه ادبیات مدرن فارسی بویژه در مرحله تشکل آن، عمدتا چیزی به جز بازتابی از ادبیات و فرهنگ ترکی (آذربایجانی، عثمانی) نیست. ادبیات مدرن فارسی بدون نامهای ترکهایی مانند جعفر خامنه ای، تقی رفعت، شمس کسمایی، آخوندوف، طالبوف، رسولزاده، دهخدا، کسروی، مفتون امینی، پروین اعتصامی، صمد بهرنگی، احمد شاملو، براهنی، غلامحسین ساعدی، ایرج میرزا، عمران صلاحی، ابراهیم نبوی، توللی... غیر قابل تصور است. ترکهای ایران از این نقش تاریخی خویش در تشکل ادبیات نوین فارسی میبایست مغرور و فارسهای ایران نیز منتقدان ایشان باشند.

زندگانی شمس کسمایی

خاندان کسمائی از ترکهای آذربایجان شمالی (امروز جزء خاک گرجستان) بودند که پس از فتح هفده شهر قفقاز به دست آغا محمدخان پادشاه دولت ترکی قاجار به آذربایجان جنوبی مهاجرت کرده بعضی از آنها در قزوین و جمعی در تبریز به کار تجارت پرداختند و عده ای نیز از آنجا به سایر

نقاط ایران پراکنده شدند. یکی از افراد این خانواده خلیل پسر حاجی محمد صادق بود که در یزد - فارسستان می‌زیست. خانم شمس کسمایی فرزند وی بود که به سال ۱۲۶۲ در یزد فارسستان زاده شد. پس از ازدواج به همراه همسرش ارباب زاده، که تاجر چای بود، برای تجارت به عشق آباد روسیه پایتخت ترکمنستان کنونی رفت. وی پس از چهار و به روایتی ده سال اقامت و زندگی در آنجا و به دنبال ورشکستگی شوهرش در سال ۱۲۹۷ (۱۹۱۸) به همراه همسر و دو فرزندش صفا و اکبر (۱) به ایران بازگشته و اینبار به سرزمین پدری شمس، آذربایجان آمد و در تبریز که مقارن آن سالها مرکز پر تلاطم جنب و جوش فکری و سیاسی ایران بود ساکن گردید.

خانم کسمایی علاوه بر زبان مادری و ملی خود ترکی زبانهای روسی و فارسی را به خوبی می‌دانست. شمس زنی آزادی خواه و مستقل و یکی از زنان روشنفکر و دانشمند ایران بود. وی در زمان تشکیل حکومت آذربایجان جنوبی به رهبری شیخ محمد خیابانی در تبریز می‌زیست و در تحریکات اجتماعی و انقلابی آذربایجان سرزمین پدری خویش مشارکت فعال داشت. وقتی تقی رفعت مجله "آزادستان" را به چاپ داد، چون زنی فرهیخته و از خاندانی ادیب و اهل هنر بود از همان آغاز به گروه نویسندگان نشریه تجدد پیوست و در انتشار ادبیات تازه خود تردید نکرد. سرلوحه مجله چنین بود: "مجله ای است هواخواه تجدد در ادبیات". همین جمله بر بسیاری ناگوار آمد و بسیاری از ادبا و صاحبان قلم فارس حتی روشنفکران آنها مانند بهار با این حرکت متجدد و نوگرایی آغاز شده از آذربایجان و اشعار و شعرهای تازه روزنامه تجدد و مجله آذربایجان به مخالفت برخاستند. اعضای انجمن کاوه مانند جمال زاده هم با آن که در وسط میدان بحثهای نوجویی ادبی در اروپا بودند، از حمله به رفعت و کسمایی و شعر تازه غفلت نکردند. در هر شماره يك قطعه از ادبیات سنتی و يك قطعه از نوشته های امروز - آن روز - را کنار هم می‌گذاشت و به ریش و گیس امروزیان - آن روزیان - می‌خندید. خوگر فتن محیط ادبی سنتی فارس مانند دیگر عرصه های اجتماعی این قوم، در مقابل نسیم تجدد و نواندیشی و نوسازی‌های که از سوی ترکهای ایران و آذربایجان در حال وزیدن بود آسان نبوده است.

خانم شمس کسمایی هنگامی که با خانواده خود به تبریز آمد طبق فرهنگ ترکی-آذربایجانی چادر به سر نداشت و نخستین زن مسلمان ایرانی بود که آزادانه در کوچه و بازار تبریز ظاهر شد و به واسطه همین آزادی و آزادمنشی در آن روزهای تاریک از دست مردم نادان زجرها و سختیهای فراوان کشید. در تبریز - آذربایجان خانه اش محفل نویسندگان و دانشمندان بود. پس از کشته شدن تقی رفعت و روی کار آورده شدن رضاشاه از سوی دولت استعماری انگلیس، جمع مبارزان آذربایجان پراکنده شدند. همسر شمس به سال ۱۳۰۷ در گذشت. او با تنها دخترش صفا به یزد - فارسستان رفت ولی بعد از آن که با شخص دیگری به نام محمد حسین رشتیان ازدواج کرد، زندگی خود و خانواده اش را به تهران منتقل کرد و در آنجا روزگار و سالهای پایانی عمر خود را به تنهایی و خاموشی و گوشه نشینی گذراند تا در سال ۱۳۴۰ در گذشت.

از اشعار او مقدار کمی باقی مانده است. از شمس کسمایی در شهریور ماه ۱۲۹۹ در مجله آذربایجان - چاپ تبریز قطعه شعری با پاره هایی فارغ از قید تسوی و قافیه بندی معمول پیشینیان منتشر شد که جزو نخستین نمونه های تجدد در شعر فارسی به شمار می آید. بخشهایی از آن قطعه:

پرورش طبیعت
ز بسیاری آتش مهر و ناز و نوازش
از این شدت گرمی و روشنایی و تابش
گلستان فکرم
خراب و پریشان شد افسوس
چو گلهای افسرده افکار بکرم
صفا و طراوت ز کف داده گشتند مایوس
بلی، پای بر دامن و سر به زانو نشینم
که چون نیم وحشی گرفتار یک سرزمینم
نه یاری خیرم
نه نیروی شرم
نه تیر و نه تیغ بود، نیست دندان تیزم
نه پای گریزم
از این روی در دست همجنس خود در فشارم

ز دنیا و از سلک دنیاپرستان کنارم
بر آنم که از دامن مادر مهربان سر برآرم

از خطاب به قرن بیستم:
آن روز که زادی، چه نویدی که ندادی
امروز که رستی، تو ز خون یکسره مستی
زین سان که توره بسپری ای آفت هستی
فردا به وجود آری یك تل رمادی

---

1 - اکبر ارباب زاده فرزند شمس نقاش زبردستی بود و به زبان و ادبیات چند کشور خارجی آشنایی داشت و خود شعر فارسی نیز می‌سرود و ۱۸ یا ۱۹ سال داشت که به وضع دردناکی در مبارزات جنگل-گیلان کشته شد. یکی از اشعار زیبایی ابولقاسم لاهوتی شاعر آزاده کرد با عنوان عمر گل خطاب به شمس کسمایی و در دلداری مادر داغدار در باره این جوان ناکام سروده شده است:

در فراق گل خو ای بلبل
نه فغان برکش و نه زاری کن
صبر بنما و بردباری کن
مکن آشفته موی چون سنبل

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: میرزا احمد تبریزی نایب الولاية

میرزا احمد بن عبدالحق تبریزی نایب الولاية، رئیس سلسله ذهبیه است و در شیراز سکونت دارد. وی پیرمردی لاغر و کوچک اندام است و از ظاهر زندگی او آثار و ارستگي از دنیا پیداست. قبل از فوت ناصرالدین شاه قاجار در اول جوانی، بلکه در طفولیت، تبریز را ترک کرده به خدمت قطب سلسله ذهبیه رسیده است. از آخرین قطب آن سلسله لقب طریقتی نایب الولاية گرفته است. پس از وفات قطب با اینکه کسی بالصرایه به جای او معین نبود، ذهبی ها میرزا احمد را که در ریاضت و تقوی سرآمد دیگران بود به این دلیل که نایب به منزله منوب عنه است قطب شناختند. اگر چه وی می گوید که قطب نیستیم، اما تمام ذهبیه او را قطب می دانند. از همه ولایات روی به سوی او دارند، برای زیارت او به شیراز می روند و از وی کرامتها نقل می نمایند. میرزا احمد مردی ساده است. هنوز فارسی را پس از پنجاه سال اقامت در شیراز خوب تکلم نمی کند و لهجه ترکی را از دست نداده است. از عرفان و تاریخچه سلسله ذهبیه و زندگی اقطاب این سلسله اطلاعات فراوان دارد. چند رساله نوشته که یکی از مریدان او به نام مشهدی اسمعیل تبریزی آنها را به چاپ رسانیده است و بعضی از رسالات متقدمین منجمه صفوةالصفاء را تصحیح نموده و منتشر ساخته است.

ذیل

نگارنده، میرزا احمد را در فروردین و اردیبهشت 1320 شمسی در شیراز ملاقات نمودم. تقاضا کردم درباره مسلمانان که از هر طرف مورد فشار هستند (آن موقع در یوگسلاوی آتش جنگ روشن بود) دعا کند. وی گفت: من کیستم و کدام سگم که دعای من در پیشگاه خداوند مقبول باشد؟ ثانیاً از کجا معلوم است که مسلمانان مورد نفرین قبلی واقع نشده اند؟ بعد حکایت کرد که وقتی در نجف و با ظاهر شد، یکی از زهاد شهر در حرم مطهر اعتکاف کرد، هر چه دعا نمود، و با از بین نرفت. آخر کار از ضریح مطهر گرفت و با حضرت علی بن ابی طالب عتاب آغاز نمود و گفت: «یا علی! تو خود گفته ای که هر کس از صمیم قلب از من چیزی بخواهد دعای او مستجاب خواهد شد. پس چرا دعای مرا قبول نمی کنی؟» بعداً خوابی به وی دست داد. در عالم رؤیا شنید که می گویند: «قیل از تو زاهدی دلشکسته (تر از تو) این شهر را نفرین کرده و برای اهالی آن و با خواسته است.» وی می گفت: «هر وقت در شیراز یکی از همشهریهایی خود را اگر چه ذهبی نباشد می بینم، خوشوقت می شوم و چند ساعتی با آنان ترکی صحبت می کنم، به یاد تبریز و ایام صباوت خود می افتم. تبریز ما به سلسله ذهبیه قطبی داده است که در عرفان مقامی بلند داشته است؛ او نجیب الدین رضا بود که برای مثنوی دفتر هفتم سروده است.» مفصلی از اشعار او را خواند و کراماتی از او نقل کرد. در مقابل اظهار نگارنده که امروز هم جای خوشوقتی است که در رأس این سلسله یک نفر تبریزی دیگر وجود دارد، آهی کشید و گفت: «من کجا! نجیب الدین رضا کجا!»

میرزا احمد از علماء و آقای حاج ذوالریاستین شیرازی گله می کرد که ذهبیه را به هشت امامی بودن متهم می کنند. اشعاری از نجیب الدین رضا و سایر ذهبیه می خواند و تشیع ذهبیه را ثابت می کرد. آن وقت در شیراز می گفتند که ذهبی ها قائلند به اینکه حضرت رسول اکرم خلافت و وصایت و ولایت را در خود جمع داشتند. پس از وفات آن حضرت، خلافت که سلطنت ظاهری باشد به خلفای راشدین و بنی امیه و بین عباس رسید و ولایت و وصایت در ائمه اطهار، علیهم السلام، جمع بود تا پس از وفات حضرت ثامن الائمه وصایت به حضرت امام جواد و ولایت به معروف کرخی رسید. گویا ذهبیه بین وصایت و ولایت فرقهایی قائلند. نگارنده از لحاظ ادب در این قسمت با میرزا احمد وارد بحث نشدم. در ذهبیه القاب طریقتی وجود دارد، ولی برخلاف سایر فرق صوفیه این القاب به لفظ شاه منتهی نمی شوند، بلکه به لفظ ولایت منتهی می شوند، چنانکه لقب میرزا احمد نایب الولاية است.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: حاج میرزا ابراهیم آقا تبریزی

حاج میرزا ابراهیم آقا تبریزی از شهدای انقلاب مشروطیت است. وی فرزند حاج شیخ علی زنجانی بود، از روحانیون روشنفکر عصر خویش به شمار می رفت. با اینکه در محیط روحانیت پرورش یافته بود، از غالب اعیان عصر به مقتضیات روز واقف تر بود. پس از اعلان مشروطیت از طرف اصناف تبریز به نمایندگی دور اول مجلس انتخاب گردید و به همراهی سایر وکلای آذربایجان به تهران عزیمت کرد. از روز اول در مقابل محمدعلیشاه قاجار و اطرافیان او قد علم کرد. در تصویب قانون متمم قانون اساسی، پافشاری نمود، و از دربار نترسید. در قضیه اقبال السلطنه ماکوئی، میرزا علی اصغر خان اتابک را استیضاح کرد و کابینه او را بی پروا انتقاد نمود. در خارج از مجلس نیز فعالیت می کرد و رئیس انجمن غیرت بود. میرزا ابراهیم آقا در مجلس مدافع مشروطیت بود، تا در واقعه بمباران مجلس در 23 جمادی الاول سال 1326 در باغ امین الدوله مقتول گردید. تقی زاده در مجله کاوه وی را از لایق ترین فرزندان ایران محسوب داشته و حسین کاظم زاده ایرانشهر در مجله ایرانشهر او را از بزرگان ایران دانسته است. در هر حال وی از مشاهیر رجال آذربایجان است.

ذیل

حاج شیخ علی زنجانی از علمای تبریز و داماد حاج میرزا باقر مجتهد بود. نسب او گویا به شیخ شهاب الدین سهروردی میرسید. مستبدین تبریز حاج میرزا ابراهیم آقا را برای خود خطرناکتر از سید حسن تقی زاده می پنداشتند. برادر حاج میرزا ابراهیم آقا، حاج میرزا علی اکبر آقا بیش از نود سال دارد. از مجتهدین تبریز است. فرزند او حاج میرزا عبدالله آقا از شاگردان مرحوم آیت الله عبدالکریم یزدی از مجتهدین تبریز می باشد.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: محسن هشترودی

فرزند اسماعیل، در روز 22 دیماه سال 1286 خورشیدی در تبریز متولد شد. تحصیلات متوسطه خود را در دارالفنون به انجام رساند و از دانشسرای عالی موفق به اخذ درجه لیسانس گردید. وی دارای درجه کارشناسی در علوم ریاضی از دانشکده سوربن و دکترای دولتی در رشته علوم از دانشگاه پاریس بود. در سال 1315 در دانشسرای عالی و دانشکده علوم به خدمت مشغول گردید و از سال 1321 به تدریس در دانشگاه تهران پرداخت. هشترودی در کنگره های بین المللی مختلفی شرکت کرد؛ از آن جمله: کنگره بین المللی ریاضی در 1950 دانشگاه هاروارد آمریکا، کنگره بین المللی ریاضی در 1954 آمستردام کنگره بین المللی ریاضی در 1958 ادینبرو انگلستان و کنگره ریاضی دانان زبان لاتین در 1956 فرانسه. ر

هشترودی کنفرانس ها و سخنرانیهایی نیز در انستیتوی مطالعات عالی پرنستون و دانشگاه هاروارد و آکادمی علوم مسکو و آکادمی علوم رومانی و در انستیتوی هانری پوانکاره و دانشگاه پنجاب پاکستان انجام داده است. پژوهش های ریاضی وی عبارتند از: هندسه، هندسه فضایی کلاسیک، معادلات دیفرانسیل، نظریه اعداد، آنالیز، مکانیک و جبر که تعداد این تحقیقات به نوزده می رسد. مجموعه شعر " سایه ها " و دو کتاب " دانش و هنر " و " جهان اندیشه " از وی به چاپ رسیده است. پروفیسور هشترودی از دانشمندان بنام معاصر ایران بود که در علم و ادب مقام شامخی داشت. وی در سال 1356 دار فانی را وداع گفت. ر

ADLIMTURKLER

Azerbaijan's Dr. Ahmed Frugh Passed Away

It was late 1992 when I first met Dr. Ahmed Frugh. The USSR just collapsed and I was beginning my studies as an exchange student in Toledo, Ohio. To my surprise, soon after my arrival in Toledo, a rather typical and not the most exciting city in mid-America, someone told me that there was an Azerbaijani doctor living in town. After all, knowing one's neighbors is a benefit of living in smaller communities. That Azerbaijani doctor was Ahmed Frugh. Very few people share as much positive energy as Mr. Frugh did. Somehow even the simple fact of knowing the man was a boost of enthusiasm. He was a true gentleman, elegant and caring, kind, generous and open-minded. In this he was a teacher, for one could learn from his distinction without arrogance, kindness with respect, generosity without causing discomfort and ability to simply live a full, rich life.

Born in Tebriz, Frugh was a true son of Azerbaijan; combining the North and the South in his person, he belonged to both and very much personified what Azerbaijan is about. I witnessed as he learned to love new Azerbaijan, a republic that was growing up before his eyes. He was also the man, whose sadness in the eyes every time he heard Azerbaijani music taught me the true meaning of longing for homeland, something he had lived with for years. Paradoxically, in many ways, there in Toledo, Dr. Ahmed Frugh taught me to appreciate my country more than ever before and to believe in its future unconditionally.

Dr. Frugh was also a very patriotic American, sharing deeply held values of his native land and his adopted country. It is through him I saw that one could be both an Azerbaijani and an American, quite a discovery at that time. For a young Azerbaijani student, Dr. Frugh was a guide, a mentor and a real support. He introduced me to his lovely family, and he was a great family man. And just as I always feel welcome in his house, he was the most welcomed guest at my home. Recently Dr. Frugh has been very ill, a struggle he and his wife Christine handled with utmost grace. Yes, looking back at the years of knowing this man, from whom I have learned so much without him ever trying to teach me, I couldn't hold my tears hearing of his death. Your friends will miss you Dr. Frugh. Thank you.

Amen Elin Suleymanov

ADLIMTURKLER

American Azerbaijani Neurologist Dr. Ahmed Frugh Died In His Home

Dr. Ahmed Frugh, 70, a Toledo neurologist who was among the early proponents of L-dopa in the treatment of Parkinson's disease, died Friday in his Sylvania Township home.

28/04/2003 03:48

Baku Today

He began to experience weakness in his hands and arms about three years ago, and his condition was diagnosed as amyotrophic lateral sclerosis, or Lou Gehrig's disease. He retired from medical practice in May, 2000. His wife, Christine, cared for him in their home as he weakened. "His disposition was phenomenal," his wife said. "He smiled every day, it didn't matter how painful his day was."

Dr. Frugh was chief of neurology at the former Riverside Mercy Hospital and was a former chief of neurology and electroencephalography at St. Vincent Mercy Medical Center. He had a private practice and was on staff at Toledo, Flower, St. Charles Mercy, St. Luke's, and Medical College of Ohio hospitals, where he was a former assistant professor of neuroscience. "He was one of the early neurologists in the community," said Dr. Carlos Carvalho, a colleague in neurology. "He was very well esteemed," Dr. Carvalho said. "He was always calm, and he treated people with patience." He oversaw clinical trials in 1969 at St. Vincent of L-dopa on people with Parkinson's disease. He later offered acupuncture for treatment of migraines and neck and back pain.

Dr. Frugh, of Azerbaijani heritage, grew up in Tabriz, Iran, and received his medical degree from the University of Istanbul in Turkey. He completed residencies in Wisconsin and New York before taking positions at Ohio State University and, later, at the Medical College of Ohio. History was a constant interest. Just before his death, he wrote a book, *The Amazing Life of Shah Ismail - Empire from Azerbaijan*, about an Azerbaijani who in the 16th century was shah of Iran. Dr. Frugh's first wife, Audrey, died in 1978. Surviving are his wife, Christine, whom he married Aug. 15, 1984; daughters, Shireen Frugh, Gigi Namay, and Suzanne Loomus, and five grandchildren. The body will be in the Reeb Mortuary from 4 to 8 p.m. Tuesday. Services will be private. The family requests tributes to the Hospice of Northwest Ohio in Perrysburg Township, or the ALS Association.

Source: The Blade

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: آصف الدوله

میرزا صالح خان آصف الدوله فرزند حاجی میرزا علینقی باغمیشه ای معروف به حاجی کلانتر بود. باغمیشه از محلات تبریز است. طبق نوشته نادر میرزا، کلانتری تبریز سابقاً در عهده خانواده ای بود که حسب ادعای خودشان او اولاد شیخ صدوق قمی بودند. در اواسط سلطنت ناصرالدین شاه این منصب به حاجی مهدی پدر حاجی میرزا علی النقی رسید. میرزا صالح خان در بدو امر "وزیر اکرم" لقب داشت و از اعیان تبریز بود، و غالباً به حکومت ولایات مهم از قبیل قزوین منصوب می شد. داماد ساعدالملک فرزند میرزا تقی خان امیرکبیر بود؛ به همین علت اولاد او برای خود "امیرکبیریان" را نام خانوادگی انتخاب کرده اند.

هنگامی که محمدعلیشاه برای از بین بردن مشروطیت نقشه می کشید، وزیر اکرم حاکم تهران بود. چون علاقمند به مشروطیت بود، با شاه بر ضد مشروطیت همدستان نشد و از کار برکنار گردید. اما در آزادیخواهی به این اندازه قناعت نکرد، بلکه وقتی که مجلس به توپ بسته شد با کسان خود که همه آذربایجانی بودند از مجلس دفاع و با قزاقهای لیاخوف جنگ کرد. دفاع وزیر اکرم از سایر دفاع ها که از مجلس به عمل آمد مهم تر و جدی تر بود. متأسفانه در اثر عدم مساعدت اوضاع این فداکاری نتیجه ای نبخشید. دفاع از مشروطیت و نجات آن به عهده سایر آذربایجانیها محول شده بود. پس از سقوط مجلس، قوای دولتی، خانه های میرزا صالح خان را در باغمیشه غارت کردند. آن غارت یکی از مقدمات بلوای تبریز بشمار میرود. نگارنده یادداشتهای آصف الدوله را خوانده است. از آن یادداشتهای معلوم می شود که وی مردی حساس و وطن پرست بوده است. مثلاً هنگام ورود قشون روس به قزوین که آنموقع حاکم آنجا بود؛ قریب به این مضمون در یادداشت خود نوشته است: «چند شب است که خوابیده ام و گریسته ام.»

ذیل

میرزا ابراهیم خان شرف الدوله برادر آصف الدوله، کلانتر تبریز بود. امین الدوله صدراعظم مظفرالدین شاه، پس از آنکه فرمانفرمای آذربایجان گردید، به تصور اینکه کلانتر در نان شهر اخلال و کارشکنی می کند او را بفلک بست. این عمل وحشیانه در تبریز اسباب اضطراب شد. اشخاصی که به حیثیت خود علاقمند بودند به وحشت افتادند. آبرو و حیثیت خود را در خطر دیدند و در صدد اصلاح اوضاع و تحدید اختیارات مأمورین حکومت برآمدند. آزادیخواهان از این عمل قبیح حداکثر استفاده را کرده، اذهان عموم را برای قبول مشروطیت آماده ساختند. در هر حال این توهین اسباب محبوبیت و احترام شرف الدوله شد. مردم او را قربانی حکومت مستبد دانسته، با احترام و تجلیل او می خواستند از حکومت مرکزی انتقام بکشند. چنانکه طولی نکشید که مشروطیت اعلام شد و اعیان تبریز شرف الدوله را به نمایندگی خود انتخاب کردند.

دلالتگی از عمل قبیح امین الدوله اختصاص به طبقات عالی نداشت، بلکه توده تبریز نیز که نیکوکاریها و دستگیریهای حاج کلانتر را در مجامع 1294 قمری به یاد داشت و تصنیف مربوط به این دستگیریها را با وصف گذشت زمان ترنم میکرد، از این امر برآشت و تصنیف دیگر در هجو امین الدوله ساخت، یعنی بی طرف نماند. شرف الدوله مردی صریح اللهجه بود و یادداشتی از او بجای مانده است که تمام جریانات مهم مشروطیت را نوشته است و از چندین صد صفحه متجاوز است. وی تا آخر عمر از قضیه توهین دلالتگ بود. خود را مظلوم می دانست و حکایت می کرد که پدرم حاجی کلانتر مردی مزاح و شوخ طبع بود. یک روز به عزم گردش از شهر بیرون رفتم. پدرم به یک نفر دهاتی که سگی همراه داشت و به شهر می رفت خطاب کرد و گفت: عمو، کنخدای ده را کجا می برید؟ دهاتی که پدرم را شناخته بود، گفت: چون در کنخدایی ده کفایت به خرج داده، می برم در شهر کلانترش کنم. پدرم خندید و ده تومان به او انعام داد و عهد کرد که دیگر شوخی نکند و شوخی نکردن را به تمام فرزندان وصیت کرد.

یکی از فرزندان آصف الدوله، سهام السلطنه امیرکبیریان است، که از اعیان تبریز است. از مخالفین جدی پیشه وری بود. در عهد او زحمات بسیار دید. مردی صریح اللهجه و نیک نفس است. یکی دیگر از فرزندان شرف الدوله، مهندس عنایت الله کلانتری است که در مسکو تحصیل کرده و فعلاً رئیس بلدیة تبریز است. طبق نوشته نادر میرزا خانواده کلانتری های تبریز با میرزا یوسف مستوفی الممالک قرابت داشته اند. آصف الدوله صاحب ترجمه را نباید با آصف الدوله شاهسون که مورد تعقیب مجلس شورای ملی واقع شد، اشتباه نمود.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: اقبال السلطنه ماکوئی

مرتضی قلیخان اقبال السلطنه ماکوئی فرزند تیمورخان اقبال السلطنه حکمران ماکو و سرحد دار ایران، رئیس ایل بیات های ماکو بود. ایل بیات در عهد سلاجقه از ترکستان به ایران راه یافتند و در نقاط مختلف ایران منجمله در ماکو سکني گرفتند. اجداد اقبال السلطنه در سالیان قدیم در منطقه ماکو حکومت و ریاست داشتند و همواره از خوانین متنفذ ایران به شمار می رفتند. اقبال السلطنه پس از اعلان مشروطیت از افتتاح انجمن ماکو جلوگیری کرد. عذر او این بود که من سرحد دار ایران و عثمانی و روس هستم و مسئول امنیت این خطه مهم می باشم. اگر انجمن در ماکو باز شود رشته امور از دست من بیرون می رود؛ در نتیجه رشته انتظام این حدود می گسلد. اما انجمن تبریز به کمک خواهرزاده اقبال السلطنه، عزت الله خان سالار مکرّم، علی رغم میل اقبال السلطنه موفق به تأسیس انجمن ماکو گردید و اقبال السلطنه را بیرون راند. وی به خاک قفقاز رفت. ماکو بی حکمران ماند و آشوب و عدم امنیت پدید آمد.

مشروطه خواهان در هر ده انجمنی برپا کرده به مردم اذیت نمودند. عزت الله خان را نیز از کار برکنار ساختند و به طرفداران اقبال السلطنه حمله نمودند. صاحب ترجمه که در نخجوان چند فرسخی ماکو اقامت داشت، به کمک طرفداران خود آمد. مشروطه خواهان را مغلوب نمود، اما او نیز به نوبه خود به مخالفین خود سخت گرفت و کردهای او از آزار مردم فروگذار نکردند. این اقدام از طرف میرزا علی اصغرخان اتابک با خوشوقتی تلقی گردید و تلگراف اتابک به اقبال السلطنه به دست مردم افتاد و دستاویز مخالفین اتابک شد. آن موقع، هم مشروطه طلبان و هم مستبدین از اتابک سوءظن داشتند. پس از آنکه محمد علی شاه مجلس را در تهران به توپ بست، سپهدار و عین الدوله را برای تسخیر تبریز به آذربایجان فرستاد. عین الدوله از اقبال السلطنه کمک خواست. اما آمدن اردوی اقبال السلطنه مرکب از کردهای جلالی و شکاک و خود ماکوئیها به درازا کشید و اسباب طعنه مشروطه چي ها به مستبدین شد و اشعاري درین خصوص گفته شد. در هر حال اردوی اقبال السلطنه در بلوای تبریز نقش مهمی بازی کرد. کردها آسیب زیادی به مشروطه طلبان وارد آوردند.

پس از جنگهای مشروطیت، اقبال السلطنه همچنان در ماکو بود و حکومت می کرد تا پس از کودتا رضا شاه بر مملکت مسلط شد و امیرلشگر عبدالله خان طهماسبی را به آذربایجان فرستاد. طهماسبی یک روز به ماکو رفت و مهمان اقبال السلطنه شد. هنگام مراجعت پس از اخذ هدایای ذقیمت برای خود و شاه، از اقبال السلطنه خواهش کرد در اتومبیل او بنشیند تا مقداری راه با هم بروند. پس از آنکه اتومبیل از ماکو فاصله گرفت، به وی گفت که شما توقیف هستید. اقبال السلطنه متأثر شده، گفت من و پدرانم سالها سرحد دار این آب و خاک بوده، در دولتخواهی ضرب المثل بوده ایم. من برای خدمت به شاه حتی با ملت جنگ کردم تا یاغی نبودن خود را اثبات نمایم. برای توقیف من این همه مقدمات لازم نبود. ما و امثال ما سپر بلای شما مأمورین هستیم. پادشاه پس از ما به شما خواهد پرداخت. اقبال السلطنه را در تبریز محبوس نمودند و قسمت اعظم ثروت او را از بین بردند. وی در زندان درگذشت و بنا به شایعه ای مقتول شد. توقیف و حبس اقبال السلطنه و فوت او، در آذربایجان به نفوذهای محلی خاتمه داد. در 1324 وقتی که پیشه وری قیام کرد، خانواده بیات ماکو که از مداخله در جریانات سیاسی و دولتخواهی تجارب تلخ داشتند، بی طرفی اختیار کردند. حتی چند تن از آنان به ظاهر با دمکراتها همکاری نمودند.

اقبال السلطنه مردی متدین و نیک نفس بود. ماکوئیها او را خارج از اندازه دوست می داشتند. وی در اجرای عدالت سختگیر بود و در حدود امکان آنرا اجرا می کرد. مداخله وی به نفع محمد علی شاه و شرکت او در محاصره تبریز امری عادی و طبیعی بود و نمی شد از وی غیر از آن متوقع بود؛ چه او خود را نوکر شاه می دانست و به امر شاه بود که به این کار اقدام کرد. اذیت و آزار قشون او به مردم نیز طبیعی بود. آن وقت قشونها چه مخالفین و چه موافقین مشروطیت انضباط و دیسیپلین نداشتند و اقبال السلطنه آن اندازه قدرت نداشت که جلو کردهای شکاک و جلالی را بگیرد. وی از ثروتمندان آذربایجان بود. درباره ثروت او حکایاتی افسانه آسا در افواه موجود است. من جمله اینکه وی 180 لحاف نازک و زربفت خاص خود داشت. در وسط زمستان هر 180 لحاف را روی خود می کشید، سپس هر شب یکی را کم می کرد تا در وسط تابستان بی لحاف می خوابید و سپس هر شب یک لحاف را اضافه میکرد و در وسط زمستان با 180 لحاف می خوابید و می گفت: به این ترتیب در حق ایام عدالت می کنم و حق هر شب را ادا میکنم. این افسانه دروغ لاقول توجه مردم را نسبت به او می رساند.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: اعتصام الملک

میرزا یوسف خان اعتصام الملک (اعتصامی) در 1252 شمسی در تبریز متولد شد و در 1316 شمسی در طهران در سن شصت و سه سالگی وفات یافت. پدر او میرزا ابراهیم خان مستوفی اصلاً از آشتیان بود. میرزا یوسف خان در تبریز تحصیل کرد، ادبیات فارسی و عربی و قدری از فقه و اصول و حکمت قدیم را فرا گرفت، از علوم جدید اطلاعاتی کسب نمود. در زبان فرانسه و ترکی زحمتهای کشید، در ادبیات عربی به مرتبه ای رسید که نظیر او در ایران بلکه در مصر و عراق و شام کمتر پیدا می شد. چنانکه در جوانی کتابی به نام "قلاند الادب فی شرح اطواق الذهب" در شرح "اطواق الذهب" زمخشری که موضوع آن نصایح و حکم و اخلاق است، در زبان عربی تألیف کرد. طبق نوشته آقای دهخدا این کتاب در مصر حسن انعکاس یافت و جزو کتب کلاسیک گردید. معلوم شد که خاک تبریز از پروردن مردانی نظیر خطیب عاجز نیست. کتاب عربی دیگر وی نیز به نام "ثورة الهدى" مورد تقریظ ادبای مصر واقع گشت.

در جوانی با صرفه جویی شخصی از خرج جیب که از پدرش می گرفت مطبوعه سربی به تبریز آورد. بعد از مطبوعه سربی که در عهد عباس میرزا نایب السلطنه در تبریز دایر بود این دومین مطبوعه سربی بود که در تبریز دایر می شد. در این مطبوعه، وی کتاب خود به نام "تربیت نسوان" را درباره حقوق و آزادی زنان به چاپ رسانید. او از اولین کسانی است که در این خصوص چیزی نوشته اند. اعتصام الملک مترجمی توانا بود. بیش از چهل جلد از آثار نویسندگان و ادبای اروپا را به زبان فارسی ترجمه کرده است که بعضی از آنها چاپ شده است. از بین آنها "خدعه و عشق" تألیف شیلر شاعر آلمانی و دو جلد "تیره بختان" تألیف ویکتور هوگو نویسنده فرانسوی را یاد می کنیم. آقای دهخدا ادیب، دانشمند معاصر، در خصوص ترجمه تیره بختان می نویسد: مطالعه تیره بختان و مطابقت آن با اصل فرانسوی بروشنی آفتاب شرقی واضح می کند که این درر الفاظ و غرر تعبیرات جز از بحر فضلی ذخار و دریای ذوقی لبریز و سرشار نترآورده است. اگر هوگو خود به نفسه این کتاب را به فارسی می نوشت، بی شبهه همین الفاظ منتخب و عبارات بدیع را اختیار می کرد.

اعتصام الملک مردی کم معاشرت و انزوا طلب بود. مدت ها از شغل دولتی که شغل پدر وی بود امتناع کرد و به میراث متوسط پدر ساخت؛ به ترجمه و تألیف پرداخت. در دوره دوم مجلس وکیل بود. در اواخر عمر ریاست کتابخانه مجلس را داشت. با وجود پیری در این ایام به چندین هزار جلد کتاب آن کتابخانه فهرست علمی نوشت. بنا به نوشته آقای دهخدا این فهرست "نظیر بهترین و کاملترین افراد نوع خویش و جامع همه ممیزات و مشخصات هر کتاب و یکی از شاهکارهای این صنعت و فن است". خدمت بزرگ اعتصامی به عالم معارف ایران انتشار مجله بهار است که آن را در دو دوره در 1329 قمری و 1341 قمری انتشار داده است. آن مجله ای بود ادبی، علمی، اخلاقی و سیاسی که جنبه ادبی آن بر سایر جنبه ها غلبه داشت. منظور از انتشار آن این بود که مطالب متنوعه که دانستن آنها مهم است به علاقمندان عرضه شود. اعتصام الملک با انتشار بهار طرز مجله نگاری را به مردم ایران آموخت. ابوالفتح اعتصامی در سال 1321 دوره دو ساله مجله بهار را بار دیگر به چاپ رسانید است و آقای دهخدا در مقدمه آن شرح حال اعتصام الملک را نوشته است که ما در این قسمت به آن نظر داشتیم.

خصوصیت عمده اعتصام الملک در این است که وی دارای مکتبی در نثر فارسی است که در نثر نویسندگان معاصر مؤثر افتاده است. نثر وی اگر چه به پایه نثر محمد علی فروغی و طالبوف نمی رسد، اما برای خود خصوصیتی دارد که قابل توجه است، آن اینکه قابل تقلید است. در نثر او تأثیر نویسندگان و ادبای ترک از قبیل نامق کمال و توفیق فکرت و ادبای معاصر مصر و شام و شیوه منشیان قاجاریه کاملاً مشهود است. چنانکه به نظر می رسد وی زبان فرانسه را از طریق زبان ترکی یاد گرفته است. اعتصام الملک از رفقای تربیت، تقی زاده، طالبوف، و از نویسندگان مجله گنجینه فنون تبریز قبل از مشروطیت بوده است. از جمله اشخاصی است که در ثروتمند ساختن زبان فارسی رنج کشیده اند. با توجه به اینکه او به خارج ایران مسافرت نکرده و هر چه یاد گرفته در تبریز یاد گرفته است، مترقی بودن محیط تبریز قبل از مشروطیت از حیث معلومات قدیمه و جدیده برای ما روشن خواهد شد. به جد می توان گفت که او شعرای مشهور دنیا از قبیل شکسپیر، گوته، شیلر، هوگو، میلتن، تریلو ایتالیایی، تولستوی و ماکسیم گورکی را به ایران شناسانیده است.

ذیل

پروین اعتصامی دختر اعتصام الملک از شعرای بزرگ در ایران قرن اخیر بود. بعضی او را اشعر شعرای قرن چهاردهم هجری می دانند. دیوان او دو بار به چاپ رسیده است. در نظم شیوه ای خاص دارد که مخصوص خود اوست. بنا به نوشته ملک الشعراء بهار تأثیر اشعار ناصر خسرو علوی در گفتار او محسوس است. وی تمام دیوان خود را به موضوعات اجتماعی و اخلاقی تخصیص داده است و از این حیث کسی از متقدمین و متأخرین به پایه او نمی رسد. در جوانی درگذشت.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: تربیت

میرزا محمدعلی خان تربیت، فرزند میرزا صادق، فرزند میرزا جواد، فرزند میرزا محسن در تبریز متولد گردید. وی از آزادیخواهان معروف و از فضایی روشنفکر آذربایجان به شمار می رود. قبل از مشروطیت در تبریز کتابخانه ای به نام تربیت تأسیس کرد که نام آن کتابخانه بعداً نام خانوادگی او گردید. روشنفکران عصر من جمله تقی زاده و میرزا یوسف خان اعتمام الملک در کتابخانه تربیت جمع می شدند و درباره کتب جدید و سیاست صحبت می کردند. بعدها یعنی در سال 1320 این عده مجله ای به نام "گنجینه فنون" منتشر کردند و مطالب علمی و ادبی را در دسترس عموم گذاشتند. سر و کار داشتن با کتاب و خرید و فروش آن او را در فن کتابشناسی که خود علمی محسوب است ماهر کرد و در این امر چنان متبحر شد که می توان گفت تا حال کسی به اندازه او به نسخه های خطی و چاپی زبان فارسی احاطه نیافته است. بیشتر عمر او در خارجه در کتابخانه های اسلامبول، برلین، لندن گذشته است.

پس از اعلان مشروطیت به آن نهضت که خود از بنیاد نهندگان آن بود، پیوست. در سال 1326 روزنامه ای نیز هفتگی به نام اتحاد که ارگان انجمن اتحاد بود تأسیس کرد. این روزنامه تا 25 شماره منتشر گشت. در دوره دوم مجلس از تبریز به نمایندگی انتخاب گردید و در مجلس به حزب دمکرات که تحت ریاست تقی زاده "برادر زئش" بود وارد شد. بعداً به عثمانی و اروپا رفت و با مستشرقین عالیقدر ملاقاتها نمود. پس از بازگشت از اروپا مدتی رئیس معارف آذربایجان شد، و خدماتی گرانبها به معارف این ایالت که خود دلبستگی تام به آن داشت انجام داد، من جمله کتابخانه تربیت را که امروز (سال 1327 خورشیدی) متجاوز از 15 هزار کتاب دارد تأسیس نمود. این همه کتاب را در اثر فداکاریهای زیاد توانست جمع کند. اعانه خواست، تحفه قبول کرد، منت ها پذیرفت تا موفق گردید. مثلاً برای تحصیل یک کتاب کمیاب در فصل زمستان چند بار به منزل یکی از اعیان رفت تا آن کتاب را برای کتابخانه تحصیل نمود، سپس وقتی که آقای تقی زاده وزیر مالیه بود، چند هزار تومان از محل حق الامتیاز کارخانه کبریت سازی ممتاز تبریز به این کتابخانه اختصاص داده شد تا محل فعلی آنکه آبرومند است بنا گردید.

تربیت بالاخره به ریاست معارف گیلان تغییر مأموریت یافت. در رشت نیز یک کتابخانه تأسیس کرد تا به ریاست بلدیه تبریز منصوب گردید. با بودجه حقیر بلدیه اقدام در عمران تبریز نمود. خیابان پهلوی را از پاساژ به ایستگاه واگن امتداد داد. قبرستان گجیل را به باغ گلستان تبدیل کرد. خیابان فردوسی و تربیت را ایجاد نمود. به قدری در عمران شهر زحمت کشید که رضا شاه پهلوی در یکی از مسافرتها خود به تبریز گفت که باید مجسمه این مرد را تبریزیها بریزند و در باغ گلستان بگذارند. در هر حال وی پس از چند سال ریاست بلدیه، به وکالت مجلس انتخاب گردید و در مجلس بود تا در 26 دی 1318 درگذشت. در مجلس، بیشتر وقت خود را در کتابخانه مجلس می گذراند. در آن ایام کتاب "دانشمندان آذربایجان" را تمام کرد و به چاپ رسانید. مرحوم تربیت در 1316 قمری کتابی به نام "زاد و بوم" نوشته و وجه تسمیه مراغه را در آن کتاب مذکور داشته است. یکی از بهترین آثار تربیت "تاریخ مطبوعات ایرانی و فارسی" است که ادوارد برون، مستشرق انگلیسی، آنرا به انگلیسی ترجمه کرده است. متأسفانه اصل کتاب تا حال به زبان چاپ نشده است. فقط یک فصل از آن در روزنامه کاوه چاپ برلین انتشار یافته است. این کتاب یکی از بهترین تألیفات است و در این رشته تا حال نظیر آن نوشته نشده است. اثر مهم دیگر تربیت، "دانشمندان آذربایجان" است.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: سپهبد فرج الله آق اولی

یکی از افسران ارتش ایران که از او به نیکی یاد می شود سپهبد فرج الله آق اولی می باشد که سالیان دراز رئیس بانک سپه بود، در مأموریت‌های مختلف نظامی از خود شایستگی نشان داد، در سال‌های آخر حکومت رضا شاه مورد ابراد قرار گرفت و مشاغل کوچکی به او سپرده می شد ولی در زمان محمد رضا شاه پهلوی کراراً وزیر شد و سالیان دراز مدیر عامل و رئیس هیئت مدیره بانک سپه بود. کسانی که او را از نزدیک می شناسند، از پاکي و درستي او تمجید می کنند. فرج الله آق اولی در سال 1267 در اصفهان متولد شد. فرزند دکتر امان الله خان آق اولی پزشک سرشناس است. به زبان فرانسه آشنا بوده و کمی انگلیسی می داند. در سال 1911 وارد خدمات ژاندارمری شد. سپهبد فرج الله آق اولی همواره مشاغل مهمی از قبیل ریاست ستاد لشکر غرب - وزارت کشور - ریاست ستاد ژاندارمری - ریاست اداره نظام وظیفه - ریاست ستاد ارتش - ریاست بانک سپه - ریاست هیئت کمک به آسیب دیدگان شیر و خورشید - و ریاست انجمن آثار ملی را بر عهده داشت. سپهبد فرج الله آق اولی روز دوشنبه 13 آبان 1353 در بیمارستان مهر در سن 86 سالگی جهان را ترک گفت و استاد جلال همائی و امیری فیروزکوهی اشعاری سرودند و مطالبی در تجلیل او بیان داشتند. او دارای سه پسر و یک دختر می باشد که تحصیلات عالی دارند.

فضل الله خان آق اولی فرزند امان الله خان طبیب در سال 1265 شمسی در اصفهان متولد شد و پس از تحصیلات مقدماتی به فرانسه رفت. تحصیلات عالی نظامی را در آنجا به پایان رسانید. در موقع انقلاب مشروطیت به ایران مراجعت کرد و در زمان مستشاری شوستر وارد خدمت در ژاندارمری کل کشور شد و به معاونت ژاندارمری خزانه منصوب شد. بعد از رفتن شوستر از ایران ژاندارمری خزانه از ژاندارمری کل کشور جدا شد و کلنل آق اولی به معاونت و آجودانی رژیم دو انتخاب گردید. با ژنرال پارلمارسن همکاری داشت و برای خلع سلاح عشایر لرستان به آن منطقه اعزام گردید. در مراجعت به سمت معاونت و آجودان ژنرال فرمانده کل ژاندارمری ایران انتخاب شد. با شروع جنگ جهان اول و رفتن افسران سوئدی کلنل آق اولی مأمور خدمت در ژاندارمری یزد گردید و مدتی در استان‌های دیگر از جمله مازندران به خدمت مشغول گردید. موقع انعقاد قرارداد 1919 کمیسیون مختلطی از افسران ایرانی و انگلیسی تشکیل شد که چون کلنل فضل الله خان به زبان‌های فرانسه و انگلیسی تسلط داشت برای همکاری با ژنرال دیکسون رئیس کمیسیون انتخاب گردید. ولی از انعقاد قرارداد 1919 ناراضی بود و تحمل نمی کرد که افسران ایرانی زیر دست افسران انگلیسی باشند. با بررسی اسناد و مدارک نامه ای نوشت و اظهار داشت که مسئول انتحار من کسی نیست و در سن 34 سالگی خود کشتی کرد. منزل او توسط افسران ایرانی و انگلیسی بازرسی شد و اسناد و مدارک را بردند. خودکشی کلنل فضل الله خان در آن روزها موجب سر و صدای زیادی شد و در بهم خوردن قرارداد 1919 اثر بسیار مثبتی داشت. می گویند یکی از تصمیمات کمیسیون این بود که برای تعلیمات ارتش ایران عده ای گروهان از هند استخدام شوند و افسران ایرانی از درجه سروانی حق ارتقاء به بالا را نداشته باشند و از سروان به بالا افسران انگلیسی استخدام گردند. از کلنل فضل الله خان یک پسر به نام کیومرث آق اولی باقی مانده بود که اخیراً در تهران درگذشت.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: پرنس ارفع الدوله دانش

پرنس میرزا رضا خان ارفع الدوله متخلص به دانش (پرنس صلح) در سال 1270 قمری در تبریز متولد گردید. پدر وی حاج شیخ حسن معروف به مهاجر ایروانی از جمله مهاجرینی بود که پس از جنگهای ایران و روس از ایروان به تبریز مهاجرت کرده بودند. ارفع پس از قدری تحصیل در تبریز به سمت منشیگری یک نفر تاجر به اسلامبول رفت. در آن شهر قدری فرانسه و انگلیسی یاد گرفت. از اسلامبول به قفقاز رهسپار گردید. طرف توجه علاءالملک ژنرال قونسول تفریس واقع، بالاخره مترجم قونسولگری ایران در تفریس شد. در سال 1296 رساله ای به نام "رساله رشديه" در نواقص الفبای عربی و طریق اصلاح آن نوشت و به چاپ رسانید. انتشار این کتاب در آن زمان تا اندازه ای اسباب شهرت و ترقی وی گردید تا به وزیر مختاری ایران در پترسبورگ نایل گردید. در سال 1899 میلادی برای جلوگیری از جنگ، کنفرانسی در شهر لاهه از نمایندگان دول مختلف تشکیل گردید. انعقاد این کنفرانس از طرف علاقمندان به صلح با خوشوقتی تلقی شد. صلح دوستهای دنیا تصور می کردند با این اقدام صلح عمومی استقرار خواهد یافت. ارفع الدوله از طرف دولت ایران به نمایندگی در این کنفرانس انتخاب گردید و یک مثنوی به نام "مثنوی صلح" سرود و آن را به تمام سلاطین و رؤسای جمهور ارسال داشت.

کنفرانس اگر چه نتوانست صلح عمومی را حفظ کند، ولی اقداماتی کرد که برای بشریت خالی از فایده و اهمیت نبود. اصولاً تشکیل یک کنفرانس تنها به منظور حفظ صلح از نمایندگان دول بزرگ و کوچک خود امری مهم و زیبا بود. به همین جهت مثنوی صلح ارفع الدوله نماینده یک دولت ضعیف آسیایی، در اثر تبلیغ خود شاعر و باب روز بودن موضوع آن، محل توجه واقع شد و به چند زبان ترجمه گردید. انجمن صلح بلژیک پنج مجسمه از ارفع الدوله تهیه کرد و به دارالفنون لوون، به انجمن صلح بلژیک، به دبستان دانش (این دبستان را خود ارفع الدوله تأسیس کرده بود) طهران، به گالری صلح دانشگاه مناکو و به انجمن صلح بین الملل پرنس آلبرت در مناکو فرستاد. دارالفنون لوون از بلاد بلژیک به وی عنوان دکتری در ادبیات شرقی و انجمن صلح پاریس به وی لقب "پرنس صلح" داد. خلاصه در ظرف مدتی کم، صاحب ترجمه ما در اثر انتشار یک اثر در یک موقع مناسب، معروفیت کامل، بلکه جهانی پیدا کرد. علاقه مندان به صلح می خواستند از یک نفر تقدیر کنند، قرعه این فال را به نام او زدند. باری، پرنس ارفع غیر از مثنوی صلح، متجاوز از ده رساله منظوم و منثور در السنه فارسی و ترکی و فرانسه منتشر کرده است. صورت مفصل آن رسالات در کتاب "ارفع نامه" که منبع تحقیق ما در این فصل بوده مندرج است. ارفع الدوله در نزد آزادیخواهان حسن وجهه نداشت؛ چه در سال 1317 قمری که وزیر مختار ایران در دربار نزار بود به وساطت او دومین قرضه ایران از روس به مبلغ چهل و پنج کرور منات با ربح صدی پنج به شرط اینکه تا دولت ایران این قرضه را نپرداخته است از دولت دیگری قرض نگیرد و گمرک های شمالی گرو آن باشد، انجام یافته بود. چنانکه معلوم است این قرضه مصروف مسافرت مظفرالدین شاه شد و جز خسارت از آن نتیجه ای حاصل نشد. آزادیخواهان او را مسئول این وام شوم می دانستند و همچنین تصور می کردند که وی دولت عثمانی را وادار کرده است که میرزا آقا خان مدیر روزنامه ناله ملت را اخراج نماید. پرنس ارفع پس از مشروطیت چند بار سفیر و دو مرتبه وزیر شد و هفت سال تمام نماینده اول ایران در جامعه ملل بود. شعر او متوسط بود. به گفته خودش فتح الله شیبانی شاعر بزرگ و معروف او را به خط شعر انداخته است. این دو نفر با همدیگر مکاتبات ادبی و شعری داشته اند. شیبانی قصیده ای در مدح ارفع الدوله سروده است که بیت اول آن را در اینجا می آوریم: دانش از تبریز و حسن از گرج خیزد در جهان-حیداً شهری که دارد حسن و دانش توأمان منظور او از شهری که حسن و دانش را توأمان داشته است، تفریس است که دانش در آن اقامت داشته است.

حال قدری در خصوصیات این مرد که مدت ها متصدی مقامات بزرگ بوده است وارد شویم. ارفع الدوله اهل تظاهر و خودنمایی بود. هر چه می کرد آن را به رخ دیگران می کشید و از آن به نفع خود حداکثر استفاده را می برد. خود را برای دولت ایران و رجال درباری عنصری لازم معرفی می نمود. به زور تبلیغ با شعر متوسط خود را اول شاعر، با نثر متوسط اول نویسنده، با فکر متوسط اول متفکر و صاحب نظر قلمداد میکرد و در این امر موفق شده بود. حتی به ارباب جراید پول می داد تا از او تعریف کنند. عکس وی که او را غرق در نشان های مختلف چندین دولت نشان میدهد خود نشانی از روحیه اوست. ارفع الدوله حس کرده بود که در ایران بزور نشان همه چیز را می توان از پیش برد. این بود که از بیست و یک دولت، بیست و یک نشان داشت و به آن نشاناتها تفاخر می کرد. در هر حال از هر چیز، از شعر، علم، نشان، مجسمه، کتاب به نفع

خود استفاده می کرد. در وزارت خارجه ایران از این قسم مأمورین زیاد هستند. حل به محاسن وی می پردازیم. در موقعی که رجال ایران اهمیتی به علم و سواد و معلومات نمی دادند، وی سعی داشت خود را با سواد معروفی کند و نسبت به علم و معلومات اظهار خضوع و خشوع می کرد. در موقعی که هیچ کس به ملت و تربیت آن توجه نداشت، وی مدرسه باز می کرد و معارف را ترقی می داد. در موقعی که رجال ایران به بسیاری از معانی بیگانه بودند، وی آن معانی را درک می کرد و آنها را به خود نسبت می داد. خلاصه ارفع الدوله خامد نبود. نشاط داشت. میخواست منشاء اثر باشد. وی جزو کسانی است که معارف جدید را در ایران رواج داده اند و توجه به آن را به اصطلاح مد نموده اند. توجه او به الفباء هم در اثر این روحیه بوده است. وی در این باب از پیروان میرزا فتحعلی آخوندوف، متفکر آذربایجانی است.

ذیل

می گویند از پرنس پرسیدند که خانواده شما از کجا شروع می شود. در جواب می گوید از خودم. می گویند از وی پرسیدند که این همه نشان را چطور به دست آورده اید؟ در جواب گفت: در عوض چهل سال حقوق از دولت ایران گرفتن و کسب تشخص و مال کردن از آن. پرنس در مثنوی طول عمر اثبات کرده است که عمر طبیعی صد و بیست سال است و می گفت که تصمیم گرفته ام صد و بیست سال عمر کنم. یکی از ظرفای طهران گفته بود " این ترک حالا با سن خود به ما پز می دهد. " پرنس میرزا رضاخان هر سال سلطان احمد شاه و ایرانیان معتبر را برای خوردن غذای ایرانی و آش رشته به دانشگاه مناکو دعوت می کرد. دانشگاه مناکو خانه ارفع بود. آن موقع فرهنگستان این کلمه را برای دارالفنون انتخاب نکرده بود. یکی از پسران وی، سرهنگ ابراهیم ارفع بود که از هواپیما افتاد و فوت شد. دیگری سرتیپ حسن ارفع است که مدتی رئیس ارکان حزب ایران بود. در اثر فشار روس ها در ایام زمامداری قوام السلطنه مقارن نهضت خود مختاری آذربایجان از کار بر کنار شد و بلافاصله توقیف گردید. وی مخالف پیشه وری و نهضت او بود. برای جلوگیری از آن قشونی به آذربایجان فرستاد که در شریف آباد قزوین از طرف روسها متوقف شد. با این وصف دست از فعالیت نکشید. کاری کرد که دامنه نهضت به جای دیگر نکشد. به اصطلاح دور پیشه وری دیواری از قوای مسلح کشید و به ناراضیان از انقلاب آذربایجان ماده و معنا کمک کرد.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: مخبر السلطنه هدایت

حاجی مهدیقلی خان مخبر السلطنه پسر علیقلی خان مخبر الدوله پسر رضا قلی خان هدایت. در حدود چهارده سالگی برای تحصیل به برلین مسافرت کرده در خانواده یکی از پروفیسورهای مستشرق به نام دبتریش که عربی دان بوده است توقف کرد و مدت نه سال در برلین مشغول تحصیل بود و پس از آن به ایران مراجعت کرد. اول در تلگرافخانه مستخدم و بعد در حدود 1315 رئیس گمرکات آذربایجان گردید در حدود سال 1319 با آقا میرزا علی اصغر خان اتابک اعظم سفر مفصلی به اروپا و آمریکا و چین و ژاپن و هند نمود. بعد از مراجعت از این سفر مدتی بی شغل و مشغول تالیف کتاب فوائد الترجمان که مکالمه و لغت زبان فرانسوی است و کتاب دیگر که راجع به جغرافی است بود. به زبان آلمانی مسلط بود و انگلیسی را هم می دانست در اواخر سلطنت مظفرالدین شاه یعنی 1322 رئیس مدرسه نظامی تهران گردید. وی از اشخاصی بود که در زمان مظفرالدین شاه همیشه در پی فرصت برای بیدار کردن مردم بود. در سال 1326 به حکومت آذربایجان منصوب و در همان سال که مجلس توپ بسته شد همراهیهای زیاد با میلیون تبریز کرده خود به برلین مسافرت نمود و قریب یک سال در آنجا اقامت داشته و پس از غلبه ملیون و فتح تهران به اصرار و درخواست خود آذربایجانها دومرتبه والی آذربایجان شد در سال 1335 از تهران به سمت وکالت در مجلس چهارم انتخاب گردید و در سال 1336 در کابینه شاهزاده عبدالمجید میرزای عین الدوله وزیر عدلیه شد

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: مخبر الدوله حسینقلی خان

پسر علیقلی خان مخبر الدوله پسر رضاقلی خان متخلص به هدایت. سن او متجاوز از هفتاد سال بود. اغلب ایام در اداره تلگرافخان مستخدم بود. در زمان مخبر الدوله پدرش نیز او کفالت امر تلگرافخانه را می کرد. در اواخر سلطنت مظفرالدین شاه (1323) که محمد ولی خان سپهدار اعظم تلگرافخانه را از دولت اجاره کرد مخبر الدوله از تلگرافخانه منفصل گردید. مخبر الدوله اخلاقا برخلاف تمام فامیل خود بود. برادرهای مخبر الدوله مخصوصا مرحوم مرتضی قلی خان صنایع الدوله که اول شخص عالم و متجدد ایران و از جهتی نیز می شود گفت موسس آزادی ایران بود و نیز مهدیقلی خان مخبر السلطنه و حتی پسرهای خود مخبر الدوله بکلی برخلاف مسلک پدر آزدیخواه و طرفدار وضع جدید بودند و لیکن مخبر الدوله طرفدار سلطنت مستبد و اوضاع درباری قدیم و بهمین جهت بود که در سال 1326 که محمد علی میرزا مجلس را منفصل کرد مخبر الدوله را وزیر پست و تلگراف کرد. بالاخره مخبر الدوله با اینکه بزرگترین شخص در فامیل خود بود ولی بعزت اخلاق فوق الذکر در فامیل خود و در نزد سایر احرار درجه عالی حائز نبود

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: ارفع الدوله میرزا رضا خان

پرنس ارفع الدوله میرزا رضاخان دانش پسر حسن صراف تبریزی. پدرش شغل صرافى مختصرى داشت و خودش هم می‌گویند در اول شاگرد صراف بوده و بعدها مدتی بعنوان تحصیل په تهران آمده بعد به تفلیس رفت. در آن موقع که میرزا محمودخان علاءالملک قونسول ژنرال تفلیس بود او هم در قونسولخانه مشغول خدمتی شد و در سال 1305 جزو سفارت پترزبورگ شد در سفر دوم ناصرالدین شاه (1295) به فرنگستان او هم جزو ملتزمین رکاب بود و بعد از این سفر قونسول ژنرال تفلیس گردید. بعد از مدت زیادی که در تفلیس بود در حدود سال 1313 از طرف دولت ایران سفیر پترزبورگ شد و بعد از دو سال ماموریت نمایندگی دولت ایران در ممالک اسکاندیناوی هم علاوه بر شغل او گشت در سال 1316 از طرف دولت ایران نماینده مجلس صلح لاهه گردید و گویا بعد از این سفر به لقب پرنسی از طرف دولت ایران ملقب شد. در سال 1317 که مسئله استقرار دولت ایران از روس پیش آمد ارفع الدوله هم از این مسئله خیلی صاحب ثروت گردید و می‌گویند امیدواری امین السلطان در دربار روس بیشتر به واسطه ارفع الدوله بود یکی از موثقین می‌گوید که در موقع سفارت اسلامبول که ارفع الدوله داشت روزی در هنگام تماشا دادن موزه خود قلمی را که به طلا گرفته بود نشان داد و گفت این همان قلمی است که قرض ایران را امضا کرده است در سال 1319 از سفارت پترزبورگ معزول و سفیر اسلامبول شد. در موقع سفارت اسلامبول هم خیلی ترقی کرد و ثروت کاملی جمع نمود و بسیار طرف توجه سلطان عبدالحمید سلطان مخلوع عثمانی گردیده بود. الی سال 1327 این ماموریت او طول کشید و در همان سال معزول شد و به موناکو رفت و در آنجا خانه قشنگی ساخت و با کمال راحتی زندگی می‌نمود تا در 18 شعبان 1331 به تهران آمد و پس از دوماه وزیر عدلیه شد. این ماموریت بیش از يك سال طول نکشید که به اروپا مراجعت کرد (عنوان مرخصی سه ماهه بردن نشان قدس برای شاهزاده موناکو بود) در این سفر در ایران مبلغ پنجاه و شش هزار تومان بهر نحوی بود به عنوان تئمه طلب از دولت ایران دریافت کرد. وی پدر سرلشکر حسن ارفع، رئیس ستاد ارتش ایران بعد از شهریور 1320 خورشیدی می‌باشد

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: دکتر تقي اراني

تقي اراني فرزند ابو الفتح اراني در سال 1274 شمسي در تبريز متولد شد و پس از تحصيلات مقدماتي در تبريز به تهران آمد. بعد از پايان تحصيلات در دارالفنون در امتحان اعزام محصل به خارج شرکت کرد و براي فرا گرفتن طب به آلمان فرستاده شد که در رشته فیزیک و شیمی درجه دکترا گرفت. دکتر اراني در دانشگاه برلن زبان عربي تدریس می کرد و از دانشجویان برجسته ایرانی بود که برای امرار معاش در خارج از کشور حتي حروفچینی هم کرده است. در برلن روزنامه پیکار را تاسیس نمود و با محافل کمونیستی آشنا شد و گروهی از جوانان تحصیل کرده را با دنیای کمونیزم آشنا ساخت. دکتر اراني پس از مراجعت به ایران روزنامه دنیا را منتشر ساخت که مطالب تئوریک در آن نشر می یافت. و هسته مرکزی کمونیستهای ایران را رهبری می کرد که مورد تعقیب قرار گرفت و به زندان افتاد و با گروه 53 نفر در دادگستری محاکمه و به ده سال زندان محکوم گردید.

دکتر اراني از نظر معلومات فرد برجسته اي بود که به علت عقاید سیاسی خود حتي در زندان از تعلیم اصول مارکسیسم خودداری نکرد. او را مدتها به زندان مجرد فرستادند و سرانجام در سال 1318 در سن 44 سالگی به علت ابتلاء به بیماری تیفوس درگذشت. بعد از شهریور 20 که حزب توده تاسیس شد از دکتر اراني به عنوان رهبری که در راه اشاعه افکار خود جان باخت تجلیل کرد. روز 15 مهر 1327 که شاه در دانشگاه مورد سوء قصد قرار گرفت توده ایها در آرامگاه اراني اجتماع کرده بودند و قصد حمله به تهران را داشتند که با انتشار خبر زنده ماندن شاه برنامه آنها بهم خورد. توده ایها اعتقاد دارند که دکتر اراني را در زندان کشته اند و مخصوصا او را به اتاقي برده اند که قبلا بیمار تیفوسی در آنجا بوده است. بعضی از پیروانش می گویند اگر از بین نمی رفت و بعد از شهریور 20 رهبری حزب توده را بر عهده داشت شاید حزب در دامن شوروی نمی افتاد و چنین سرنوشتی نداشت. نوشته های رهبران حزب توده حاکی است که کامبخش و کیانوری مأمورین شوروی بودند و دستورات روسها و (کا - ژ - ب) را بی چون و چرا اجراء می کردند.

ADLIMTURKLER

شاهزاده خانم زهرا تاج السلطنه قاجار

نوشته زیر در باره بانوی ترك تاج السلطنه دختر ناصرالدین شاه از سایت زنان ایران نقل می‌شود. تاج السلطنه دختر ناصرالدین شاه قاجار بود که در سال 1301 بدینا آمد. این شاهزاده خانم علی رغم رشد در حرم شاهي حصارها را شکست و یکی از منتقدان حاکمیت خود شد. او از نخستین زنانی است که آزادانه از برابری حقوق زن و مرد در ایران سخن گفت و با شکستن مرزها به انتشار عقاید خود پرداخت. خاطرات او مهمترین سند شناسایی افکار اوست. وی با شجاع السلطنه پسر محمد باقر خان سردار اکرم ازدواج کرد اما این ازدواج به دلیل عدم تفاهم به طلاق منتهی شد. تاج السلطنه سالیانی زیادی پس از متارکه به تحصیل علوم در اروپا پرداخت و تحت تاثیر زندگی زنان اروپایی و اندیشه های آنان قرار گرفت. وی راه نجات از این حصار را برای زن ایرانی تلاش و مبارزه با سنت های دست و پاگیر می دانست. مانند تمام نوشته های ایرانی و تحقیقات فارسی در این نوشته نیز که در باره یکی از زنان ترك ایرانی است به منسوبیت ملی وی یعنی ملیت ترك کوچکترین اشاره ای نشده است. همچنین به اینکه قاجارها یکی از طوائف ترکی اوغوزی-آذربایجانی و دولت قاجاری نیز دولتی ترکی و آذربایجانی بود. اشاره و اعتراف به وجود ملیت ترك در ایران یکی از تابوهای فرهنگ فارسی است که در همه عرصه های حیات فکری و اجتماعی، که شامل تاریخ و سیاست، حتی مسائل زنان نیز می‌شود وجود دارد. فرم صحیح کلمات ترکی موجود در نوشته زیر از طرف اینجانب در داخل پراانتز نشان داده شده استاین نوشته برداشتی کلی از خاطرات تاج السلطنه دختر شاه بود. برخی جملات عینا از خود اوست

شرحی از زندگی تاج السلطنه دختر ناصرالدین شاه زندگی زن ایرانی از دو چیز ترکیب شده؛ یکی سیاه یکی سفید در موقع بیرون آمدن و گردش کردن، هیاکل موحش سیاه عزا؛ در موقع مرگ کفن های سفید. من یکی از همین زنان بدبخت بودم

فرزانه ابراهیم زاده Farzaneh742000@hotmail.com

من ششم ربیع الثانی در سنه 1301 قوی بیل سی (قوی ایلی) و هفتمین سال سلطنت شاه بابا در قصر سلطنتی دار الحکومه تهران زاده شدم. پدرم سلطان ابن سلطان خاقان بن خاقان سلطان صاحب قران ناصرالدین شاه از تبار قاجاریه و از طایفه اشاقه باش (آشاقی باش) و تیره دولو (دوله لی) است. مادرم یکی از زنان حرم سلطنتی و دختر یکی از عموهای متعدد شاه بابا بود که توران السلطنه نامیده می شد. نام من در دفتر اولاد سلطنتی زهرا خانم و لقبم که از طرف شاه بابا مرحمت شده "تاج السلطنه" ضبط شده است. پیش از این که شرح زندگی و کودکی خود را بگویم می خواهم کمی راجع به مهمترین مردی که در زندگی من وجود داشته یعنی شاه بابا بگویم. دوران سلطنت پدرم بنا به گفته بسیاری از دوران های خاص و مهم در مملکت ایران است. در ابتدای سلطنت او یعنی زمانی که تازه شاه بابا به جای پدرش به سلطنت رسیده بود میرزا تقی خان امیر کبیر اتابک اعظم که ظاهرا در انتقال او از دارالسلطنه تبریز به دارالحکومه تهران او را یاری کرد به صدارت اعظم رسید. در مورد این مرد حرفهای زیادی شنیده ام. گروهی او را خائن و گروهی خادم می دانند. اما از یکی از زنان کهنسال حرمسرای سلطنتی شنیدم که شاه بابا که در آن زمان تنها شانزده ساله بود اردات خاصی به او داشت. او می گفت: وقتی امیر نظام می آمد ابهتی در راه رفتن و حضورش بود. از دوران میرزا تقی خان آثار مدنی فراوانی به چشم می خورد. از جمله عمارت دارالمعلم ایران که موسوم به دارالفنون است و محل علم آموزی است. در خصوص عزل و مرگ ناگهانی او نیز قولهایی زیادی است. میدانم کلید تمام این سئوالها در دست عمه ام خانم عزت الدوله است. خانم عزت الدوله تنهاخواهر تنی شاه بابا که همسر میرزا تقی خان بود و در تمام چند سال صدارت و حتی زمان رفتن اجباری امیر نظام به کاشان و مرگش در کنار او بود. خانم عزت الدوله را به علل گوناگون در حرم خانه دیده ام. زنی بسیار ساکت و آرام که بیشتر سکوت می کند و کمر سخنی می گوید. می دانم بعد از امیر نظام که آنهم به دستور شاه بابا بود باز به دستور او به خانه میرزا آقا خان نوری صدر اعظم بعدی رفت و عروس او شد و سپس بعد از عزل وی به خانه صدر اعظم بعد میرزا حسین مشیرالدوله رفت و با برادر وی وصلت کرد. از یکی از زن پدراهم شنیدم که تنها یک بار لب به شکوه گشوده و به شاه بابا گفته: "گویا برادر تاجدار این کمینه را یکی از اسباب صدارت می داند و من با جبه و نشان صدارت عظمی باید به خانه صدر اعظم بروم." او هیچگاه جز این شکایت نکرد اما من می دانم او به زندگی با امیر وفادار بود. این را از دخترانش می توان فهمید.

ام خاقان دخترش که با برادر م و ولیعهد مظفرالدین میرزا ازدواج کرده است آنقدر به نسب فراهانی خود افتخار می کند تا اینکه بگوید که از تیره قاجاریه است . آنقدر در این اصرار کرده که برادر م علی رغم آنکه او مادر اعتضادالسلطنه پسر ارشدش یعنی محمد علی میرزا است با او متارکه کرده است .

بگذریم شاه بابا در دوره متمادی سلطنت خود اگر چه اشکالات زیادی داشت و اشتباهات زیادی کرد اما شاید در هیچ دوره ای از تاریخ ایران آنقدر که در این دوره ترقی نبود و هیچ پادشاهی اینچنین به ترقی نیانیشیده بود . حتما خواننده این سطور خواهند گفت چون من دختر او هستم و این نظر را از سر عشق به او می گویم . اما تاریخ تنها گواه ما خواهد بود . من همانطور که گفتم در حرم شاه به دنیا آمدم . حرم در لغت یعنی مکانی امن و حریم ممنوعه یک مرد که زنان او در آن به سر می برند . در دورانی که من بدنیا آمدم رسم چنین بود که خانه ها دارا دو قسمت بود یکی اندرونی دیگری بیرونی . زنان در اندرونی زندگی می کردند . این اندرونی به نسبت تمکن مرد بزرگ و گسترده یا کوچک بود . اندرونی مردان متمول از عده زیادی از زنان تشکیل می شد . براساس سنت حاکم هر مرد می توانست تا چهار زن عقدی دائم و تا اندازه ای که ثروتش اجازه می داد صیغه بگیرد . این زنان اجازه نداشتند براحتی حرم را ترک کنند و اگر زنی بدون اجازه مردش از خانه بیرون می رفت حتما عواقب بدی در پیش داشت و ممکن بود حتی جانش را بر سر این کار بگذارد . من در یکی از شلوغ ترین حرم سراهای موجود به دنیا آمدم . حرم سلطنتی . شاه بابا به خاطر اینکه مالک تمام ممالک محروسه بود دوست داشت از همه جا دختری را به عنوان صیغه در اندرونی داشته باشد . در بین زنان شاه همواره بخصوص زنان عقدی و زنانی که از مانند مادر من از خاندان معظم قاجاریه هستند رقابتی برای آوردن فرزند پسر وجود داشت تا بتوانند لقب مادر ولیعهد و سپس مادر شاه را کسب کنند . البته شاه بابا در ابتدای سلطنت خود بدعت تازه ای گذاشت و برخلاف سنت مرسوم پسران یکی از زناش یعنی فروغ السلطنه که نام جیران خانم تجریشی بود و محبوبترین همسرش بود را به ولیعهدی خودش برگزید . این دو پسر بنا به دلایل نا معلومی فوت کردند . به دنبال مرگ آن دو مادرشان نیز دق کرد و مرد . قولی در میان است که این زن و فرزندانش قربانی کینه زنان دیگر شدند و به اصطلاح چیز خور شدند . بهر جهت در نهایت قرعه ولایت عهدی پدر ما که به فرزند شکوه السلطنه یعنی مظفرالدین میرزا رسید . برادری که در یاد همه ما همیشه بیمار بود . همیشه او را با دستمال سفیدی جلوی بینی و پزشکی معالجهش بیاد می آورم . اگر چه به خاطر رسم او تا مرگ شاه بابا باید به عنوان حاکم دارالسلطنه تبریز باشد . چند باری که شاه بابا به فرنگ رفت به تهران آمد و اداره امور را به عهده گرفت .

در حرم سلطنتی زنان بسیاری وجود داشتند زنانی که شاید تنها یک بار به حضور شاه برده شده بودند . اما در میان تمام زنان چند تن از زنان او بودند که از دیگران مجزا بودند . درباره جیران خانم پیشتر گفتم . مهمترین صیغه شاه بابا زنی از اهالی امامه بود که عنوان غیر رسمی ملکه دربار را بر دوش می کشید . این زن که فاطمه خانم ملقب به انیس الدوله بود یکی از زنان با کفایتی بود که در تمام زندگی دیده بودم . نفوذ این زن که از طبقات پست بود روی شاه بابا مثال زدنی بود شاه هرشب با هر تعداد زنی که بسر می برد آخر شب به حرمخانه مخصوص انیس الدوله می رفت و تنها در آن جا به خواب می رفت . شنیدم شاه بابا در یکی از مسافرتها به فرنگ او را با خود تا روسیه نیز برده بود اما بنا به دلایلی بنا بدرخواست سپهسالار به بهانه اینکه اهالی فرنگ می خواهند اهالی حرم را ببینند و این خلاف رسم مالوف است به ایران باز گردانند و ظاهرا فاطمه خانم کینه میرزا حسین خان را بر دل گرفته و چنان دسیسه ای چیده بود که پس از بازگشت شاه بابا وی را از صدارت عزل کرد . من همیشه به دیده احترام به این زن پدرم نگرسته ام . همیشه بخش وی محل پذیرفتن زنان و میهمانان خارجی شاه بود و مراسم خاص چون مولود شاه و اعیاد در آنجا برگزار می شد . انیس الدوله فرزندی نداشت اما همیشه با من به ملاطفت رفتار می کرد و مرا دختر خودش می خواند . امین اقدس یکی دیگری از زنان حرم بود که مقرب درگاه بود . این زن اکراد گروس بود و ابتدا خزانه دار سلطنتی بود و شاه خزاین و کلید ها را به دست او می سپرد . خانم امین اقدس آنچنان مقامی در دستگاه داشت که توانست جز زنان شود . او نه تنها از زیبایی بهره ای نداشت که هیچ امتیازی نداشت مگر اینکه دستگاهش محل حضور فامیل او شده بود .

در بین این فامیل کودکی بسیار وجود داشت که برادر زاده امینه اقدس بود . شاه بابا علاقه شدیدی به این موجود داشت و او را حتی از فرزندان خود بیشتر می خواست . این طفل که نه از زیبایی بهره ای داشت و همیشه بسیار کثیف بود غلامعلی نام داشت که به ملیجک دوم مشهور بود . این نام به پدرش گفته شده بود و در لغت کردی به معنای گنجشک است . غلامعلی خان از طرف شاه لقب عزیز السلطان را گرفت . زن دیگر پدر تاجدار من زنی زیبا ولی از دانش بی بهره بود که به خانم باشی ملقب بود . این زن دختر باغبان صاحبقرانیه بود . پدرم به او عشق می ورزید . اگر بخوام راجع به زنان پدرم بگویم هزار مثنوی کاغذ می خواهد و از حوصله شما خارج گفتم من در این حرم شلوغ به دنیا آمدم و بزرگ شدم . شش هفت ساله بودم که به مکتب سپرده شدم تا به خواندن و نوشتن را بیاموزم . ما در داخل حرم خانه اجازه تحصیل سواد داشتیم . کتابهایی بود که می توانستیم آنها را بخوانیم . شاه بابا وسائل سرگرمی برای ما مهیا کرده بود . یکی از خواهران من نواختن پیانو را فرا گرفته بود . فخرالدوله شعر می گفت و نقاشی های زیبایی می کشید . ما هر ساله چند بار به بیلاقات سلطنتی در شهرستانک و شمیران می رفتیم . سفرهایی که علی رغم محدودیت هایی که وجود داشت باز تنفس در هوای خارج از دربخانه بود . نه ساله بودم که روزی به دستور پدر از میان خواستگاران فراوان

روزي در مقابل پسر بچه اي قرار گرفتم . کسي که بعد ها همسرم شد . هرچند پيش از مراسم بيمار شدم اما گريزي از اين وصلت نبود . از روز عقد کنان خودم بيداد مي آورم که لباس اطلس سفيدي پوشيده بودم و سر و صورتم را آرايش کرده بودم در حالي که یک تور سفيد جلوي چشمانم بود . توري که در زير آن اشک مي ريختم و به زور نيشگون هاي دردناک با بغض جواب بله را شنيدند. مدتي از اين عقد کنان اجباري نگذشت که به دستور پدر قرار شد پس از برگزاري جشن قران که شروع پنجاهمين سال سلطنت پدرم بود عروسي من برگزار شود . اما درست روز قبل از جشن قران خبري تمام ايران را تکان داد . شاه کشته شد. آن روز تلخ را به ياد دارم . تمام حرمسرا به يکباره پر از ماتم شد. همه بجاي لباس شادي رخت ماتم پوشيدند . در باره مرگ پدر به دست یک کرمانی که از مريدان سيد جمال بود بنام ميرزا رضا قولهاي زيادي است. خود او عمل زشت خود را به بهانه ظلمي که نايب السلطنه برادر من بر او روا شده بود مي دانست.

با مرگ شاه حرم او به وضع بدی در آمد شاه جديد يعني مظفرالدين شاه خود حرم خانه داشت. او که بيشتري عمر خود را به ولايت عهدي گذرانده بود . بسياري از زنان حرم را بيرون کرد برخي چون مادر من را که از زنان محترم بود در جايي خارج از درخانه مسکن داد . او پس از گذشت سال پدر تاجدار من را به خانه شوهر فرستاد. خانه اي که هيچگاه خانه خوشبختي من نبود. من کتابهاي زيادي خوانده بودم دلم مي خواست به خارج از مرزهاي حرمسراها بروم و کسب علم کنم . زندگي درون چارچوب بسته براي من سخت بود. " زنان ايران از نوع انسان مجزا شده بودند ... اين زنان از صبح تا شام نا اميدانه در یک دايره بسته به سر مي بردند . اين جماعت يا از دور تماشا مي کردند يا در روزنامه ها مي خواندن که زنهاي اروپا به چه قسم از حقوق خود دفاع مي کردند. " هيچگاه با آن مرد نتوانستم خوشبخت باشم شايد بهمين دليل سالهاي بعد با وجود داشتن فرزندان متارکه کردم . بعدها من با دانش و علوم آشنا شدم . در گروههاي وارد شدم . در حدود سالهاي 1324 که جامعه به تحولي بزرگ رفت من هم به سمت اين تحول رفتم . در جلساتي که توسط انجمن اخوت در خانه خواهرم ملکه ايران که همسر مردي روشنفکر بنام ظهيرالدوله بود شرکت مي کردم . و عضو انجمنهايي از زنان بوديم که طالب برقراري مشروطه بودند . من تمام تلاشم مصروف اين بود که زنان ايران که خودم يکي از آنها بودم علي رغم آنکه دختر و خواهر شاه بودم از حصارها خارج شود . " زندگي زن ايراني از دو چيز ترکيب شده ؛ يکي سياه يکي سفيد . در موقع بيرون آمدن و گردش کردن ، هياکل موحش سياه عزا ؛ در موقع مرگ کفن هاي سفيد . من يکي از همين زنان بدبخت بودم . "

به نظر من مشروطه ذاتا چيز خوبي بود مشروطه يعني عمل کردن به شرايط آزادي و ترقي یک ملتي بدون غرض و خيانت . زنان ايران به عقیده من نمي توانند روي سعادت ببينند مگر خودشان بخوانند . من در تمام سفرهايم به ممالک غربي چنان دريافتم زنان اينجا هرچه بدست آوردند از طريق همت خود يافتند . زن ايراني هم خودش بايد مرزهاي حرم را بشکند. هرچند مشروطه ايران نتوانست قدمي براي آزاد زن ها بردارد اما همين آغاز شرکت آنها در حرکتی بزرگ و تلاش براي تغيير آنچه محکوم به آن بودند و کسب تحصيل علم راهي براي پيشرفتهاي آينده خواهد بود.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: شیخ اشراق شهاب الدین سهروردی، شهید راه حکمت

سید مجتبی نظام آبادی

اشاره: « شهاب الدین سهروردی معروف به شیخ اشراق، در سال 549 هجری قمری یعنی نیمه قرن 6 در قریه سهرورد از توابع زنجان متولد شد و عمر بسیار کوتاه و با برکتی داشت و 38 سال بیشتر زندگی نکرد. او بعد از اتمام تحصیلات رسمی خود، به سیر و سیاحت مشغول می شود، سفرهای زیادی انجام می دهد و از مشایخ و استادان تصوف دیدن می کند و از این دیدارها سهم بسیاری می برد و مدت زیادی را به اعتکاف و تفکر و عبادت سپری می کند. سهروردی در سیره علمی اش بسیار بی پرده سخن می گفته و در احتجاجات و بیان امور باطنی، صراحت لهجه داشته است و برای همین دشمنان زیادی را برای خود به وجود می آورد و صراحت بیان در برابر اعتقادات باطنی اش، منجر شد که او مخالف با اصول دین معرفی کنند علمایی که به او حسادت می ورزیدند، از ملک ظاهر خواستند که او را به این جرم بکشد، اما ملک ظاهر چون شیفته سهروردی بود، تن به چنین کاری نداد، آنها به سراغ صلاح الدین ایوبی رفتند و چون او حمایت این دسته از علما را می خواست، به ملک ظاهر فرمان قتل سهروردی را داد، در تاریخ 587 ملک ظاهر، سهروردی را به زندان انداخت و در همان جا از دنیا رفت و دقیقاً معلوم نیست که چگونه از دنیا رفت و در کتابها از او به شیخ شهید و شیخ مقتول یاد می کنند. »

سهروردی به عنوان بنیانگذار مؤسس مکتب اشراق معرفی می شود، فلسفه اشراق زمانی ظهور کرد که فلسفه مشاءچنان بر عرصه تفکر فلسفی سلطه یافته بود که کسی جرأت تردید در اصول فلسفه مشاء را به خود راه نمی داد و البته این یکی از خطراتی است که هر اندیشه و تفکری را چه در صحنه علم و چه در صحنه فلسفه تهدید می کند، این که همواره اندیشمندان گمان کنند یک فلسفه به تمام پرسشها و مسائل فلسفی پاسخ داده است و دیگر جایی برای تفکر جدید و سامان دادن اصول جدید برای برپا کردن یک خیمه فلسفه دیگر وجود ندارد، این وضعیت در فلسفه مشاء رخ داده بود، یعنی فلسفه مشاءچنان بر اندیشه ها خیره شده بود که کسی به فکر این نبود که یک فلسفه جدید پایه ریزی کند.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: شیخ اشراق

یحیی بن حبش بن امیرک ملقب به شهاب الدین، شیخ اشراق، شیخ مقتول و شهید و مکتبی به ابوالفتوح، حکیم معروف و محیی حکمت اشراق است؛ وی در سال 549 ه.ق در سهرورد - (زنجان آذربایجان) متولد گشت. او حکمت و اصول فقه را نزد "مجدالدین جیلی" استاد فخر رازی در مراغه آموخت و در علوم حکمی و فلسفی سرآمد شد و به قوت ذکا، حدت ذهن و نیک اندیشی، بر بسیاری از علوم علمی اطلاع یافت و چون در بسیاری از موارد خلاف رأی قدما نظر می داد و از حکمت ایرانی و اصطلاحات دین زردشتی استفاده می نمود، متعصبان او را به الحاد متهم کردند و علمای حلب، خون او را مباح شمردند. صلاح الدین ایوبی فرمانروای مصر و شام فرمان داد او را به قتل رسانند و سرانجام وی در سال 578 ه.ق در حبس و در سن 38 سالگی خفه شد.

شیخ اشراق در فلسفه

سهروردی ، حکمت اشراق را احیاء کرده و به کمال رسانید ، فلسفه او التقاطی است و در آن آثاری از اصول عقاید حکمای یونان به خصوص افلاطون و نوافلاطونیان و حکمای قدیم ایران (فهلویون) و اصول دین زردشت ، به خوبی نمایان است . این فلسفه به حکمت اشراق معروف است و پس از او شارحان وی (شهرزوری و قطب الدین شیرازی) و حکمای مانند صدرالدین شیرازی و هادی سبزواری عقاید او را دنبال کردند و به تأیید و توضیح آن پرداختند . سهروردی درباره مشرب عرفانی خود گوید : " بیشتر نظرات من فقط زاده فکر نیست . بلکه بر اثر ریاضت و راهنمایی ذوق حاصل شده است . پس چون از راه برهان به دست نیامده و از راه عیان حاصل شده به تشکیک ، مشککی از میان نمی رود . طریق من طریقی است که همه سالکان راه حق و امام الحکمه افلاطون پیش گرفته و به یاری ذوق به حل بسیاری از مشکلات توفیق یافته اند . " وی قایل به اصالت ماهیت است و وجود را امری اعتباری و عقلی می داند و ماهیت را که اصل است و همه عالم از آن تشکیل یافته است چهارقسم ذکر می کند : زیرا یا نور است یا ظلمت ، و هر یک از این دو یا جوهر است یا عرض .

آثار سهروردی

سهروردی آثار متعددی به فارسی و عربی دارد . مهمترین آنها از این قرارند ، منطق التلویحات ، کتاب التلویحات ، کتاب المقاومات ، کتاب المشارع و المطارحات ، حکمة الاشراق ، رساله فی اعتقاد الحکماء ، قصة الغریبة الغریبة ، آواز پر جبرئیل ، رساله العشق ، لغت موران ، سفیر سیمرغ ، ترجمه رساله الطیران سینا ، اللحات ، الهیاكل النوریة ، الالواح العمدیة ، المبدأ و المعاد ، طوارق الانوار ، البارقات الالهیة ، لوامع الانوار ، روزی با جماعت صوفیان ، عقل سرخ ، پرتونامه . از غالب کتب او نسخ متعددی در دست است و بخش مهمی از آنها به چاپ رسیده است .

فلسفه اشراق

در فلسفه نام مکتبی است که معرفت ، یا آگاهی ، نسبت به جهان هستی و یافت حقایق را از راه روشنایی باطن و تابش انوار الهی به ذهن آدمی امکان پذیر می داند . واژه اشراق که به معنی روشن شدن ، درخشیدن ، تابیدن و نوربخشی است ، خود مفهوم این فلسفه را در بردارد . فلسفه اشراق در قرن ششم هجری از آمیختن و پیوند یافتن چند اندیشه فلسفی و عرفانی به وجود آمد . بنیانگذار این فلسفه " شهاب الدین سهروردی " است که به شیخ اشراق مشهور است و مکتب فلسفی او حکمت اشراق نامیده می شود . تفکر فلسفی در سرزمینهای اسلامی تا قرن ششم هجری بیشتر بر اساس فلسفه مشاء ، (یعنی فلسفه ارسطو) ، و نماینده برجسته آن ابن سینا بود که روش آن استدلالی و بر مبنای عقل استوار است . سهروردی که از اندیشه های عرفانی ، ذوقی و فلسفه افلاطون و نوافلاطونیان تأثیر پذیرفته بود ، اگر چه به روش استدلالی مشائیان توجه داشت و از این روش برای دریافتن حقیقت استفاده می کرد ، اما نگرش او به عالم هستی بر خلاف مشائیان بود . بنا بر حکمت اشراق تنها با روش استدلالی نمی توان به معرفت و حقیقت رسید ، بلکه این معرفت از راه اشراق باطن و درک و دریافت درونی ممکن می شود . برای حکمت اشراق ، سه سرچشمه عمده می توان نام برد . نخست اندیشه های عرفانی و ذوقی که از آثار منسوب به هریمس مایه گرفته اند . هریمس که بعضی از پژوهشگران او را مهمترین منشأ اندیشه های اشراقی می دانند ، شخصیتی است که از او به صورت های گوناگون نام برده شده است . گروهی او را همان ادریس پیامبر می شمرند که در قرآن کریم نیز نام او آمده است . در روایت های دیگر ، او را بنیانگذار حکمت ، نجوم ، کیمیا و پزشکی می دانند . حکمت اسلامی ، که بنیانش بر قرآن و وحی است ، اندیشه های عارفان مسلمان و بنیانش اشراقی ابن سینا (در کتاب حکمت المشرقیین) نیز از نخستین سرچشمه های حکمت اشراق به شمار می روند . سرچشمه دوم ، تعلیمات افلاطون و به خصوص تجربه های روحانی و اشراقی نوافلاطونیان است . بنیانش سهروردی در باره منشأ کل کائنات ، یعنی نور الانوار ، و شکل یافتن جهان هستی از فیض او ، شباهت بسیار به اساس تفکر نوافلاطونیان در باره ذات خداوند و جان هستی دارد . سرچشمه سوم ، اصل وجود نور و ظلمت است که از اندیشه های حکیمان ایران باستان و آیین زردشت بر تضاد و کشاکش میان دو نیرو ، یعنی نور یا نیکی و ظلمت یا بدی ، استوار است ، در این کشاکش ، سرانجام نور بر ظلمت چیره می شود . نیرومندی و جاودانگی نور در نزد حکیمان ایران باستان و آیین زردشت ، نوعی نگرش عرفانی به اساس هستی است که سهروردی برای بیان اندیشه هایش در حکمت اشراق از آن بهره بسیار گرفته است . در حکمت اشراق ، نور الانوار یا نور نورها شبیه همان

روشنایی بی پایان است که در اوستا توصیف شده و آهورآمَزدا نام گرفته است. اما بیان سهروردی از نور و ظلم، با آنچه در آیین زردشت آمده است تفاوتی آشکار دارد.

در آیین زردشت ظلمت یعنی مظهر اهریمن، منشأ و به وجود آورنده بدیهاست. اما در حکمت اشراق ظلمت نیروی مستقلی نیست و نمی تواند چیزی را در جهان به وجود بیاورد، بلکه عدم نور است که ظلمت نامیده می شود. سهروردی همچنین نام فرشتگان مقدس (امشاسپندان) آیین زردشتی را بر نورهای واکنشی به واسطه نهاده است، که از نورالانوار صادر شده اند و پدید آورنده جهان هستی هستند. نام نور نخستین بهمن (وهُومَن) است. آن نورهایی را که نگهبان یا فرشته انواع (مانند آب و آتش و گیاهان) در جهان هستی هستند، به نام امشاسپندان اردیبهشت، خرداد و آرمرداد نامیده است. اساس و مبدأ کل کائنات در حکمت اشراق، نورالانوار یا نور مطلق است، که نور قاهر نخستین یا نور چیره شونده عظیم از آن صادر می شود. نور نخستین (بهمن)، که به طور مستقیم و خود به خود بدون نیاز به علتی از نورالانوار روشنایی و فیض می گیرد، بر همه نورهای دیگر تسلط دارد و منشأ همه حرکات در عالم است. اشراقات، یعنی تابشهای این نور، لایتناهی (بی پایان) است و همه چیز را در بر می گیرد. همواره نوری که در مرحله برتر قرار دارد واسطه به وجود آمدن نور فروتر می شود و بر آن تسلط دارد. نور فروتر از وجود نور برتر کسب نور می کند؛ انوار این نور عظیم هنگامی که در ذهن و مغز انسان جای بگیرند او را به معرفت می رسانند. آن گاه پرده ظلمتی که بین نفس یا روح انسانی (که فروترین است) و عالم حقیقت وجود دارد از میان می رود. به این سبب هر نفس انسانی در هر درجه ای از کمال که باشد در جستجوی نورالانوار است که سرچشمه حقیقت است تا از آن بهره مند شود. به این ترتیب در حکمت اشراق آنچه در جهان محسوس دیده می شود حقیقی نیست، و حقیقت آن در همان نورهای واسطه است. این تعبیر شبیه جهان مثالی در فلسفه افلاطون (مُتَل افلاطون) است. حکمت اشراق گرایش نوینی در فلسفه اسلامی بود که حکمت ایرانیان باستان را وارد جریان کلی فلسفه اسلامی کرد. در این فلسفه مفهوماً و اصطلاحات تازه ای به کار رفته است، که بعضی از آنها از مفهوماً حکمت باستانی ایرانیان گرفته شده است. می توان گفت که جهان بینی حکمت اشراق، واکنشی در برابر بُعد و دنیا پرستی زمانه خود نیز بوده است؛ زیرا رهایی آدمی از هوسها و نیازهای مادی، فراتر رفتن از صورت ظاهر دین، و سست کردن پایه های حکومت دنیوی (که خلافت عباسی در آن زمان نمونه آشکار آن بود) از بتمایه های آن است. پدید آمدن حکمت اشراق، در قرن ششم هجری، راه نوینی در فلسفه اسلامی گشود. پس از آن تفکر فلسفی در ایران به فلسفه اشراق گرایش یافت. این حکمت بر متفکران شیعه تأثیر عمده ای داشت. نخست قطب الدین شیرازی و شمس الدین شهرزوری (مرید و شاگرد سهروردی) در قرن هفتم هجری قمری و سپس صدر الدین شیرازی، معروف به مُلاصدرا، در قرن یازدهم و اندیشمندان دیگری به توضیح و تفسیر حکمت اشراق پرداختند. هانری گریبن، ایران شناس فرانسوی معاصر، نیز در باره حکمت اشراق و عقاید سهروردی پژوهش گسترده ای کرده و فهرستی از آثار سهروردی گرد آورده است. او مقدمه با ارزشی به زبان فرانسه بر آثار سهروردی نوشته و فلسفه اشراق را از برجسته ترین بخش های فلسفه اسلامی دانسته است.

شرح حال سهروردی:

- شیخ شهاب الدین ابوالفتح یحیی سهروردی، معروف به «شیخ اشراق»، شهاب مقتول و شیخ مقتول، «مؤسس حکمت اشراق (1)» و از حکمای بزرگ اسلام در قرن 6 میلادی (587 هـ. ق) است. شیخ اشراق، حکمت و اصول فقه را در مراغه نزد مجدالدین جیلی، که استاد امام فخر رازی نیز بود، فرا گرفت و در حکمت تبحر و احاطه تمام یافت سپس به تفکر و ریاضت پرداخت، و چند سالی را در عراق و شام به سیاحت و مطالعه گذرانید، و چنانکه مشهور است در علوم غریبه نیز تبحر بهم رسانید. در حلب مورد اتهام و مخالفت فقها واقع شد، و به امر صلاح الدین ایوبی، بوسیله پسرش، ظاهر (الملك الظاهر)، توقیف شد، و بر خلاف میل ظاهر، در حقیقت به اصرار فقها و به امر صلاح الدین، در حدود سن 36 یا 38 سالگی به قتل رسید.

تالیفات شیخ اشراق:

1- حکمه الاشراق 2- تلویحات 3- المشارع و المطارحات 4- هیاکل النور 5- کلمه التصوف 6- رساله عقل سرخ 7- آواز پر جبرئیل 8- روزی با جماعت صوفیان 9- رساله فی حاله الطفولیه

.....

مکتب شیخ اشراق:

- شیخ اشراق با آنکه در حکمت مشائی تتبع و تبحر داشته است، آیین مشائین و پیروان ارسطو را سست یافته و سخت انتقاد کرده است، و روش خود را، که حکمت اشراق و حکمت نوری خوانده است، به حکمای مشرق منسوب داشته است (با آنکه مبانی حکمت اشراقی به حکمای مشرق منسوب است، لفظ اشراق ظاهراً با کلمه شرق و با اشراق شمس ارتباط وضعی ندارد، بلکه انتساب عنوان اشراقی به این دسته از حکما و به حکمت آنها، از

آن روست که قائل به حصول معرفت تام، از طریق اشراق باطن و روشنی قلب می باشند). - و ی با آنکه حکیم است نوعی مشرب تصوف دارد، با اینحال از صوفیه بشمار نمی آید، و کلمه التصوف (؟) نیز بیشتر شامل مسائل علم الهی است تا عقاید متصوفه، حکمت اشراقی در حقیقت نوعی تنوزوفی (theosophy) = حکمت الهی و عرفان)..... است، و از آن به علم سلوکی نیز تعبیر می کنند. این علم، نوعی فلسفه نو افلاطونی است که با اصطلاحات مأخوذ از آیین قدیم ایرانیان توأم شده است، و پیروان آن را اشراقیان و اشراقیون و اهل اشراق می خوانند.

- در حکمت سهروردی، مبادی نو افلاطونی و تعالیم هر مسمی با عقاید و اصطلاحات حکمت مغان بهم در آمیخته است. اما خود او، اگر چه حکمت خویش را بر قاعده نور و ظلمت منسوب به قدمای فارسی مبتنی می داند، اما از آراء و عقاید شرك آلود مجوس و مانوی کاملاً میرا است. نزد وی منشاء کل کائنات «نور الانوار» است، که نور قاهر نخستین از آن صادر می شود. البته نور نخستین، در ظهور خویش، حاجت به علت ندارد، و به ذات خویش قائم است، در صورتی که هر چیز دیگر عَرَضی و تَبَعی است، و به اصطلاح، ممکن الوجود است، و استقلال ندارد. پس، ظلمت - بر خلاف پندار مجوس - امری مستقل نیست که در مقابل نور باشد، بلکه نسبت آن با نور، نسبت عدم در برابر وجود است. نور نخستین منشا تمام حرکات عالم است، اما حرکت خود او، تغییر مکان نیست، بلکه فیض و اشراق است که لازمه ذات او است. اشراقات او نیز لایتناهی است، و همواره اشراقات عالیتر منشاء و مبدأ اشراقات فروتر می شود، و متدرجاً نور عالی منشاء نور سافل و نور سافل منشاء نور اسفل می گردد. هر نور عالی نسبت به نور سافل قاهر بشمار می آید، و هر نور سافل نسبت به نور عالی شوق و محبت دارد. تمام این اشراقات و سائط بشمار می آیند. (شبهه ملانکه در نزد متکلمین). - عالم چون اشراق نور نخستین است، مثل خود او قدیم و ازلی است، اما چون خود، موضوع اشراقات مکرر (قابل تکرار) است، ممکن الوجود است نه واجب الوجود. - باری شیخ اشراق، مثل افلاطون، به چیزی نظیر عالم «مُئَل» (2) افلاطونی و دنیای «امشاسپندان»، که وی آنها را انوار متوسط می خواند، قائل است و می گوید: حکیمان فارس این گونه انوار متوسط را به نامهایی چون خرداد، مرداد و اردیبهشت می خواندند. حکمت شیخ اشراق، مثل عرفان صوفیه، بر ذوق و کشف مبتنی است، و او آن را حاصل خلوت خویش می داند.

(1) حکمت در عربی = فلسفه در فارسی مسلمین لغت فلسفه را از یونان گرفتند، صیغه عربی از آن ساختند و صبغة شرقی به آن دادند و آن را به معنی مطلق دانش عقلی به کار بردند. (همه دانشهای عقلی در مقابل دانش های نقلی از قبیل: لغت، نحو، صرف، معانی، بیان، بدیع، عروض، تفسیر، حدیث، فقه، اصول، را تحت عنوان کلی فلسفه نام می بردند) و فیلسوف به کسی اطلاق می شد که جامع همه علوم عقلی آن زمان و اعم از الهیات و ریاضیات و طبیعیات و سیاسیات و اخلاقیات و منزلیات بوده باشد و به این اعتبار بود که می گفتند «هر کس فیلسوف باشد جهانی می شود علمی مشابه جهان عینی». فلسفه (یعنی علم عقلی) بر دو قسم است نظری و عملی. فلاسفه اسلامی به دو دسته تقسیم می شوند: فلاسفه اشراق و فلاسفه مشاء سردسته فلاسفه اشراقی اسلامی، شیخ سهروردی از علمای قرن ششم و سردسته فلاسفه مشاء اسلامی، شیخ الرئیس ابو علی بن سینا بشمار می رود. اشراقیان پیرو افلاطون، و مشائیان پیرو ارسطو بشمار می روند. تفاوت اصلی روش اشراقی و روش مشائی در این است که در روش اشراقی برای تحقیق در مسائل فلسفی و مخصوصاً «حکمت الهی» تنها استدلال و تفکرات عقلی کافی نیست، سلوک قلبی و مجاهدات نفس و تصفیه آن نیز برای کشف حقایق ضروری و لازم است اما در روش مشائی فقط تکیه بر استدلال است. ما قبل از شیخ اشراق در سخن هیچ یک از فلاسفه مانند فارابی و بوعلی و یا مورخان فلسفه مانند شهرستانی نمی بینیم که از افلاطون به عنوان یک حکیم طرفدار حکمت ذوقی و اشراقی یاد شده باشد و حتی به کلمه اصطلاحی «اشراق» هم بر نمی خوریم. شیخ اشراق بود که این کلمه را بر سر زبانها انداخت و هم او بود که در مقدمه کتاب حکمت اشراق گروهی از حکمای قدیم، از جمله فیثاغورس و افلاطون را طرفدار حکمت ذوقی و اشراقی خواند و از افلاطون به عنوان «رئیس اشراقیون» یاد کرد.

2- نظریه مُئَل: طبق نظریه مثل آنچه در این جهان مشاهده می شود اعم از جوهر و عرض، اصل و حقیقتشان در جهان دیگر وجود دارد. و افراد این جهان به منزله سایه ها و عکس های حقایق آن جهانی می باشند. مثلاً افراد انسان که در این جهان زندگی می کنند همه دارای یک اصل و حقیقت در جهان دیگر هستند. و انسان اصیل و حقیقی، انسان آن جهانی است همچنین در مورد سایر اشیاء. افلاطون آن حقایق را «ایده» می نامد. در دوره اسلامی کلمه «ایده» به «مثال» ترجمه شده است و مجموع آن حقایق به نام «مُئَل افلاطونی» خوانده می شود. بوعلی سخت با نظریه مثل افلاطونی مخالف است و شیخ اشراق سخت طرفدار آن است. یکی از طرفداران آن میرداماد و دیگری صدر المتالهین است. البته تعبیر این دو حکیم از مُئَل خصوصاً میرداماد، با تعبیر افلاطون و حتی با تعبیر شیخ اشراق متفاوت است.

1- دائره المعارف فارسی/ غلامحسین مصاحب/ جلد اول/ ص 1384

2- برگرفته از کتاب: آشنایی با علوم اسلامی/ استاد مطهری/ جلد اول / فصل

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران : مین بیر اقتخار فلسفه شهیدی ، قارقوشلو شهاب الدین
اندلار محمدزاده صدیق
Eldar@Duzgun.net

" قارقوش " کندی ، " زنگان " ایالتینده یئرلشیر . بو کنده بیز زامانلاردا " سؤهره ورد " ده دئیردیلر . اودورکی قارقوشلو شهاب الدین ، فارسجا قاینالاردا " شیخ شهاب الدین سهروردی " آدلانیبیر . قارقوشلو شهاب الدین ، اوتوز سگگیز یاشیندا ایکن کورد حاکیمی " ملک ظاهر " امری ایله حبسخانادا بوغولاراق اعدام اندیلدی . او ، ایرانیمیزین فلسفه تاریخی نین ان ادلیم و معروف شخصیتی دیر . اثرلرینی عربجه ، تورکجه و فارسجا یازیلیبیر ، عربجه اثرلری نین تانیلمیشی " حکمه الاشراق " و تورکجه اثری " هیا کل النور " آدلانیر . بشر هر زمان و هر یئرده ، اوز وارلیغی ، یاشاییشین باشلانیشی و سونو ، گنج - گوندور ، یای - قیش ، یاخشیلیق و پیسلیک حاققیندا دوشونجه یه دالمیشدیر . ملتار آراسیندا یارانان اسطوره لری ، بشریت تاریخی نین ان اسکی فلسفی دوشونجه اثرلری حساب ائتمک اولار ، بونودا دئمه لی یم کی " فلسفه " یونانجا سؤز جوکدور ، آنلامی بیلم و دوشونجه سئوگیسی دیر و بو سئوگی بشرین ذاتیندا گیزلی دیر و قاینای حثیرت دیر . " اسطوره وی دؤنمین ان اسکی چاغی ، تورکلر آراسیندا اولموشدور ، تورک اسطوره لری ، سونرا بوتون میلترلرین دوشونجه لرینه هوپموش و هر یئرده فلسفی اثرلرین یارانماسینا سبب اولموشدور . بونلاردان : یارادیلش ، شو ، کؤچ ، بوز قورد ، قالاچ ، اق آنا (آکینا) و باشقالارینا اشاره ائتمک اولار . تورکلر ، اسلام دینی سبب ساواشیز قبول ائتمیشلر و اوز درین دوشونجه لری و ایتمی شمشیرلری ایله اونو یایماقدا و ایران اولکه سینی مسلمانلاشدیرمادا چالیشمیشلار . بونلاردان فارابی ، ابن سینا ، قارقوشلو شهاب الدین ، ودود تبریزی ، عبدالله نوزوی و علامه طباطبائی ، تورکلر آراسیندا ظهور اندیب ، اسلام فلسفه سینی یایمیشلار . بیر ایشیقلی اولدوز کیمی ، قیسا آما ثمره لی عؤمرونده ، اسلامی اولکه لر و ایرانین ، گؤیلرینی ایشیقلا ندیران ، قارقوشلو شهاب الدین دوشونجه لری ، سگگیز یوز ایل اونون اولومو کئچدیکدن سونرا هله ده پارلا ییر .

قارقوشلو شیخ شهاب الدین ، شرق مدنیت تاریخینده ، اشراقی فیلسوف آدلاندیرلمیشدیر ، " التلویحات فی الحکمه " ، " حکمه الاشراق " ، " الغرهبه فی الحکمه " ، " هیا کل النور فی الحکمه " کیمی اثرلری وارمیش ، او تورکجه و عربجه شعرلرده دئیردی ، یاقوت حموی اونون " چوخ شعر " صاحب اولماسیندان صحبت آپاریر ، ابن خلکان دئیر : اونون نظم و نثر ساحه لرینده چوخلو اثرلری اولموشدور . ایندی ایسه اونون اثرلریندن بیر چوخو آرادان گنیدیب . کئچمیش قاینالاردا دایاناراق ، اثرلریندن بیر آزینی الده ائتمک اولار . کی بونلار اوزو بیر بویوک گنجینه ساییلیر . " شهاب الدین ابوالفتوح یحیی بن حبش بن امیرک " اشراقی فلسفه سی نین قورانی ، 549 - نجی هجری ایلینده تورکلرین دیاری اولان زنجان و همدان یولوندا قرار تاپان " قارقوش " کندی دنه دویایا گمیش و 587 - نجی هجری ایلینده 38 یاشیندا ، اولورولدو . او ایلک تحصیلمی ماراغا شهرینده آلدی . اونون اورادا " مجد الدین جیلی " کیمی ادلیم اوستادلاری اولموشدور . او آز مدتده شهرتلیب و گوجلو حافظه ، چرخار و گنیش بیلگیسی اوچون تنزلیکجه تانیندی " شیخ اشراق " ، شهاب مقتول ، شیخ شهید و قارقوشلو شهاب الدین " آدلاریندا شهرتلیب . او 579 ه (1183 م) ایلینده حلب شهرینه ساری گنیدیر و بو اونون سون سفری اولور . قاضی بن صلاح الدین ایوب اونا حؤرمت و اعتماد اندیردی . آما شهاب الدین ده اولان بیلگی ، ذکات و هم ده شیعه اولماغی باعث اولموشدو حاکمیت اونو تحمل انده بیلمه سین . نهایت حلب شهرینده یاشایان فقیه لرین گنجیک ائتمه و حسادتینه دوچار اولدو . مقتی لر اونا کفر اتهامی و یریب و " سلاح الدین ایوبی " نین محکمه سی و او غلو " ملک ظاهر " ین امری ایله حبسه سالینیب و اعدام اولوندو .

یارادیلدی اثرلری نین چوخلوغو ، دویغولاری نین عظمتی و اونون قیسا عؤمرونده الده ائندیلگی اوجا علمی رتبه سی ، هامیسی اونون بیگین اولماغینی گؤستریر و گؤستریر کی او بوتون عؤمرونو علم تحصیلی و نفس تهذیبینده کئچیرمیش . اونون یاشاییشی بیلدیریرکی دویوی مقاملار و مرتبه لره اهمیت وئرمدی ، اونون ساوالان داغی کیمی اوجا همتی و خزر دنیزی کیمی عظیم عزمی وار اییدی . اونون یاراتیلدی اشراق فلسفه سینده دویایا گوروشو " ایشیق دویایا گوروشو " دور . او یاشاییشی " ایشیق " و " ایشیقی " یاشاییشدا گورور . اونون دویایا گوروشونده هر نه وار : ایشیق " . یادا " ایشیق کولگه " سی و " قارانلیغی " دیر . ایشیق دان یارانیش : تک ، محض مجرد ، احساس اولونمایان ، گورونمه ین و ایشیق کولگه سی و قارانلیغی ایسه تعدادلی و حس اولمالی دیر . تک دگیل و گورونور . بو تک ایشیق " نور النوار : آدلانیر و یارانیشین مرکزی

دیر . اونون فلسفی دونیا گوروشونده ، اولوم ، طبیعی و مادی بیر مساله دگیل ، بلکه انسانی سونسوز (ابدی) ائدن بیر گوج دور . اشراقیه " نور و ظلمت " دئدیکلده ، هئج ده قصدی مجوسیه ایشیق و قارانیلیغی دگیلدر ، بلکه تورکلرین ایندیقلاری و سئدیکلری اودا اشاره دیر . او حتی تاکید ائدیر کی نور و ظلمت مساله سینده ، " مجوس کفره سی و مانی الحادی " دگیلدر . بنله لیگله شهاب الدین سهروردی نین آذربایجان فلسفه تاریخی نین باش فصلی حساب ائده بیلسک ، دئمه لی بیک کی او بیزیم مدون فلسفه تاریخیمیزین بیرینجی آدلیم شخصیتی سایلماقدادیر .

قاراقوسلو شهاب الدین دن سونرا گلن آذربایجان فلسفه چیلری آراسیندان ، ایکی باشقا بؤیمه ده وارمیش : بیرری " ودود تبریزی " و او بیرری ایسه " رجبعلی تبریزی " دیر . کی گلجکده مین بیر افتخار بولومونده بو تفخرلریمیزی سیز عزیز اوخوجولاریمیزا تائیتدیراجاغیق . -----
-----بو مقاله نین حاضرلاماغیندا " مقالات ایرانشناسی : یازار دکتر ح.م. صدیق " - شیخ شهاب الدین کنگره سی نین نشر ائتدیکی اوچ جیلدلیک مقاله لر مجموعه سی و حکیم ملا عبدالله زوزی و زوزیه مکتبی کیتابلاریندان فایدالانمیشام

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران : اسماعیل خان صولت الدوله و " خدیجه بیبی قشقای

بزرگترین طائفه و یا دقیقتر اتحادیه طوائف ترکهای آذری در ایران حتی جهان، اتحادیه طوائف ترکی قشقای است که امروزه از قضا در خارج از سرزمین آذربایجان موطن گزیده است. بدنبال سیاست تراشیدن و تشدید هویتهای قبیله ای و جغرافیائی کاذب بین زیرگروههای عمده ترین ملیت ایران یعنی ترکهای آذری، حتی ایجاد بحران هویت و افتراق و جدایی بین آنها -و البته به سبب غفلت و لاقیدی نخبگان ترک ایرانی- متأسفانه امروزه در ایران می‌توان از نوعی دوری و عدم ارتباط بایسته میان زیرگروههای پراکنده ملیت ترک در کشور سخن بمیان آورد. به عنوان مثالی کوچک، در حالیکه در آذربایجان از خادمان و مشاهیر آذربایجانی تقدیر به عمل می‌آید در این خطه از بزرگداشت دیگر مشاهیر معاصر خلق ترک (آذری) ساکن در جنوب ایران و یا شمال خراسان اثری نیست و بالعکس. حال آنکه همه زیرگروههای خلق ترک (آذری) در ایران به یک اندازه ترک و همه به یک شکل منسوب به یک ملیت اند. "ستارخان" برای خلق ترک و تاریخ سیاسی ترک همان منزلتی را دارد که "صولت الدوله قشقای" و یا "جوجوخان خراسانی". "اقبال آذر قزوینی" در فرهنگ موسیقی خلق ترک ایران همان قدری را دارد که "حاج قربان سلیمانی نیشابوری" و یا "فروید گرگین قشقای". "محزون قشقای" برای ما همان است که "حسن اوغلی اسفراینی" و یا "شاه اسماعیل ختایی".

اتحادیه طوائف قشقای، یکی از عمده ترین گروههای تشکیل دهنده توده ترکهای آذری، در تاریخ این ملت از اهمیت ویژه ای برخوردار است. نام "صولت الدوله قشقای" نیز که قیام ترکان جنوب در سالهای 1917-1918 و سپس سالهای 1928-1932 را رهبری نموده و بعدها توسط رضاخان به قتل رسیده است، همچنین خانم "خدیجه بیبی قشقای" در تاریخ ترکهای آذری به عنوان قهرمانان استقلال ثبت گردیده است. "صولت الدوله" و "خدیجه بیبی" از معدود روسای مقتدر ایلات ترک ایران و از سیاستمدران روشن اندیش ترکهای آذری در آغاز قرن بوده اند. جا دارد که یاد این قهرمانان ملی ترکهای ایران در رده "ستارخان" و "کلنل پسپان" و دیگران بویژه در آذربایجان گرامی داشته شود.

بیاد ایلخانانمان: "اسماعیل خان صولت الدوله" و "خدیجه بی بی قشقایی"

در سالهای واپسین جنگ جهانی اول که جنوب ایران توسط نیروی پلیس جنوب انگلستان (س.پ.ر.) اشغال گردید این خطه صحنه قیام ترکان آذری به رهبری "صولت الدوله قشقایی" بر علیه پلیس اشغال انگلیس تبدیل شد. در مرکز نیز "احمد شاه قاجار" آخرین شاه ترک ایران پرچم مبارزه ضد استعماری را بر دوش گرفته بود و خراسان و آذربایجان نیز به مراکز حرکات دمکراتیک، ضد امپریالیستی و تجدیدطلبانه ترکهای این مناطق به رهبری "محمدتقی خان پسیان" و "محمد خیابانی" مبدل گشته بود. و اما در جنوب ایران اتحادیه طوائف ترکی قشقایی همیشه بر ضد سیاست استعماری انگلیسها و بعدها عامل دست نشانده اش رضاخان بوده اند. (حبل المتین در شماره 38-39 سال 1308 چنین می نویسد: اگر همه عیبها را قشقاییها داشته باشند، تاکنون سرشکستگی اجنبی پرستی را که غالباً بختیاری ها دارند آنها نداشته اند). پس از آنکه در سالهای 1917-1918 و در واکنش به اشغال، طوائف ساکن در جنوب ایران به رهبری اتحادیه طوائف قشقایی یکی از بزرگترین مبارزات ضد استعماری در تاریخ ایران را آغاز نمودند جنوب کشور صحنه برخوردهای سهمگین و رویارویی خونین میان نیروهای نظامی بریتانیا و عشایر قشقایی گردید. (البته یورش بریتانیا به ترکهای ایران در سطح کشور با به سر کار آورده شدن حکومت غیرمردمی و ترک ستیز پهلوی گسترش یافته است. این حکومت خودکامه نژادپرست نیز که در صدد ریشه کن کردن کانونهای مقاومت محتمل بود اولین هجوم خود به ایلات ترک را، در سال 1302 بر علیه شاهسونهای آذربایجان آغاز کرده است). در یک سو افراد تشکیلات پلیس جنوب انگلیس و بخشی از قوای مستقر بین النهرین بریتانیا و در سوی دیگر ایلات ترک قشقایی و طوائف متفق به مصاف یکدیگر برخاستند.

صولت الدوله ایلخان اتحادیه طوائف ترکی قشقایی که خود را وفادار به شاه ترک ایران احمدشاه قاجار می دانست، با التیماتومی به نیروهای انگلیس از این دولت خواستار خارج کردن نیروهای اشغال از جنوب ایران شده و پس از رد این خواستش به دولت بریتانیا اعلان جنگ نمود و قیام ایلات جنوب آغاز گردید. هر چند پس از هجوم نیروهای قشقایی به واحدهای مسلح س.پ.ر. و پس از وارد آوردن تلفات بسیار بر آنان ترکان جنوب موفق به حرکت به سوی شهر شیراز و به فتح فیروزآباد شدند با اینهمه این قیام به سبب بکار بردن سلاحهای مدرن از سوی نیروهای انگلیسی به شکلی خونین سرکوب گردید. بار عمده و تلفات و ضایعات حاصل از این نبردها بر دوش اتحادیه طوائف ترکی قشقایی که از حیث قدرت نظامی و انسجام سیاسی در سطح بالاتری قرار داشت و از حرکت و عملکرد هماهنگی برخوردار بوده، می بود و این نیز سبب آن شد که پس از سرکوب شورشها از اقتدار ایل کاسته شود. "اسماعیل خان صولت الدوله" به تهران تبعید و دولت شروع به خلع سلاح نیروهای قشقایی نمود. با شروع خلع سلاح ترکان جنوب دوباره در میان ایلات ناآرامیها آغاز شده و متعاقباً دولت بخاطر ممانعت از هدایت حرکت از سوی صولت الدوله وی را بازداشت نمود. علی رغم این تدبیر پس از بازداشت شدن صولت الدوله همسر بیباک وی بانوی قهرمان "خدیجه بی بی" عملاً یکی از بزرگترین شورشها و طغیانهای ترکان ایران بر علیه رژیم پهلوی و استعمار انگلیس را آغاز و رهبری نموده است. نیروهای مسلح ترک تحت رهبری خدیجه بی بی شهر شیراز را محاصره نموده، و راه آباد-اصفهان را به کنترل خود در آورده اند. با گسترش قیام و تسلیم و خلع سلاح شدن یک به یک واحدهای ژاندارمری جنوب، دهها هزار تن از نیروهای مسلح قشقایی به نیروهای ارتش در پلخون هجوم برده و راه شیراز-آباد را نیز به کنترل خود در آورده اند. و پس از آن شهرهای شیراز، لار، نیریز، فسا و غیره پی در پی سقوط نموده است. در این عصیان علاوه بر تعداد زیادی خودروی نظامی، مهمات و اسناد نظامی که به تصرف قشقاییها در آمده بود چند فروند هواپیمای متعلق به دولت مرکزی نیز به آتش کشانیده شده است.

از نکات قابل توجه اینکه در این خیزش نیز مانند شورشهای پیشین همه ایلات ترک جنوب ایران و از جمله طوائف ترک "بهارلو"، "اینانلو" و "نفر" (از اتحادیه طوائف خمسه) در صف واحدی همراه با اتحادیه طوائف ترکی قشقایی حرکت نموده اند. در طول جنگ نه تنها طوائف خمسه علیه قشقاییها اقدامی نکرده اند (در راس ایلات خمسه وابسته انگلیس قوام قرار داشت) بلکه ایلات ترک "بهارلو"، "نفر" و "اینانلو" به حمایت از ترکان قشقایی در ناحیه شرقی فارس به شورش برخاسته و با قوای انگلیس به نبرد برخاسته اند. (در راس ایل ترکی بهارلو رهبر شجاع "عبدالحسین خان"، جنگجوی رشید "کاظم خان" و ریش سفید ایل "امیرآقاخان" که هر یک در کوره مبارزه با انگلیس آبدیده شده بودند قرار داشتند).

در نهایت قیام با اعلام عفو عمومی از سوی دولت و آزاد ساختن "صولت الدوله" پایان رسیده است. پس از چندی "صولت الدوله" و فرزندش "ناصرخان" به عنوان وکالت مجلس به نیرنگ به تهران فراخوانده شدند. در شهریور 1311 مجلس شورای ملی لایحه سلب مصونیت اسماعیل خان صولت الدوله و ناصرخان را به تصویب مجلس رسانید و هر دو بازداشت شدند. "صولت الدوله" در مرداد 1312 در زندان رضاخان به قتل رسید. دیگر رهبران بیباک نهضت نیز یک به یک در تصفیه حساب رضاخانی در زندانها و یا میدانهای اعدام سر به نیست شدند. "عبدالحسین خان بهارلو" رهبر سیاستمدار و کاردان ایل ترکان آذری بهارلو در زندان در گذشت. "حسین خان دره شوری" در سال 1312 اعدام شد. (وی در گفتگو با برخی از اعضای خانواده "صولت الدوله" به قصد فتح تهران از سوی ترکان جنوب ایران اشاره داشته است که "عنقریب سعادت آباد را سر طویله اسبهای خود خواهیم ساخت"). "عبدالقدر آزاد" که در حدود پانزده سال از عمر خود را در زندانهای رضاشاه گذرانید از روحیه بسیار

قوی و محکم "صولت الدوله" یاد می‌کند. "پیشه وری" نیز که از 1309 تا آخر حکومت رضاخان را در زندان گذراند و زندان و اعدام دستگیر شدگان را شاهد بود از جسارت و تهور و سرسختی سران زندانی ایل‌های جنوب یاد کرده است. (از دیگر سران شورش ترکان جنوب ایران که حتی اسامیشان تابلویی تمام عیار از زبان و فرهنگ و تاریخ ترکی-آذربایجانی است، زنده یادان: "حیدرخان جعفر بیگلر"، "کاکاجان بیگ چگینی"، "قره گورکانی"، "قارامان خان موصولو"، "مسیح خان ایغدیور"، "قارا محمد دمیر چماقلو"، "صفر بیگ قوجا بیگلر"، "آیازخان"، "نصیرخان سارویی"، "رحیم خان بللو"، "چاپان دده کهه ای"، "حاجی‌خان درمه لو"، "اسدخان یالاما"، "کوهزاد بیگ آصانلو"، "بابا بیگ قرخلو"، "حاجی خان قره یارلو"، "مشهدی داوود دوقزلو"....)

ضمیمه: ترکهای قشقایی، بزرگترین اتحادیه طوائف ترکهای آذری در ایران

(گزیده و ترکیبی از یادداشتهای پیشین در سؤزوموز)

"قایی"، که گمان می‌رود "طائفه قشقایی" نیز بدان منسوب باشد، نام یکی از طوائف 24 گانه "ترکهای اوغوز" است. بنا بر روایات تاریخی ترکی، قایی‌ها مانند بیات‌ها از فرزندان "گون خان" می‌باشند. "قای" ویا "قایی" در زبان ترکی به معنی سخت، نیرومند، محکم و سالم است. این کلمه امروز هم در زبان ترکی آذری، هر دو لهجه آذربایجانی ("قییم") و خراسانی ("قیوم") وجود دارد. (در ترکی آذربایجانی در ترکیب "قالین قییم" که به معنی ضخیم و محکم است). این کلمه از طریق لهجه خراسانی ترکی آذری و به شکل "قیوم" وارد لهجه خراسانی زبان فارسی نیز شده است. قایی‌ها جزء آن طوائف ترک اوغوزی می‌باشند که موفق به تاسیس دولت خود شده اند. حکومت محلی "جاندار اوغولاری" ("قیزیل احمدلور" و یا "اسفندیاریه") در سواحل جنوبی دریای سیاه به سالهای 1291-1461 و به عقیده بسیاری از محققین، امپراتوری سه قاره ای "عثمانی" هر دو دولتهای تشکیل شده از سوی طائفه قایی ترکهای اوغوز می‌باشند.

1- اتحادیه طوائف قشقایی ترکهای آذری که امروز در جنوب ایران تا سواحل خلیج فارس ساکن اند، از لحاظ تباری اصلا از ترکهای قزلباش (غلات شیعه ترک=علوی=علی الهی) شمال شرقی ترکیه در جنوب دریای سیاه و ترکیه مرکزی فعلی هستند که در چند مرحله نخست به شرق ترکیه (آذربایجان ترکیه)، آذربایجان شمالی، از آنجا به آذربایجان جنوبی (ایران) و از آنجا هم به جنوب ایران مهاجرت کرده اند- و از این رو لهجه شان عموماً بیش از دیگر لهجه های ترکی آذربایجانی به لهجه های آناتولی شرقی زبان ترکی آذری قرابت نشان می‌دهد- و در این مدت با ترکهای باستانی این مناطق که پیشتر در این نواحی ساکن بوده اند و مشخصاً ترکهای خلج شدیداً آمیخته شده اند. دوباره در طی سده های گذشته در جنوب ایران بلا انقطاع و عمدتاً طائفه های دیگر ترک ایرانی به اتحادیه قشقایی اضافه شده است. (بنابر این آریایی و یا ایرانی تبار بودن ترکهای قشقایی، مثل مورد تمام ترکهای دیگر ایران، ادعایی است که کوچکترین اعتبار علمی ندارد).

2- ترکهای قشقایی بخشی از خلق ترک آذری با تاریخ و مذهب و زبان و تبار مشترک می‌باشند. زبان و فرهنگ و مذهب و تبار ترکهای قشقایی عیناً همان است که زبان و فرهنگ و مذهب و تبار دیگر ترکهای ایران. ولی عده ای از جمله بسیاری از مقامات رسمی در طول قرن بیستم سعی فراوانی کرده اند که از این اتحادیه طوائف ترک (آذری) واحد و هویت قومی جداگانه ای بسازند. مثالی بزنم: بین گروههایی که امروزه کرد نامیده می‌شوند سنی ها، شیعه ها (امامی‌ها)، علوی ها (اهل حق ها)، یزیدی ها حتی مسیحی و موسوی ها هم وجود دارند. علاوه بر آن بین کردها فرق لهجه و زبان آنقدر زیاد است که بعضی وقتها زبان همدیگر کاملاً برای گروههای دیگرشان غیر قابل فهم است مثل لهجه های کرمانجی و سورانی و گورانی و لکی و زازا، دیلیملی و فیلی و غیره. نکته دیگر اینکه کردها علاوه بر کردستان در مناطق مرکزی ایران و مخصوصاً در شمال خراسان هم زندگی می‌کنند ولی با اینهمه جدایی مذهب-دین و زبان-لهجه و منطقه جغرافیایی، تمام دنیا آنها را به عنوان کرد یعنی یک واحد قومی تک می‌شناسد. اگر به مسئله قشقایها برگردیم، می‌بینیم که از طرف عده ای، قشقایها و دیگر ترکهای ایران (مانند ترکهای شمال غرب و ترکهای شمال شرق کشور) که بی استثنا زبان و لهجه هایشان یا عین هم یا تماماً قابل فهم برای یکدیگر است، و همه شان بی استثنا به یک مذهب اعتقاد دارند، مدام به شکل اقوام مختلف ذکر می‌شوند و مثلاً در حالیکه از کردهای ایران مرکزی و غرب ایران و خراسان همیشه به شکل ملت و خلق و یا قوم یاد می‌شود، وقتی به ترکها می‌رسیم یکباره معیارها و اصول متفاوتی بکار رفته و "ترک قشقایی" و "ترک آذربایجانی" و "ترک خراسانی" جدا از هم و مثل اقوام متفاوت و در مقابل هم تقدیم می‌شوند.

3- به نظر من این استاندارد دوگانه تماماً يك مسئله سیاسی است و قصد از آن، جلوگیری از تشکل هویت واحد ملی بین ترکهای ایران مثل گذشته است. در همین راستاست که در تمام منابع رسمی و غیررسمی ایرانی-فارسی گروههای ایلی و جغرافیایی ترک ایران مانند "قشقاییها" و "ترکهای خراسان" هر کدام به شکل گروههای منفرد، جدا و پراکنده ترک زبان و نه به شکل زیر گروههای خلق و ملیت ترک معرفی می‌شوند و بدین ترتیب سعی می‌شود که خلق ترک در ایران از يك ملیت واحد و منسجم دارای اکثریت به دهها گروه مختلف پراکنده و جدای ترک زبان اقلیت تبدیل شود. به همین جهت است که می‌بایست همیشه و با اصرار تاکید شود که تمام گروههای ترک ایران فارغ از استان محل سکونتشان و یا لهجه ترکی‌شان و یا طائفه‌شان، همه بخشی از خلق و ملیت ترک آذری در ایران می‌باشند. همچنین می‌بایست تاکید شود که ترکهای ایران و آذربایجان و خراسان "ترک" اند نه "ترک زبان". (منظور نژادپرستان وطنی از کاربرد تعبیر ترک‌زبانان برای خلق ترک، این است که گویا این خلق اصلا فارس و آریایی بوده که بعدها زبان خویش را به ترکی تغییر داده است). در این بین غم انگیزترین حادثه وضع بخشی از کمونیستهای سابق ترک است که واقعا باور کرده اند که در ترکیب سیاسی واحدی به اسم ایران، علی‌رغم زبان و مذهب و تبار و فرهنگ یکسان، سه گروه قومی مجزای ترک یعنی قوم آذربایجانی، قوم قشقایی و قوم ترکهای خراسان وجود دارد. در حالیکه همین اشخاص گروههای با مذهب-دین و زبان-لهجه کاملاً جدای دیگری را همواره يك قوم واحد کرد به حساب می‌آورند، متأسفانه بدلالی، به پارچه پارچه کردن ملت و قوم خود یعنی ترکهای (آذری) ایران مشغولند.

4- ترکهای قشقایی به سبب دوری جغرافیایی از بدنه اصلی توده ترک در آذربایجان و خراسان بشدت از روند از دست دادن زبان مادری و ملی خود ترکی آسیب دیده اند. روند مسخ فرهنگ و هویت ترکی و از دست دادن زبان ملی-مادری ترکی را سیاست فارس سازی (فارسلاشیرما، تقریب) دولت، که اضافه‌سعی در تراشیدن و پر رنگتر کردن هویت طائفه ای و جایگزین کردن این هویت قبیله ای به جای هویت ملی ترک برای گروههای ایلی ترک ایران دارد تشدید کرده و باعث ایجاد بحران هویت برای گروههای ترک سراسر ایران بویژه آنهایی که در خارج آذربایجان ساکنند (مانند شمال خراسان و جنوب ایران) و یا تعلق طائفه ای دارند شده است. در نتیجه این سیاستهاست که شمار قابل توجهی از ترکهای جنوب ایران نیز مانند بسیاری دیگر از ترکهای ایران زبان ملی و مادری خود ترکی، این مهمترین عامل تشکل و تشخص هویت ملی و ملیت ترک خود را از دست داده و آغاز به تکلم به زبان فارسی نموده اند. البته جای خوشحالی است که در سالهای اخیر تمام ترکهای ایران صرفنظر از محل سکونتشان، متوجه این مطلب شده اند که این سیاستهای ناشایست برای تجزیه ترکهای ایران و عاقبت، تضعیف و تحلیل دادن آنهاست و اینکه همه شان در واقع يك ملیت و دارای يك تبار و زبان و مذهب و تاریخ و آینده هستند. و به همین علت هم هست که روز بروز قدمهای جدیدتری در مسیر بهتر شناختن همدیگر و نزدیکتر شدن به هم و آمیزش متقابل بر می‌دارند. از آخرین نمونه های این خودآگاهی ملی شرکت فعال نمایندگان ترکهای قشقایی در سمینار اورتوگرافی زبان ترکی در تهران بود (متأسفانه جای ترکهای خراسان در این سمینار خالی بود). به هر حال ترکهای قشقایی نیز مانند دیگر ترکهای فارسستان در معرض خطر نابودی کامل آنها در مدت زمان بسیار کوتاهی قرار دارند. تحصیل به زبان مادری خود زبان ترکی در دوره ابتدائی مدارس، آموزش زبان ترکی در مدارس عشایری و تاسیس کانال تلویزیونی سراسری به زبان ترکی برای جلوگیری از تشدید بحران هویت قومی، عقب ماندگی مدنی و استحاله ترکهای قشقایی و دیگر ترکهای ایران در قومیت مسلط فارس ضروری است.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران : عین القضاة میانجی همدانی

۱۰۹۷-۱۱۳۰م/۴۷۶-۵۰۹ خ

عین القضاة، ابوالمعالی، عبدالله پسر محمد، پسر علی میانجی همدانی است. او نزدیک به ۹ سده پیش، نوجوانی خود را در خراسان، "مرکز علم و ادب آن زمان" نزد فیلسوف و دانشمند بزرگ، "عمر خیام نیشابوری" و استادانی مانند محمد جمویه گذرانید و آموزش دید. احمد غزالی از عارفان بزرگ و همراستای فکری ابن سینا، استاد دیگر عین القضاة که در برابر بردارش "محمد غزالی" که غرق در دگماتیسم و بنیادگرایی و دشمن سرسخت فلسفه بود، راه اشراق و مکاشفه می رفت، عین القضاة را "قره العین" (نور دیده) نام نهاد.

عین القضاة اندیشمند و روشنگری ست از ادیخواه. در نوجوانی به فراگیری دروس دینی روی آورد. هم زمان با فراگیری دانش زمانه ی خود، به کنکاش و بررسی ادیان پرداخت و در روند جستجوگری های خویش، به یاری تعقل، باورهای ایمانی خویش را مورد تجدید نظر قرار داد. آنگاه با تأییدن نور دانش و چالش در ذهن، در ده ساله ی پایان عمر کوتاه خویش، به این گذار رهنمون گردید که تا برهان های برآمده از علم و خرد را به جای پیش انگاه های ایدئالیستی، روایات، احکام ایمانی - مذهبی بنشانند و دگم هایی همانند "آفریده شدن عالم"، "واجب الوجود"، "علم خدا"، "بازگشت"، "روز قیامت" و "بهشت و دوزخ و وو را به تمامی مردود شمارد. پس از این رد و نفي است که تمامی تبلیغات مذهب را "دام و فریب" می نامد و حتا دیدگاه ایدئالیستی و غیر علمی استاد خویش "احمد غزالی" را ناپذیرفتنی می شمرد. آموزش های علمی ابن سینا، به ویژه نوشته های فلسفی آمده در کتاب "اضحوی" ابن سینا که به سبب آن از سوی "امام محمد غزالی" تکفیر وی را به همراه داشت، پذیرا می گردد. عین القضاة، در سن ۲۴ سالگی به نام ترین کتاب فلسفی خویش "زُبْدَةُ الحقایق" (زبده) را به نگارش در آورد. عین القضاة، بیش از شش سده پیش از دکارت و اسپینوزا و کانت، به فلسفه ی "قائم به ذات بودن اشیاء" یا به مفهوم "شیء در خود" پی برد. دکارت (۱۵۹۶-۱۶۵۰) بر آن بود که پاره ای از شناخت ها از راه عقل به دست می آیند. وی بر آن بود که «هیچ چیزی را بی آنکه آشکار و مشخص به حس، درک نکرده ایم، نمی توانیم بپذیریم». دکارت با پیش نهادن حکم «می اندیشم، پس هستم» بر آن است که «موجودی اندیشنده فهمیدن»، "یقینی شهودی است"، اما او از خویش ناکامل خود به باور "وجودی کامل" رسید و این باور را همانند یقین "هر که اندیشید، پس هست"، وجود خدا را یقین پنداشت. دکارت "شکافی عمیق بین هستی اندیشه و هستی ماده"، کشید و تشکیل هستی را از دو گوهر کاملاً مجزا، یعنی اندیشه و ماده دانست. در نخستین سال های ۱۷ میلادی، دکارت، به این حقیقت که "می اندیشم، پس هستم"، هسته ی شناخت فلسفی- علمی خویش را در برابر شکاکان بنیان می گذارد و اما "دوالیسم" روح و جسم نگرش افلاتونی در دیدگاه او ماندگار می شود. دکارت، جانوران را "حیوان- ماشین" می نامد و کاربرد چنین برداشت فیزیکی ابزاری را نیز برای انسان در نظر گرفته و با قوانین مکانیک، توضیح پرداز می شمارد. دکارت، شناخت پذیري ماده را نه از راه حواس (تجربه)، که از راه تعقل (ذهن) و مکاشفه شدنی می داند. با نگرش دکارت، عقل به معنای قدرت درک مفهوم می باشد و صورت کلی چیزها، یعنی درک کلیت را می تواند، اما ذهن از آنجا که بر این کوشش است تا به کمال دست یابد و از آنجا که این فقط ذهن روشن دارای مفهوم کمال در خویش، پس می تواند به وسیله روش شناختی (متدولوژی) به کمال مطلق دست یابد. به بیان دیگر، شناخت نهایی همان مکاشفه است. به دید دکارت، مفاهیم کلی در ذهن جای دارند و اندیشه ها در بیرون از خود آدمی اند و در بیرون جهان محسوس، موجود. به یاری مکاشفه، یا کشف شهود- "اشراق" تابش درک بی واسطه به دلیل بی چون و چرا بودگی، آن چنان روشن و بدیهی است که نیازی به استدلال ندارد. همانند خورشید، که نماد حقیقت خویش است؛ و به بیان مولوی "آفتاب آمد دلیل آفتاب". گزاره ی «انسان هست»، امری آشکار و بدیهی است، این درک بی واسطه به وسیله ی خود بودن، "هستم می اندیشم" یا "می اندیشم، پس هستم"، خو به هیچ برهانی نیازش نیست. دکارت، هر چند شناخت را به یاری حواس (تجربه) انکار نمی کند، اما نقش سرانجامی را به تجربه و انمی گذارد. "من"، وجود خود را دریافت می کنم، هستی خود را بی واسطه می فهمم، این دریافت نه حسی است نه استدلالی، مکاشفه ای است از راه ذهن بی نهایت. "اسپینوزا" (۱۶۳۲-۱۶۷۷) نیز به "وحدت وجود" باور داشت و به سبب باورهایش از که "همه چیز در خداست و خدا در همه چیز است" کلیسا رانده شد. "اسپینوزا" با رد دوالیسم دکارت طبیعت و ماهیت چیزها را به یک گوهر واحد، به هستی یگانه که گاهی خدا و یا طبیعت اش می خواند خلاصه می نماید. طبیعت اسپینوزایی، ساختاری است هم از "ماده و هم از اندیشه". و "دیدن همه چیز از چشم انداز ابدیت" شدنی است، هدف، دریافت هر چیز با ادراک همه جانبه است. ایمانوئل کانت (۱۷۲۴-۱۸۰۴)، نیز همانند عین القضاة، "چیزها" را شناخت پذیر می دانست و بر آن بود که: در "ادراک ما از جهان هم "حس" و هم "عقل" دخالت دارد. در اینجا "کانت" به بیانی هم "ایمپیریست" است و هم "راسیونالیست"، زیرا که عقل گرایان، پایه شناخت (معرفت) انسان همه در ذهن می دانند و تجربه گرایان،

شناخت جهان را همه زبیده ی حواس انسان می شمارند. کانت، زمان و مکان را «دو صورت شهود» انسان می خواند و بر آن است که «درک حسی چیزها در زمان و مکان، ذاتی انسان است». کانت، زمان و مکان را فراسوی انسان نمی داند، بلکه این دو مفهوم را وابسته به حالت آدمی می شمرد. کانت می گفت: " زمان و مکان، حالات حسی ماست، نه صفات جهان فیزیکی." "هم ذهن با چیزها تطبیق می یابد و هم چیزها در ذهن انطباق پیدا می کنند." «بین شیئی در خود» و «شیئی در نظر من»، تمایز است»}، یعنی که شناخت قطعی چیزها نا ممکن است. به برداشت کانت، دو عنصر اما به شناخت انسان از جهان یاری می رسانند: " احوال خارجی پدیده که از راه حواس (تجربه) یعنی «ماده شناخت» و دیگری احوال درونی (عقلی) خود انسان یعنی «صورت شناخت»، تا علت هر رویدادی را دریابد. در رابطه با اثبات خدا و نفی آن، کانت بر آن بود که عقل و تجربه، هیچ یک مبنای استواری برای اثبات وجود خدا نیستند. کانت، برای حل این بن بست دین، راستای دینی تازه ای گشود و گفت "آنجا که پای عقل و تجربه می لنگد، تھی گاهی پدید می آید که می توان آن را با ایمان پر کرد. کانت " این باور دینی را وظیفه ی اخلاقی انسان می شمرد. کانت، مسیحیت را با چشم بستن بر عقل و تجربه، نجات بخشید. ایمانوئل کانت، ایمان به "بقای روح"، ایمان به "وجود خدا"، و ایمان به " اختیار انسان" را "انگاره های عملی" نامید و اخلاق (وجدان فردی) را مفهومی مطلق بخشید. کانت در کشمکش بین عقل و تجربه راهی میان بر می یابد: "دو چیز ذهن مرا به بهت و شگفتی می افکند و هرچه بیشتر و ژرفتر می اندیشم، بر شگفتی ام می افزاید: یکی آسمان پر ستاره ای که بالای سر ماست و دیگری موازین اخلاقی که در دل ماست."

با این برداشت است که افلاتون، عین القضاة و دکارت را در کنار هم و در آینه ی اشراق می بینیم. دکارت و کانت و نیز عین القضاة، گویی این بیان افلاتون را بازگویی می کنند: «نفس مانند چشم است، چون متوجه چیزی شود که بر آن نور حقیقت و هستی تابد، آن را درک می کند و روشن می گردد، اما چون به دنیای نیم تاریک کون و فساد توجه کند، از آن فقط و همی به دست می آورد و درست نمی بیند.» افلاتون دنیای "مئل" را دیدن چیزها در پرتو آفتاب می نامد. افلاتون چشم را به نفس (عقل) و خورشید را به مانند سرچشمه ی نور حقیقت تشبیه می کند. افلاتون تفاوت میان بینش روشن عقل و بینش آشفته ی ادراک حسی را به یاری نمونه ی حس بینایی ثابت می کند. این اندیشه به دکارت و کانت و آگنوستیسیت های همانند "هیوم" و "لاک" که وجود ماده در بیرون از ذهن را می پذیرفتند اما، در برابر شناخت پذیری پدیده های مادی، "لادری گری" نگرش می ساختند، گسترش می یابد. اما عین القضاة، گرچه با بیان همان عشق افلاتون، اما در بیان شناخت پذیری «چیزها» گامی فراتر از دکارت، اسپینوزا و کانت برداشت. کانت، با آنکه وجود ماده را در خارج از ذهن می پذیرد، اما شناخت پذیری ماده را به «ما نمی دانیم» و می گذارد. عین القضاة نزدیک به هزار سال پیش، هستی را به یاری عقل و دانش، شناخت پذیر می داند. اندیشه های فلسفی- علمی عین القضاة در باره ی مفاهیم علم، شناخت، عقل و بصیرت، نشانه ی چیرگی و دیدگاه های علمی این عارف است. به دید عین القضاة: عقل، عالی ترین و کامل ترین نماد و فرآورده ی پیچیده ترین و کامل ترین ماده روی زمین، ("مغز") سرچشمه شناخت است. عقل به بیان پارامندیس (۴۴۰-۵۱۵ پیش از میلاد) تنها داوری است که حقیقت را تشخیص می دهد. به بیان عین القضاة "هرچه که بتوان معنای آن را به عبارتی درست و مطابق آن، تعبیر نمود، علم نام دارد." و معرفت (شناخت) به آن معناست که "هرگز تعبیری از آن متصور نشود، مگر به الفاظ متشابه." و بصیرت چشم درون انسان است که "هرگاه این چشم باز شود، بدیهیات عالم ازلی را درک خواهی کرد." این بیان، تاییدی است بر قدیم بودن هستی و اینکه "هست از نیست پدید نیاید." بیان دکارت، ششصد سال پس از عین القضاة است که وی این آگاهی را مکاشفه نامید. عین القضاة بر آن است که چشم عقل مانند پرتو آفتاب و بصیرت، خود خورشید است؛ عقل یا خرد برای شناخت حوزه دنیای مادی موجود در زمان و مکان، عملکرد می یابد و بصیرت، ادراک فراحسی شهود از دیدگاه او در متافیزیک ره می جوید. عین القضاة به مانند یک خردگرا (راسیونالیست) تا آنجا پیش می رود که دستاوردهای دانش زمانه و زیستی اش، میدان بازگشایی پیچیدگی ها، برداشت و ارزیابی پدیده ها و پرسش ها را شدنی می ساختند. اما، اندیشه اش گاهی تا آن فراسوی اوج می گیرد که به ماتریالیسم و روش شناختی دیالکتیکی نزدیک می شود، آنگاه که شرایط عینی و علمی زمانه و زندگانی اش، تبیین پدیده های پیچیده را ناشدنی می گردانند، به «آگنوستیسیم» نزدیک می گردد. اما در "نمی دانم" لادری گری های نمونه ی «جان لاک» و «هیوم» نمی ماند. پس به بصیرت راه می جوید تا به شناخت پذیری «چیزها» برسد. عین القضاة ماده را قدیم می داند، نه آفریده شده (حادث)، اما به متافیزیسیم هم چشم دارد. با این حال، متافیزیسیم که از دید ویشن پذیرت، اما با "چشم بصرت که خود خورشید است." چنین نگرشی یک اعتماد به نفس بزرگ انسانی، یک اراده سترگ و دینی را به نمایش می گذارد، و با اعلام جنگ با دین، نشانه دارد.

عین القضاة در مهمترین کتاب فلسفی «تمهیدات»، همانند ابوسینا، «معاد» (بازگشت) یکی از مهمترین ارکان و اصولی دین اسلام را غیر عقلانی و مردود می شمرد. عین القضاة آشکارترین دیدگاه های «انسان خدایی»، «حادث وجودی»، ضد دینی و الحادی خویش را بی پروا در این کتاب آشکار می سازد. آموزش های او در این کتاب، جوانه های زندگی پر فروغ و زبینه ی یک فیلسوف جوان در آستانه شکوفایی را بازتاب می دهد و عین القضاة بی باک و حلاج وار، دیدگاه های انقلابی و روشنگرانه ی خویش را در همه جا تبلیغ می کند و به بیداری جامعه و حقیقت جویی خویش می کوشد. او دشمن نادانی و خرافات دینی ست و حفره های خوفناک دین را می شناساند؛ پس حکومت و دین حاکم، به همراه شریعت مداران، سخت بیمناک می شوند. دستور بازداشت وی از سوی خلیفه ی بغداد و فقیه هان داده می شود. عین القضاة دستگیر می شود و دست بسته به زندان بغداد روانه می گردد. در سن سی و سه سالگی در زندان، کتاب «شکوی الغرایب» را به زبان عربی می نویسد. این کتاب ارزنده را دفاعیه عین القضاة می شمارند.

"زندان و زنجیر و اشتیاق و غربت و دوری معشوق البته بسیار سخت است." اما، همه این شکنجه‌ها را می‌پذیرد و در برابر دین و دولت طبقاتی، تن به تسلیم نمی‌سپارد. سرانجام در سن سی و سه سالگی در " شب هفتم جمادی الآخر سال ۵۲۵ هجری" (۵۰۹ خورشیدی) / ۱۱۳۰ میلادی، آیت‌الله‌های دربار خلیفه و حوزه نشینان موقوفه خوار، کشتن‌اش را فتوا می‌دهند. حقیقت، با مرگی، هزار بار مردن و سوختن، بر دار می‌شود. نوشته‌های عین‌القضات، بسیار بوده و با زبانی روان و پرشور نگاشته شده و در همان حال، پربار و آموزنده‌اند. «رساله‌ی لویح»، «یزدان شناخت»، «رساله‌ی جمالی»، «تمهیدات» یا «زبده الحقایق» و نامه‌های بسیار در این شمارند و بی‌شک نوشته‌ها و یادداشت‌هایی که دین و دولت طبقاتی را به تهدید می‌گرفته‌اند، برای همیشه از میان رفته‌اند. عین‌القضات در یکی از نوشته‌های خویش، در آن هنگام که حتی هنوز از مذهب فاصله نگرفته است «در بیان حقیقت و حالات عشق» چه شیوا و توانا می‌نویسد: «ای عزیز... اندر این تمهید، عالم عشق را خواهیم گسترانید. هر چند که می‌کوشم که از عشق در گذرم، عشق مرا شیفته و سرگردان می‌دارد، و با این همه، او غالب می‌شود و من مغلوب. با عشق کی توانم کوشید؟!»

کارم اندر عشق مشکل می‌شود
خان و مانم در سر دل می‌شود

هر زمان گویم که بگریزم ز عشق
عشق پیش از من به منزل می‌شود

... در عشق قدم نهادن، کسی را مسلم شود که با خود نباشد، و ترک خود بکند و خود را ایثار عشق کند. عشق آتش است، هر جا که باشد جز او رخت دیگری ننهند. هر جا که رسد سوزد و به رنگ خود گرداند... کار طالب آنست که در خود، جز عشق نطلبد. وجود عاشق از عشق است، بی‌عشق چگونه زندگانی؟! و چه این بیان به نگرش «اریک فروم» در «هنر عشق ورزیدن» نزدیک است که می‌گوید: «عشق پاسخی ست به پرسش وجود انسان.» اریک فروم، همانند عین‌القضات، عشق را فدا کردن می‌نامد، اما درست به برداشت وی نه مجنون‌وش و خود-آزار، بلکه آن فدایی که نه «ترک چیزها و محروم شدن و قربانی گشتن» و چنین از گذشتن از خویشی است که «فضیلت» و «برترین برآمد انسانی» اش می‌نامد. عشق نیرویی ست تولید گر عشق. به بیان کارل مارکس، «عشق را تنها می‌توان با عشق مبادله کرد.» و در چنین مبادله‌ای ست که اصالت فردی در باز تولیدی انسانی به برآیند پیوندها تکامل می‌یابد. به اینگونه، عشق به بیان و چشم انداز عین‌القضات، نوعی بیان اجتماعی است، نه میل و نیازی فردی. در عشق پیوستار عشق، فدا و عشق، مکاسفه است و انکشاف، کشف انسان نوعی است، کشف انسان به مفهوم خویش و انسان اجتماعی و همزمان، انسان عاشق، عاشق هستی، عاشق انسانی دیگر، عاشق زندگی، که انسان غیر عاشق به انسان بودگی خویش پی نمی‌جوید و چنین بیگانه با عشقی بیگانگی با خویشی است و ستیزه گر با خویشی خویش و بودارگی‌اش بی‌هوده و ناگوار. این سیر و سلوک و مکاشفه، هم نیازمند مهربانی است و هم آگاهی، هم خرد را چشم است و هم بصیرت را خورشید درون؛ دیدن با چشم دل، اشراق و چیرگی بر، از خود بیگانگی و شیبی‌وارگی، در این وادی پر خوف و راز، باید که «جمله جان شوی، تا لایق جانان شوی». عشق پدیده‌ی منطقی و بلوغ است. تکامل و رشد طبیعی را نشانه‌گر و پرورشی طبیعی است انسان - سرشتی و گوارا. اینگونه است که عین‌القضات و حلاج به عشق می‌نگرند، به دریای بی‌کران و قد افراخته، سر برافراشته می‌روند در آتش، جان می‌بازند، اما ظفر مندانه.

زیر نویس

برای نگارش این نوشتار از کتاب‌های زیر یاری گرفته‌ام:

- ۱- مصنفات عین‌القضات همدانی، (زیده، تمهیدات، شکوی‌الغرایب) جلد یک، به کوشش عقیف غسیران، انتشار دانشگاه تهران، سال ۱۳۴۱.
- ۲- گنجینه سخن، ج ۲، ذبیح‌الله صفا.
- ۳- حلاج، علی میر فطروس.
- ۴- تاریخ فلسفه غرب، برتراند راسل، ج ۲-۱، برگردان نجف دریابندری.
- ۵- هنر عشق ورزیدن، اریک فروم، برگردان پوری سلطانی.

ADLIMTURKLER

حاجی بکتاش ولی خراسانی، آبدالار، خوراسان ارنلری و خویلولار

"حاجی بکتاش ولی نیشابوری" (۱۲۷۰-۱۲۰۹) داعی باطنی، قدیس، فیلسوف، ولی و انسانگرای بزرگ. "حاجی بکتاش" از تورکان نیشابور خراسان است و طریقت علوی (غلات شیعه) "بکتاشیه" منتسب به وی بوده و در اطراف شخصیت وی تشکل پیدا کرده است. "خونکار حاجی بکتاش" از نخستین مشوقان و اشاعه دهندگان زبان و ادبیات ترکی در آسیای صغیر است. به باور ترکان علوی (قزلباش و بکتاشی)، "حاجی بکتاش ولی" و "شاه اسماعیل ختایی" دو پیر-رهبر ترکی می‌باشند که در راه تاسیس اتحاد ترکان اوغوز غربی مجاهدت نموده اند.

از جمله برخوردارهای "مولانا جلال الدین رومی" با جریانات آذری دیدار و تماس وی با "حاجی بکتاش ولی خراسانی" است. "حاجی بکتاش" به احتمال بسیار با "مولانا" در ارتباط بوده و هر دو به یقین از یکدیگر خبردار بوده اند. ("حاجی بکتاش" با دو شخصیت تاریخساز ترک آذری دیگر، "احی انورن خویی" (متوفی به سال 1260) و "بابا الیاس خراسانی" (متوفی در نیمه دوم قرن سیزده میلادی) نیز در آسیای صغیر ملاقات نموده است.) [1] این هم از ولایت نامه که شرح حال "حاجی بکتاش" را باز می‌گوید و هم از مناقب العارفین که ترجمه حال "مولانا" را می‌دهد به سهولت بدست می‌آید. "مولانا" و "حاجی بکتاش" هر دو خراسانی بوده ("مولانا" از بلخ، "حاجی بکتاش" از نیشابور) و هر دو طریقت مولویه و بکتاشیه که پس از وفات ایشان و بنام ایشان در آسیای صغیر پدیدار شده در اطراف ترکیب و خراسانیت تشکل پیدا نموده است. [2] نیز هر دو در اتمسفر فرهنگی همسانی تربیت شده، در تاریخ کمابیش یکسانی به آسیای صغیر-آناتولی مهاجرت نموده و هر دو انسان را به عنوان پدیده ای مقدس پذیرفته و آنرا با کلام و اشعار خویش تقدیس نموده اند. از اشعار منسوب به "حاجی بکتاش ولی خراسانی" است:

ایسی لیک اودادیر، ساجدا دئییلدیر.
درویشلیک خیرقه ده، تاجدا دئییلدیر.
هر نه آختاریرسان، اینساندا آرا!
قودوسدا، مککه ده، حاجدا دئییلدیر!! [3]

"مولانا" عالمی بزرگ، حکیمی اندیشمند، شاعری داهی و شوریده است. مردمی بودن وی ناشی از اندیشه های انسانی فرادینی وی است. در دیگر سو "حاجی بکتاش" -بنا به ترجمه ی نثری و شعری مقالات وی که اصل آن عربی است و به زمان ما نرسیده است- شیخی بالغ و جا افتاده است. سبب رغبت مردم به "حاجی بکتاش" و سپس گسترش بکتاشیه در میان خلق، ناشی از سادگی آموزه های وی است. "مولانا" دارای قابلیت وفق دادن عقاید باطنی با مراسم ظاهری است. در حالیکه آنگونه که از مقالات و نیز از مناقب که در سنت مولویه و بکتاشیه موجود است، "حاجی بکتاش" باطنی‌ای تمام عیار بوده است.

"طریقت بکتاشیه" امروزی که بانی حقیقی آن ولی-پیر ترک آذری "آبدال موسی" [4] اهل خوی آذربایجان است، بعدها با جذب مذهب - دین آذربایجانی "حروفیه" که پایه گذار پیغامبر آن آذربایجانی دیگری "فضل الله نعیمی تبریزی استرآبادی" است، به یکی از سکنهای اساسی مذهب علوی (غلات شیعه) معاصر تبدیل شده است [5] ("فضل الله" به جرم دیگر اندیشی و الحاد به وضع فجیعی به قتل رسیده و طرفدارانش در آذربایجان و ایران قتل عام شده اند). همچنین امروزه در "طریقت مولویه" در مقابل شاخه اصلی مولویه که "ولدی لیک" نامیده می‌شود، شاخه ای فرعی مشهور به "شمسی لیک" و منسوب به "شمس تبریزی" وجود دارد.

"شمس تبریزی" که مدتی در شهر ارزروم [6] در ناحیه آذری ترکیه امروزی به آموزگاری نیز مشغول بوده، منسوب به طریقت پیش علوی (غلات شیعه) ملامتی-قلندری-حیدری است. عمده این طریقت بعدها در زمره جریان ابدالان در سه شاخه امروزی مذهب علوی (غلات شیعه) یعنی قزلباشی، بکتاشی و مولوی مستحیل شده است. ابدالان روم (اوروم ابداللاری) که مهر خود را بر امر تشکل هویت و فرهنگ ترکی آسیای صغیر و جنوب غربی اروپا زده اند، عمدتاً درویشان و غازیان تورکمان- تورک آذری (آذربایجانی و خراسانی) بودند که در قرون 11-13 از آذربایجان و خراسان با نام "خراسان ارنلری" و "خویلولار" و... به آناتولی روی آورده اند. این تورکمانان (ترکان آذری) که از پیشگامانشان "ساری سالتوق" (از خراسان)، "بابا الیاس" (از خراسان)، "آبدال موسی" (از خوی)، "گنئیکی بابا" (از خوی)، "شیخ بوزاغی" (از مرند)، "حاجی بکتاش" (از خراسان) اند در فتح ممالک بیزانس در آناتولی و بالکان بدست ترکان و گسترش اسلام در این نواحی پیشگام بوده و اشتراک داشته اند. در برخی از روایات ترکی چنین گفته می‌شود (به اختصار): "پس از مدتی بیگهای قایی دریافتند که دولت سلاطین سلجوق در آناتولی دولت سایه ای بیش نیست. انجمن کرده و به اوتمان غازی (عثمان غازی) چنین گفتند: تو از نسل قایی‌خان هستی، قایی‌خان از بیگهای اوغوز است. بنا وصیت گون خان طبق سنن اوغوزی مقام خانی (خاقانی) می‌بایست که در نسل قایی ادامه یابد. تو شایسته خانی هستی، تو را خان بشناسیم. در کنگره پیر اخیان، اخی ائوره ن، پیر بکتاشیان حاجی بکتاش ولی و پدر زن عثمان غازی شیخ ادبالی نیز حضور داشتند. بیگهای اوغوز در حضور عثمان غازی سوگند خوردند و به شرفش قدهای پر از قییمیز (شراب ملی ترک) بلند کرده و فریاد کشیدند: آب حیات، صحت، عافیت و پادشاهیت مبارک باد! حاجی بکتاش ولی سرپوش نمیدین خراسانی را بر سر عثمان غازی نهاد و اخی ائوره ن شمشیر بر کمر او بست. پس از فرمان سلجوق خوانده شد، در مقابل اوتاغ (طاق) نه توغ (طوق) برافراشته شد. همه این مراسم طبق رسومات اوغوزی انجام گرفت و بدین صورت عثمان غازی بنیادگذار دولت عثمانی گشت...."

این زمره غلات ترک بعدها در مذهب عالی-باطنی علوی قزلباشی مستحیل شده و تمام ابدالان نیز به حرکت رنسانس ترکی قزلباش صفوی پیوسته اند. خروج "شاه اسماعیل" از جنگهای گیلان و حرکت وی به سوی اردبیل و از آنجا به ارزنجان [7] برای تشکیل اولین قورولتای تورکمان [8] به توصیه "دده آبدال بیگ" (از طائفه ترکان نولقندر-دولقادرها) از خواص مریدان "حیدر" بوده است.

"مولانا" خود را از ابدالان شمرده است. "شاه اسماعیل" نیز می‌گوید:

ختایی یم، بیر حالام، الیف اوستونده دالام.
صوفی یم طریقتده، حقیقتده آبدالام.

امروزه بخشی از علویان (علی اللهیان ترک-قزلباشان عالی) آذربایجان (که به خطا به شکل "اهل حق" نیز ذکر می‌گردند) در محور اورمیه- سلماس-خوی [9] -قاراعین-ماکو همچنان "آبدال بیگ"ها نامیده می‌شوند.

شاخه فرعی شمسی‌لیک مولیه در اصل ادامه جریان ابدالان مذکور می‌باشد که با بکتاشیه و مولویه امتزاج کرده است. این گروه آشکارا عالی ترک باطنی (علوی)، دارای کتابی بنام "دیوان صغیر" اند که حاوی اشعاری منتسب به "مولانا" که برخی نیز به ترکی [10] است می‌باشد.

جریان اخوت که "اخی ترک حسام الدین چلبی" نیز بدان منسوب است، بعدها اساساً در مذهب علوی (سکتهای قزلباشیه و نیز بکتاشیه) استحاله یافته بخشهای مسلح آن (غازیان و آلپ ارنلر) نیز به تشکیلات نظامی عثمانی "یننی چنری" و حرکت "قزلباش" ترکان صفوی پیوسته است. بعدها زمره اخیان همراه با باجیان و غازیان و ابدالان همگی در میان نخستین گروههای پیوسته به قزلباشان بوده اند. غازیان به همراه آلپ ارنلر شاخه

"سیفی" ویا مسلح "اهل فتوت" (اخیان) را تشکیل می‌داده اند. قزلباشان بیشتر ترکان پیرو آیین فتوت بوده اند. [11].

با آنکه بکتاشیه که پیشتر مذهب-دین آذربایجانی حروفیه را در خود جذب کرده بود، زمانی در آذربایجان نیز شایع بوده است، با تاسیس و پیدایش مذهب قزلباشی توسط "شاه اسماعیل ختایی" عمده بکتاشیان آذربایجان و دیگر ترکهای ایران جذب این حرکت شده اند. بخشی از این ها همان گروه ترکان قزلباش علوی (غلات شیعه ترک) می‌باشند که امروزه در ایران و آذربایجان یکی از نامهای عمومی‌شان (و البته به خطا) اهل حق می‌باشد. امروزه پیروان این طریقت علوی ترکی خراسانی-آذربایجانی-آناتولی در خاورمیانه و اروپا از عراق و ترکیه تا آلبانی و بوسنی پخش شده اند. همه ساله در کشور ترکیه به تاریخ ۱۵-۱۸ آگوست، در سولوجا قارا هویوک، نوشهیر، مراسم-فستیوال عظیمی بنام "حاجی بکتاش شنلیکلی" برگزار می‌شود.

[1] - موسس جریان پیش علوی اخوت-فتوت (از غلات شیعه) در آناتولی یعنی تشکیلات "اخیان روم" (برادران-قارداشلار) اندیشمند آذری "شیخ نصیرالدین محمود خوبی" است. وی که ملقب به "اخی ائوره ن" است اهل شهر خوی آذربایجان می‌باشد که در عصر سلاجقه روم به آسیای صغیر مهاجرت نموده است. همسر وی "فاطمه باجی" نیز موسس تشکیلات "باجیان روم" (خواهران) در این دیار است. علاوه بر "شمس تبریزی" که با اخیان-اهل فتوت در پیوند بوده است، خود "مولانا" نیز در مثنوی کرار افتیان را مخاطب قرار داده است. نام اخیان و شخص "اخی ائورن خوبی" همچنین در ماجرای شهادت "شمس الدین تبریزی" نیز به میان کشیده شده است. امروزه به پاس اخی "ائورن خوبی" و تشکیلات صنفی اخی‌لیک همه ساله در کشور ترکیه مراسمی بنام "اخی‌لیک کولتور هفته سی و اصناف بایرامی" در شهر قیرشهر به تاریخ ۱۳-۸ اکتبر برگزار می‌شود.

[2] - خراسان: بسیاری از بنیانهای فرهنگ ترکی-آذربایجانی بلاواسطه در ارتباط با خراسانند. تاریخ ترکی ادبی ایران، آذربایجان و ترکیه، با اشعار شعرای خراسان آغاز می‌شود. نخستین محصولات ادبی ترکی آذری و ترکی ترکیه نیز توسط ترکهای خراسان که به غرب مهاجرت کرده بودند آفریده شده است. چنانکه موسس زبان شعری ترکی آذری، صوفی حروفی "حسن او غلو اسفرائنی" (قرن ۱۴) و موسس زبان شعری ترکی آناتولی "خواجه دخانی" هر دو از ترکان خراسان بوده و در آنجا ظرافت و زیبایی‌های زبان ترکی را آموخته اند. در دوران معاصر در ایران همچنین خراسان در خارج از آذربایجان پیشگام تدریس زبان ترکی در مدارس بوده است. یاد آوری می‌شود بزرگترین استاد-بخشی موسیقی مردمی ترک، فارابی زمان "حاج قربان سلیمانی" نیز از ترکان خراسان است.

[3]- حرارت در آتش است، نه در ساج
 درویشی نه با خرقة میسر است نه با تاج.
 به دنبال هر چه هستی، آنرا در انسان جستجو کن،
 که در قدس، در مکه و حج نتوانی بدست آوردش.

[4] - "آبدال موسی خویلو" عارفی است که از سوی علویان (ترکان غلات شیعی) قزلباش و بکتاشی محترم شمرده شده حتی تقدیس می‌شود. وی که بنا به روایتی نوه پسر عموی "حاجی بکتاش ولی" بنام "حیدر آتا" می‌باشد، در فتح بورسا پایتخت بعدی آل عثمان شرکت داشته و در تاسیس تشکیلات نظامی عثمانی بینی چتری (پنی چری) نیز نقشی اساسی ایفا نموده است. از او اثری بنام "نصیحت نامه" در دست است. مزار وی در تککه کوی شهر بورسا است. همه ساله در ترکیه فستیوالی به نام "آبدال موسی شنلیکلی" و به گرامیداشت این شخصیت آذربایجانی در آلمالی، تککه کوی، آنتالیا به تاریخ ۱۰-۹ ژوئن برگزار می‌شود.

[5] - بسیاری از مشاهیر ترک و آذربایجانی از آن جمله نخستین شاعر ترکی سرای ایران و آذربایجان "حسن او غلوی اسفراینی"، نیز "عمادالدین

نسیمی شیروانی" از اعظم ادبیات جهان ترك -که در حلب به جرم ارتداد و دگراندیشی به وضع فجیعی به قتل رسیده است- از حروفیان و "محمد فضولی بغدادی" -که شکسپیر ادبیات دنیای ترکی شمرده می‌شود- منسوب به بکتاشیان بوده اند.

[6] ارزروم: شهری در ناحیه معروف به آذربایجان ترکیه است. این ناحیه که در شرق ترکیه قرار دارد در تاریخ زبان و فرهنگ ترکی بویژه آذربایجان از اهمیت فوق العاده ای برخوردار است. "ارزروملو مصطفی ضریر" از نخستین نثرنویسان و پرکارترین شعرای ترکی آذری قرن سیزدهم- چهاردهم میلادی متولد ارزروم می‌باشد. محل وقوع و آفرینش داستانهای "دده قورقود" که از شاهکارهای ادبی و فولکلوریک جهانی بشمار می‌آید و نیز داستان حماسی و عشقی "کوراوغلو" که محصول ترکان قزلباش (علوی-غلات شیعه) می‌باشد هم عمدتاً این ناحیه است. بسیاری از خاندانها و دولتهای ترکیهای آذری مانند قارقویونلو و آغ قویونلو اصلاً از ترکان آذری (تورکمان) این نواحی بوده اند. (با اینهمه طوائف بنیانگذار سه دولت ترکی بعدی حاکم بر ایران یعنی صفوی، افشار و قاجارها اصلاً از قزلباشان ترکیه مرکزی-سوریه شمالی بوده اند). این ناحیه پس از شکست قزلباشان در کارزار چالدران ضمیمه خاک عثمانی شده است. دول ترکی حاکم بر ایران مانند قاجارها که خود از قزلباشان ترکیه ای مرکزی اند، همیشه در این شهر آذری دارای کنسولگری بوده اند.

[7] - ارزینجان: شهری در ناحیه آذری ترکیه است که به زمان مولوی تحت حاکمیت "فخرالدین بهرام شاه" از خاندان ترك منگی جك می‌بود. خانواده "مولانا" به روایتی يك تا سه سال در این شهر آذری اقامت نموده اند. در بعضی منابع تاریخی مانند مجمع البلدان (یاقوت حموی، جغرافیانویس روم تبار عرب، 1266) شهر ارزینجان حد غربی آذربایجان شمرده می‌شود: "حد آذربایجان من بردعه مشرقا، الی ارزینجان مغرباً": حد آذربایجان از بردعه در مشرق کشیده می‌شود تا ارزینجان در مغرب. امروزه نیز در برخی منابع ترکیه ای و غیر آن به این بخش، آذربایجان ترکیه ویا آذربایجان غربی گفته می‌شود.

[8] - دومین قورولتای تورکمان به سرکردگی "شاه اسماعیل صفوی" در شهر "سیواس" منعقد شده است. این شهر در تاریخ ترکی آذربایجانی از اهمیت فوق العاده ای برخوردار است. بنیانگذار شعر تصوفی در ادبیات دیوانی ترکی آذری و نیز ترکی استانبولی "قاضی برهان الدین" در شهر سیواس دولتی مستقل به نام خویش تاسیس کرده بود. دولت وی نمونه اولین دولتهای ترکان آذری در آسیای صغیر و در خارج خاک آذربایجان است. "قاضی برهان الدین" که منسوب به طائفه سالور بوده است در جنگ با دولت دیگر ترکی آذری آغ قویونلوها کشته شده است. همچنین "پیر سلطان آبدال" از بزرگترین شاعران مردمی و از قهرمانان اسطوره ای خلق ترکیه نیز متولد روستای باناز "سیواس" فوق الذکر بوده و اصلاً از شهر "خوی" آذربایجان جنوبی است. امروزه همه ساله در کشور ترکیه مراسم و فستیوال عظیمی در بزرگداشت "پیر سلطان آبدال" این عاشق-شورشگر ترك آذربایجانی الاصل بنام "پیر سولطان آبدال شنلیکلی" در سیواس، بیلدیز ائلی، باناز کویو و به تاریخ ۱۳-۱۲ ژوئن برگزار می‌شود.

[9] - خوی: از اولین شهرهای ترکی شده آذربایجان است و بدین سبب در متن تاریخی سلجوقی بنام ترکستان ایران نامیده شده است. "حمدالله مستوفی" در نزهت القلوب در باره خوی می‌گوید: مردمش سفید چهره و ختای نژاد و خوب صورتند و بدین سبب خوی را ترکستان ایران خوانند. خوی علاوه بر آذربایجان در تاریخ ترکیه نیز از اهمیت استثنائی برخوردار است. بسیاری از جریانات فکری و فرهنگی تاریخی که مهر خود را در شکل گیری هویت ملی خلق ترك (ترکیه) زده اند بلاواسطه با نام شهر خوی پیوسته اند. این شهر پایگاه ارتشهای ترکی برای تهاجم به بیزانس و فتح آسیای صغیر توسط ترکان بوده است. "آلب ارسلان" در سال 1701 خوی را مرکز تجمع سپاهیان ترك برای حمله به بیزانس-روم (ترکیه امروزی) قرار داده بود. موسس طریقت بکتاشی "آبدال موسی" و بانی جریان اخوت در آسیای صغیر "اخی انوره ن" هر دو از شهر آذربایجان خوی برخاسته اند. "پیر سلطان آبدال" شاعر و قهرمان خلقی-ملی ترکیه، "جهانشاه قارقویونلو" شاه زندیق-شاعر علوی قرن ۱۵ نیز اهل خوی اند ("جهان شاه" در گزی مسجد تبریز که خود آنرا ساخته بود مدفون است). مزار "شمس تبریز" نیز به روایتی در خوی قرار دارد. زمره "جاولاقلار" از قزلباشان بلاواسطه با خوی در ارتباط است. جلخ و جولق نوعی از پشمیه بافته بود که مردم فقیر و درویش و قلندران می‌پوشیده اند و جولقی و جولخی به معنی قلندر شال پوش آمده است. جاولاقلی‌لیک از نخستین تشکیلات قلندریه بوده و در قرن 13 در خوی آذربایجان ایجاد شده است. این جریان بعدها توسط حیدری‌لیک تعقیب شده است. یاد آوری می‌شود که در تاریخ لکسیوگرافی ترکی آذری اولین لغت منظوم بدین زبان (تحفه حسام) توسط "حسام خویی" نگاشته شده است.

[10] - بواقع طریقت وحدت وجودی "مولویہ" معاصر و ارکان آن نیز آشکارا خارج از دایره اسلام اورتوکس می‌باشد. امروزه مولویہ، به همراه بکتاشیہ (در بالکان) و قزلباشیہ (میان ترکان) و نصیریہ (میان اعراب) و اهل حق (میان اکراد) تحت نام عمومی علوی در مقابل اسلام اورتوکس (سنی و شیعی و زیدی) نمایندگان اسلام هترووکس در آسیای صغیر، مزوپوتامیا (ماوراءالنهر) و شبه جزیره بالکان می‌باشند. از اشعار شاخه شمسی‌لیک این گروه است:

تا صورت پیوند جهان بود، علی بود،
تا نقش زمین بود و زمان بود علی بود،
سر دو جهان جمله ز پیدا و ز ز پنهان
, شمس الحق تبریز که بنمود علی بود.

مولانا خود می‌گوید (تجلی یکی از امهات باورهای غلات شیعی-قزلباشان ترک است):
مرا در همه عالم یا الهی،
تجلی جمال شمس دین ده!

[11]- این جریان (فتوت) مهر خود را بر فرهنگ ترکی-آذربایجانی زده است. پدیده "قوچولار" (لوطیان) و ورزش "زورخانه" تنها دو گستره آن به شمار می‌آیند.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکیهای ایران: رضا بیک ایمانوردی
رضا آرتیست در تنگدستی و فراموشی به آخر خط رسید
؛ از رانندگی سفارت آمریکا تا جاده های بی انتهای غرب

اواخر بهار 1340 بود و اکیپ تولید فیلم "فریاد نیمه شب" با همراهی "ساموئل خاچیکیان" معروفترین فیلمساز آن زمان با یک شورولت استیشن عازم مکان فیلمبرداری تعیین شده برای آن روز، بودند که هنگام توقف پشت چراغ راهنمایی چهارراه پهلوی (ولی عصر فعلی) ناگهان با برخورد یک اتومبیل شیک به عقب ماشین خود مواجه می گردند. اتومبیل شیک متعلق به سفارت آمریکا بود و راننده اش جوان زشت رو اما خوش هیكلی بود که سریع پیاده شد و جهت عذر خواهی جلو رفت. جوان ضمن اظهار ارادت به ساموئل خاچیکیان، خود را رضا آرتیست معرفی کرد و ابراز تمایل نمود که در یکی از فیلم های این کارگردان پرطرفدار به اصطلاح جنایی ساز بازی کند. در آن لحظه شاید حتی ساموئل هم تصور نمی کرد جوانی که با آن شور و حرارت متواضعانه مقابلش ایستاده روزی با نام "رضا بیک ایمانوردی" در سینمای ایران مشهور می شود بطوریکه برای امضای قرارداد بازی در فیلم ها وقت چند ماهه می دهد! خاچیکیان خود در مصاحبه ای با نگارنده درباره آن روز و چگونگی هنرپیشه شدن "بیک ایمانوردی" گفت: "آن جوان من را آقای خاچیک خطاب کرد و به زبان ترکی شروع به حرف زدن کرد که من از همین جسارت او خوشم آمد و دلم نیامد خواهشش را زمین بیندازم و به راننده ام گفتم کارت استودیو را به وی بدهد تا در اولین فرصت در آنجا ملاقاتش کنیم. البته گفتم که فعلا در میانه فیلمبرداری فیلم فریاد نیمه شب هستیم و امکان اینکه او در آن فیلم بازی کند وجود ندارد. ولی بعد به فکر رسید که برای امتحان هم که شده در یک صحنه کوتاه از او بازی بگیرم." به این ترتیب بیک ایمانوردی به نقش یکی از افراد باند خلافکار، در حالی که به نشانه همراه داشتن اسلحه دستش را از داخل جیبش بالا گرفته بود، بدون ادای هیچ دیالوگی تنها چند لحظه در مقابل دوربین فیلم "فریاد نیمه شب" قرار گرفت و نخستین بازی سینمایی خود را انجام داد.

ساموئل از همان چند لحظه بازی به این باور می رسد که رضا آرتیست، استعدادهایی برای بازیگری دارد که اگر در مسیر صحیح بیفتند می تواند آتیه ای خوش برای وی رقم بزند و از همین رو بیک ایمانوردی را به رخ هنرپیشه های معروف آن زمان که در "فریاد نیمه شب" بازی داشتند، می کشد. خاچیکیان خود آن ماجرا را اینگونه شرح می دهد: "وقتی فیلمبرداری آن صحنه تمام شد، آرمان و فردین و دیگران در سالن پایین استودیو میثاقیه نشستند. به آنها گفتم این رضا، زمانی از همه شما پیشی می گیرد. آنها هم حسودیشان شد و رفتند نزد میثاقیه علیه من حرف زدند و باعث شد میان من و میثاقیه شکر آب بشود که سرانجام به حال قهر استودیو را ترک کردم. ولی به آنها گفتم من از خیابان آدم می آورم و هنرپیشه اش می کنم و بدون همه شما فیلم بعدی ام را پرفروشترین فیلم می کنم." و این تهدید ساموئل به واقعیت می انجامد و فیلم بعدی وی به نام "یک قدم تا مرگ" با عده ای بازیگر آماتور و همان رضا آرتیست به پرفروشترین فیلم سال تبدیل می شود. همین فرصتی برای بیک ایمانوردی می شود تا در نقشی طولانی تر خود را بشناساند. فیلم دیگر ساموئل یعنی "دلهره" معروفیت رضا بیک ایمانوردی را در نقش های منفی خصوصا با چهره خشن و نه چندان خوش ترکیب افزون می سازد و از همین رو مورد توجه فیلمسازان دیگر واقع می شود و در فیلم های "زمین تلخ" و "طلاق" بازی می کند.

ایفای نقش در فیلم پر هزینه "ضربت" ساخته ای دیگر از ساموئل خاچیکیان، محبوبیت بیک ایمانوردی را دوچندان می نماید خصوصا با آن صحنه بازی با چاقو میان انگشتان دست و به همین دلیل پیشنهادات بسیاری برای نقش های مشابه دریافت می نماید. متأسفانه بیک ایمانوردی نصایح ساموئل را به گوش نمی گیرد و هنوز در عرصه بازیگری تجربه چندان نیاموخته، به مراحل دیگر سینما وارد می شود و با فیلم "بیر رینگ" یکجا و در یک زمان فیلمنامه نویسی و کارگردانی و تهیه کنندگی را هم می آزماید! ساموئل در این مورد می گفت: "به بیک گفتم تو استعداد خوبی در چرخش ابعاد مختلف یک نقش داری و نگذار با کلیشه بازی که خوراک فیلمفارسی سازان است، خراب شود. ولی او نه تنها به حرف من گوش نکرد بلکه خیلی زود نویسنده و کارگردان و تهیه کننده هم شد در حالی که به زور دو تا دیالوگ را حفظ می کرد!" سینمای فیلمفارسی بستر مناسبی برای پرورش کلیشه ها بود و براساس ذائقه تماشاگر ساده پسند به سهولت افرادی مانند بیک ایمانوردی را جذب خود می

کرد. و به زودی رضا بیک ایمانوردی به صورت یکی از سمبل های این سینمای سطحی نگر بدل گردید. ایرج قادری یکی دیگر از سمبل های آن سینما در گفت و گویی با نگارنده در باره موقعیت بیک ایمانوردی می گفت: "بیشتر اوقات رضا در فیلم همزمان بازی می کرد! مثلاً صبح تا ظهر در اختیار یک گروه بود و ظهر تا عصر، گروه دیگر و شب هم برای یک گروه دیگر فیلمبرداری بازی می کرد!! یادم هست در یکی از فیلم هایم صحنه بازی بیک تمام شد و در حال جمع کردن وسایل بودیم که دیدم بیک ایمانوردی رفته بالای درخت! به او گفتم رضا اون بالا چکار می کنی؟ گفت مشغول بازی در صحنه ای از فیلمی دیگر هستم!! یعنی حتی گروههای فیلمبرداری را برای راحت تر شدن کارش یکجا جمع می کرد."

از همان اوایل دهه 40 بیک ایمانوردی علاوه بر نقش های منفی در نقش های مثبت هم بازی می کند و در یک تیپ ولگرد آسمون جل ملهم از تیپ های مشابه در سینمای هند و ترکیه با دوبله منوچهر اسماعیلی به سبک گویش و لحن پیتر فالک در فیلم "معجزه سیب"، کلیشه می شود که ضمن حضور در درگیری ها و کتک کاری و بزن بزن و به خاک مالیدن دماغ آدم بدها، آواز هم می خواند، رقص هم می کند، شوخی و مزه پرانی هم دارد. این تیپ برای اولین بار در فیلم "ولگرد قهرمان" در سال 1344 مورد استفاده قرار گرفت و پس از آن حدود 12-13 سال در فیلم های مختلف مانند: "آقا دزده"، "شارلاتان"، "گدایان تهران"، "چرخ و فلک"، "میلیونرهای گرسنه"، "رضا چلچله"، "بابا نان داد" و... تکرار شد تا اینکه حتی تماشاگر عامه پسند را نیز دلزده کرد. همه فیلم های فوق شامل یک موضوع بسیار سانتیمانثال ساده مثل حمایت از یک بچه یا دختر بی پناه که در دام جنایتکاران افتاده بود، می گردید و مقداری زد و خوردهای غلو آمیز و رقص و آواز و اشک و... و بالاخره هم جناب رضا آرتیست بدون ذره ای آسیب و جراحت تمامی نابکاران را ناکار می کرد!! اگرچه نقش سینمای امثال رضا بیک ایمانوردی را در سطحی سازی و ساده انگاری و بالاخره نزول کیفی سینمای پیش از انقلاب نمی توان کتمان کرد ولی این را هم نباید پنهان کرد که تیپ کمیک و بی با آن دوبله خاص حداقل یک دهه در این سینما هواخواه داشت و سالن های سینما را پر کرد.

اما فیلم های او در اواسط دهه 50 دیگر طرفداری میان تماشاگر ایرانی نداشت و سالن های نمایش دهنده فیلم هایش چندان پر نمی شدند و به همین خاطر هم ترجیح داد با همکاری در تاسیس "مشعل فیلم" بیشتر به تهیه کنندگی رو بیاورد و کمتر مقابل دوربین ظاهر شود. بسیاری از همکاران رضا بیک ایمانوردی طبع جوانمردانه وی را در آن سالها به خاطر کمک های مالی اش به دوستانی که به دلایل مختلف در مضیقه مالی قرار گرفته بودند فراموش نمی کنند اگرچه وقتی خود بیک ایمانوردی پس از پیروزی انقلاب دچار مضیقه مالی شد و به اعتیاد روی آورد، هیچیک از آن دوستان سراغش نرفتند و رضا آرتیست سابق، چندین سال دکه ای را در کنار یکی از جاده های خارج شهر اداره می کرد. این در حالی بود که وی در اوائل پیروزی انقلاب در دو فیلم "تپه 303" و "راهی به سوی خدا" هم بازی کرد که هیچکدام اکران نشدند. رضا بیک ایمانوردی چند سال بعد به آمریکا رفت و در آنجا به حرفه سابقش یعنی رانندگی روی آورد، منتها این بار به جای اتومبیل های شیک سفارت آمریکا، پشت تریلی و کامیون نشست و به حمل و نقل بار پرداخت و علیرغم سن بالا و بیماری، ناگزیر به انجام این کار طاقت فرسا پرداخت تا اینکه وضعیت جسمانی اش این توانایی را نیز از وی دریغ کرد و طی سالهای اخیر در شرایط نامناسب مادی، خانه نشین شد و دوران پایانی عمرش را در عزلت و فراموشی به سر برد. میگویند به دلیل بیماری سرطان به پیشواز مرگ رفته و برخی نیز از بیماری ریوی او سخن می رانند ولی اگر همه اینها هم صحیح باشد به نظر غیبه بر استعدادی که سالها هرز رفت و حسرت ایام به هدر رفته که دیگر حتی مدعیان رفاقت نیز به یاد آن "ولگرد قهرمان" نیفتادند، آن چنان روحیه رضا آرتیست را ویران ساخته بود که دیگر نیرویی برای ادامه زندگی بیش از 67 سال برایش باقی نگذاشت.

بیک ایمانوردی

رضا بیک ایمانوردی بازیگر و تهیه کننده پیشین سینمای ایران شب یکشنبه در سن 67 سالگی و به دلیل عارضه ریوی در آمریکا در گذشت. بیک فعالیت در تئاتر را از 22 سالگی آغاز کرد و در 25 سالگی با بازی در فیلم فریاد نیمه شب وارد عرصه سینما شد و به یکی از پرکارترین بازیگران سینمای ایران مبدل گشت. وی شرکت در قریب به 50 فیلم را در کارنامه حرفه ای خود ثبت کرده است. او از سال 1364 ش. و پس از مدتی اقامت در آلمان راهی آمریکا شد و در آنجا اقامت گزید. وی در آخرین سال های عمر خود به حرفه رانندگی کامیون اشتغال داشت. بیک ایمانوردی از بازیگران مشهور سینمای ایران در قبل از پیروزی انقلاب محسوب می شد که با وقوع رویدادهای سال 1357 ایران را ترک گفت.

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: محمد اوراز

جنیرانیم ؛ مارالیم؛ هاردا قالدین گلمه دین ؟ قاش قارالدی گلمه دین... (1)
آهوی من ؛ مارال من ؛ کجا ماندی که نیامدی ؛ افق سیاه شد و نیامدی ...

یاریم گندیب تک قالمیشام
نه گوزل ایدی یاریم جانیم (2)

آذربایجانین قهرمان داغچی اوغلو، محمد اورازین خاطیره سینه
یاشیل یول " آذربایجان قادیلار داغچی قوروپو "نون بیلدیریسی:

" محمد اوراز " ین آناسی دیلی ایله

جنیران بالام ، گوزل بالام، ناز بالام
غم یوردوندا عومرو اولان آز بالام
آغلاماغین یادیمدان چیخماز بالام
ایندی ده وار سنه لایلی دئییه رم
عومروم بویو اوغول ائی وای دئییه رم

1366- جی ایل " ساوالان " داغنین ذیروه سی ، 17- یاشیندا " محمد اوراز " ادلی بیر گنجین باشچیلیغی ایله " سولدوز (نقده) " گنج داغچی
قوروپونون قوناقچیبسی اولموشدو . بیز ده ایلک دفعه " تبریز " ین موخابیرات خانیملاریندان تشکیل ائتدییمیز " آذربایجان داغچی قادیلار " قوروپو
ایله ساوالان ذیروه سینی فتح ائتمیشدیک . آذربایجانین دوغوسوندا بیز ، باتی سیندان ایسه گنج " محمد اوراز " داغچی قوروپو ، " سولطان
ساوالان " ین قوناغی اولاراق بو داغین ذیروه سینده بیربیریمیزله گوروشدوک . ائله او گوروشده بو گنجین ایراده سینه ایناندیم ، و سونرا "محمد
وراز " اوکسیژئن کپسولوندان ایستفاده ائتمه دن هیمالایا داغنین " ائوئریست " ذیروه سینی فتح ائدن ایلک آذربایجانلی و ایرانلی داغچی قهرمان
اولدو !

نهایت ... بو داغچی قهرمان یننه " هیمالایا " داغنین قوربانلی اولدو !

"محمد اوراز" ین فاجعه لی اولومو دونیانین بوتون داغچیلارینی ، خصوصیله ایرانلی و آذربایجانلیلاری دریندن کدرلندیردی . بیز ، آدی دنیا قهرمانلاری سیراسیندا ابدی پاشایان آذربایجان قهرمانی نین فاجعه لی اولومونو دنیا داغچیلارینا ، وطنداشلاریمیزا ، خصوصیله قهرمانیمیزین حورمتلی عایله سینه باش ساغلیغی و نره رک سایین " اوراز " عایله سینه اولو تانریدان درین دوزوم دیله بیریک .

یاشیل یول " آذربایجان قادیلار داغچی قورویو " سوروملوسو :

تبریز - عدیله طهماسبی

به یاد فرزند قهرمان آذربایجان، کوهنورد "محمد اوراز"
اعلامیه جمعیت زنان کوهنورد آذربایجان، "یاشیل یول" (راه سبز):

از زبان مادر "محمد آراز"

جنیران بالام ، گؤزل بالام، ناز بالام
غم یوردوندا عؤمرو اولان آز بالام
آغلاماغین یادیمدان چیخماز بالام
ایندی ده وار سنه لایلی دئییه رم
عؤمروم بویو او غول ائی وای دئییه رم.

در سال 1366 قله کوه ساوالان (سیلان) پذیرای گروه جوان کوهنوردی سولدوز (نقده) به سرپرستی جوان 17 ساله "محمد اوراز" بود. ما نیز - گروه زنان کوهنورد آذربایجان که از زنان مخابرات تبریز تشکیل داده بودیم- برای نخستین بار قله ساوالان را فتح می کردیم. ما از شرق آذربایجان و گروه کوهنوردی محمد اوراز جوان از غرب آن، میهمانان این کوه، در قله ساوالان با همدیگر ملاقات می نمودیم. در همان تک دیدار من به اراده محمد آراز ایمان آوردم و بعدها محمد اوراز بدون استفاده از کپسول اکسیژن نخستین فاتح آذربایجانی و ایرانی قله اورست کوه های هیمالیا شد!

و سرانجام ..... این کوهنورد قهرمان قربانی همان کوه هیمالیا گشت!

مرگ فاجعه آمیز محمد اوراز همه کوهنوردان بویژه آذربایجانیان و ایرانیان را عمیقاً متأثر نمود. فوت فاجعه آمیز قهرمان آذربایجان را، که نامش در شمار قهرمانان جهان ابدی خواهد زیست، به همه کوهنوردان، به هم میهنان، و بویژه به خانواده محترم قهرمانمان تسلیت گفته و از خداوند متعال برای عائله گرامی اش صبر جلیل آرزو می کنیم.

مسئول گروه کوهنوردان زن آذربایجان یاشیل یول:
عدیله طهماسبی

- 1- روزنامه اعتماد به مناسبت درگذشت محمد اوراز- 17 شهریور 1382
- 2- صادق آقاجانی- رئیس فدراسیون کوهنوردی- در مصاحبه با ایلنا- 17 شهریور 1382

ADLIMTURKLER

مشاهیر ترکهای ایران: افضل یزدان پناه

به یاد افضل، شاگرد غریب دکتر زیباکلام

پایان نامه ناتمام

«سنگ قبرش بزرگ است و بر روی آن اشعار ترکی که خود افضل سروده نوشته اند.»

تهیه از: محرر معلی عرفانی

نشریه پیک آذر زنجان-آذربایجان، شماره 15، تیر 1381 شمسی

دکتر صادق زیباکلام کتاب گفتن یا نگفتن خود را (که برخی از گفتگوهای سیاسی اش را در آن جمع نموده است) اینگونه آغاز می کند: "تقدیم به شاگرد عزیز و دلبندم افضل یزدان پناه؛ که غریب زیست و غریب پرکشید." دکتر زیباکلام در قسمت مصاحبه ها مطلب را با «کی رفته ای ز دل که تمنا کنم تو را» ادامه می دهد. این مطلب به دلیل استقبال کم نظیری که از آن شده، برای علاقمندان تهیه شد که امید می رود مورد توجه خوانندگان قرار گیرد.

برگرفته از کتاب گفتن دکتر زیباکلام، استاد دانشگاه تهران

هنوز هر بار که وارد کریدورهای دانشکده می شوم و از پله های قدیمی که از زمان رضاشاه تا به حال خم به ابرو نیاورده اند بالا می روم بی اختیار حس می کنم که افضل را دو مرتبه می بینم. احساس می کنم عنقریب افضل با پاهای نیمه فلجش در حالی که دو دستی طارمی ها را گرفته و دارد به سختی پایین می آید با من سینه به سینه خواهد شد. نمی دانم در چشمان این جوان ترک که از روستاهای کوچکی بین بناب و مراغه می آمد چه بود که هنوز هر وقت به او ونحوه مرگش می اندیشم ترسی جانکاه با آمیزه ای از ناامیدی و خشمی فروخورده از نظام آموزشی دانشگاهی مان سرپای وجودم را می گیرد. جزء ورودی های سال 72 بود. انصافاً که چه ورودیهایی بودند. هرکدام آیتی از هوش و ذکاوت و شاهکاری از استعداد و درخشانترین استعدادهای اطراف و اکناف کشور، از کرمان، تبریز، بندر انزلی، اصفهان و ... و بالاتر از همه از روستاهایی بین مراغه و بناب، همانجا که افضل در سال 52 متولد شده بود و همانجا هم در یک روز گرفته تابستان 79، خون گرمش بر روی آسفالت داغ کنار روستایشان ریخته شد. همیشه خدا در دانشکده با کت و شلوار بود. در سال 71 دیپلمش را می گیرد و همان سال در رشته پزشکی قبول می شود. اما دلش همواره پیش علوم انسانی بود. در همان نیمه های راه ترم اول، عطای پزشکی را به لقایش می بخشد و سال بعد مجدداً در آزمون شرکت نمود و وارد دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران شد. ... بعدها فهمیدم که در بچگی فلج اطفال می گیرد و به همین خاطر راه رفتن برایش عذاب الیم بود. همیشه در نخستین جلسه کلاس با یکایک دانشجویان آشنا می شوم. از محل تولد و زندگیشان می پرسم. نوبت به افضل که رسید گفت از نزدیکیهایی مراغه می آید. گفتم چه جالب. می دانی مراغه یک جایگاه مهم در تاریخ معاصر ایران داشته است؟ گفت نه. گفتم پس تو چی می دونی؟ مراغه محل تولد اصلاحات ارضی بود. نام مراغه یکی دو سال، شب و روز در رادیو و تلویزیون و مطبوعات بود. نام مراغه یادآور سالهای 41 و 42، یادآور حسن ارسنجانی، دکتر علی امینی و اصلاحات ارضی است. پرسید، استاد چرا مراغه؟ گفتم این را تو به عنوان تحقیق پاسخ بده.

چون سرکلاس نشستہ بود، متوجہ مشکل پاهایش نشدم. آنچه کہ توجہم را جلب نمود، گیرایی و برقی از هوش و استعداد بود کہ در چشمان درشت و زیبایش بہ چشم می خورد. چشمانی جذاب و نافذ کہ بہ ندرت بر روی ہر بینندہ ای تاثیر نمی گذارد... کمتر بہ یاد دارم کہ قبلاً دانشجویی می داشتم کہ نامش افضل بودہ باشد. جلسہ سوم-چہارم کہ بعد از کلاس در دفتر نشستہ بودم و پییم را چاق کردہ بودم، سر و کلہ افضل پیدا شد. روبرویم نشست و گفت اجازہ دارم سؤال کنم؟ با سر جواب مثبت دادم و سؤالش را مطرح کرد. بہش گفتم خوب بود این سؤال را سر کلاس مطرح می کردی. سرش را پایین انداخت و هیچ نگفت. آن داستان یک مرتبہ دیگر تکرار شد. انصافاً آن سؤال ہم خوب بود. این بار دیگر با لحنی حاکی از خطاب و عتاب بہش گفتم کہ، افضل تو چرا سر کلاس صحبت نمی کنی و پرسشہایت را آنجا مطرح نمی کنی؟ مثل لبو سرخ شد. چشمان جذاب و مردانہ اش را پایین انداخت. از بخت بد افضل آن روز خلق و خوی من تعریفی نداشت. دلم گرفته بود. افضل را رہایش نکردم. با تحکم و مثل یک آموزگار بداخلاق کلاس اول ابتدایی سرش ہوار کشیدم کہ چرا جواب نمیدی. چرا سر کلاس حرف نمی زنی، نمی پرسی و ازت کہ سؤال می کنم بہ جای پاسخ دادن موزائیکہای کف کلاس را می شمری؟ حرف بزنی. افضل بالاخرہ حرف زد. با صدایی حزن انگیز و لرزان و شکستہ گفت: "بچہ ہا بہ لہجہ ام می خندند؛ حتی یکی از اساتید بہ مسخرہ ہم گفت صد رحمت بہ فارسی حرف زدن پیشہ وری!"

برخلاف تصور خیلی از آدمہا، کلاسہای علوم سیاسی تہران خیلی ہم یکنواخت، سرد و بی روح نیست. اتفاقاً بعضی وقتہا چیزہایی توی این کلاسہای بزرگ، با سفقہای بلند و مملو از دودہ، سیاہی و آشغال اتفاق می افتد کہ اگر نویسنده توانایی پیدا شود از آنہا می تواند دستمایہ یک نوشتہ معرکہ را بیرون بکشد. گاہی وقتہا اساتید و دانشجوین، سطح این قبیلہ امید میلیونہا جوان پشت کنکوری را کہ صعود بر این قلہ رفیع برایشان غایت و نہایت است آنقدر پایین می آورند کہ آدم برای یک لحظہ فکر می کند، این جمع در حقیقت تشکیل شدہ از کوپن فروشی ہای میدان انقلاب کہ برای ناہار یا استراحت آنجا جمع شدہ اند. چہ کسی می تواند باور کند در جایی کہ سرشیر علوم انسانی مملکت جمع شدہ، بہ لہجہ یک دانشجوی شہرستانی کہ فارسی را بہ زحمت و با لہجہ غلیظ ترکی یا کردی صحبت می کند بخندد؟ ولی افضل راست می گفت. و این بار اول نبود کہ من با این مسالہ روبرو شدہ بودم. ہمیشہ بہ این تیپ دانشجویان می گفتم کہ آنہا بہ خودشان می خندند، اتفاقاً لہجہ شما خیلی ہم شیرین است، اصلاً زبان اصیل ایران ہمین لہجہ شماسست و از این قبیل حرفہای سادہ لوحانہ. اما آن روز خیلی بہم برخوردہ بود کہ بہ افضل خندیدہ بودند. منتهی بیشتر از ہمہ از دست خود افضل عصبانی بودم. گفتم، افضل ببین، ہمہ شماہا یک اصل و نسبی لاقل دارید. مثلاً تبریز، سنندج، رشت، ہمدان، زاہدان و شیراز، دویست سال پیش ہم برای خودش جایی بودہ. فرهنگ و تمدنی داشتہ، ولی میشہ بہ من بگی تہران دویست سال پیش کجا بودہ، چی چی بودہ؟ من بہت می گم تہران چی بود؛ یک دہ کور بودہ کہ تا قبل از اینکہ آقامحمدخان آن را پایتخت کند، نہ در هیچ نقشہ ای بودہ و نہ هیچ نامی از آن نزد مورخی، تذکرہ نویسی و یا در سفرنامہ ای بودہ. یک تبریزی و یک سنندجی و شیرازی می تواند بگوید من کی ہستم، تاریخم چیست، از کجا آمدہ ام و کی بودہ ام. اما تہرانی ہا چہ؟ این را یک نفر کہ پدر و مادرش از جایی بہ تہران مہاجرت کردہ اند و خودش در تہران متولد شدہ بہ تو نمی گوید. اینہا را کسی بہ تو می گوید کہ مادرش مال بازار چہ نایب السلطنہ، پدرش مال محلہ «خانی آباد» و خودش وسط «بازار چہ آب» متولد شدہ. یعنی قدیمی ترین محلات تہران. ولی واقعیت آن است کہ ما نہ ستارخان داشتیم نہ باقرخان، نہ حیدرخان عموو غلی، نہ شیخ محمد خیابانی، نہ ثقہ الاسلام و نہ شہریار. شماہا صد سال پیش یونجہ خوردید اما مقاومت کردید و تسلیم استبداد و محمد علی شاہ نشدہ و مشروطہ را مجدداً بہ ہمہ ایران بازگردانیدید (منظور مشروطیت دوم).

و باز شماہا در بہمن 56 زمانی کہ آدمہا توی دلشان ہم ہراس داشتند کہ از گل بالاتر بہ رژیم شاہ بگویند قیام کردید و تبریز را عملاً چند ساعتی گرفتید. کی بہ کی باید بخندد؟ شماہا کہ باز تہران یعنی مرکز ثقل اقتصاد کشور را قبضہ کردہ اید. ہر بازاری کہ سرش بہ تنش می ارزد ترک است، صاحبان منازل و مغازہ ہای دو نیش، سوپرمارکت ہا، خواربار فروشی ہا، در هیچ کجای تہران پیدا نمی شوند کہ مال ترک ہا نباشند. رستورانہا، کافہ ہا، پیتزاپزی ہا، چلوکبابی ہا، ساندویچی ہا و ... ہمہ ترک ہستند. مصالح فروشی ہا، لوازم یدکی فروشی ہا، پیچ و مہرہ فروشی ہا یکی پس از دیگری ترک ہستند. آذربہا بدون شلیک یک گلولہ تہران را نہ تنہا گرفتند بلکہ خوردند. نوش جانتان! چون عرضہ دارید و پشتکار. اما ما تہرانی ہا چی؟ هیچ چی؟ برو دم میدان انقلاب ببین ہمہ مسافر کشی ہا، کوپن فروشی ہا و آسمان جل ہا ہمہ بچہ ہای تہرانند. برو راہ آہن ببین مسافرکش ہا، برای شوش، بہشت زہرا، پل سیمان، میدان خراسان و انقلاب داد می زنند ہمہ لہجہ ہای دیش تہرونی دارند! نہ یک کرمانی، نہ یک اصفہانی، نہ یک ترک و کرد و نہ یک رشتی میانشان نمی بینی! شما ترک ہا بازار اقتصاد تہران را قبضہ کردہ اید، بچہ ہای تہران ہم خطوط مسافرکشہای تہران را قبضہ کردہ اند. بلند پروازترین بچہ ہای تہران سر از گاوداری و خوک دونی در ژاپن در آوردہ اند و آنجا عملہ شدہ اند کہ تازہ مدتی است آنجا ہم دیگر راہمان نمی دہند.

در خلال حرفہایم چند تا دیگر از دانشجویان ہم آمدہ بودند و با من کار داشتند، همانجا ایستادہ بودند و آنہا ہم گوش می کردند؛ اتفاقاً یکی دو تا از آنہا دختر بودند و بچہ تہران؛ از آن تیپ ہایی کہ آدم فکر می کند مال ناف و اشنگتن، پاریس یا لندن ہستند! دیگر یادم نمی آید چہ گفتم، فقط می دانم ساکت کہ شدم هیچ کدامشان نمادند و بدون آنکہ حرفی بزنند رفتند.

آن حرفها حداقل فایده ای که داشت افضل را به من نزدیکتر کرد. افضل پر از سؤال بود، پر از ابهام بود. و پر از سرگشتگی. یک روز افضل تا سر چهارراه فاطمی با من آمد و گفت " «استاد! من به عمرم این قدر پیاده نرفته بودم»! آشکارا درد می کشید؛ او می گفت: «استاد شما همه آنچه را که در دبیرستان به ما آموخته بودند، برده اید زیر سؤال. عصاره آنچه که ما در دبیرستان از تاریخ ایران یاد گرفته بودیم آن بود که هر مشکل و بدبختی که در مملکت ما اتفاق افتاده، خارجی ها کرده اند. شما درست عکس این را می گویند و به ما نشان می دهید که هر بدبختی که به سر ما آمده، نهایتاً ریشه در عملکرد خود ما ایرانی ها داشته و اساساً خارجی ها کاره ای نبوده اند و ما دچار یک جور توهم و مالیخولیا در مورد خارجی ها هستیم. مشکل دیگری که شما برای ما ایجاد کرده اید آن است که خیلی از شخصیت هایی را که به ما آموخته بودند پست، پلید، خائن، وابسته، مزدور و خراب هستند، شما به نوعی تیرنه می کنید. و در عوض خیلی از خوبها را با مشکل بر ایمان مواجه ساخته اید. بالاخره این وسواسها بایستی به حرف شما گوش کنیم یا به حرف وزارت آموزش و پرورش، صدا و سیما و به حرف تاریخ رسمی». بحثمان از آنجا شروع شد که گفتیم به حرف هیچکداممان، بلکه باید به عقلمان رجوع کنید. خودتان فکر کنید، تجزیه و تحلیل کنید. استدلال و تحلیل مرا بچینید کنار همدیگر و مال دیگر را همین طور. ببینید کدام منطقی تر است و کدام بیشتر به دلتان می نشیند. حرف دیگرم به افضل آن بود که دانشگاه اساساً یعنی همین. دانشگاه یعنی جایی که نظم فکری و باورهای قبلی انسان را بر هم بریزد و یعنی جایی که برای آدم سؤال مطرح می کند، پرسش بوجود می آورد و استاد یعنی کسی که بتواند در شما سؤال ایجاد کند و بتواند آموزه های قبلی را با شک و تردید روبرو سازد. استادی که نتواند در شاگردش سؤال ایجاد کند برای لای جرز خوب است!

افضل می گفت می خواهم بدانم "هستی" چیست؟ چقدر باهش بحث کردم که به دنبال فلسفه نرود. بهش گفتم بیا و این حرف مارکس را قبول کن که «مهم شناخت هستی و جهان نیست، بلکه مهم آن است که چگونه آن را تغییر دهیم». بالاخره راضی شدم که در علوم سیاسی بماند. کمی علاقمند کرده بودم به سیر تحولات سیاسی در ایران. هر بار که دنبال لنگ می زد و از این طرف دانشکده به آن طرف می آمد، احساس می کردم یک "شاگرد" بالاخره برای خودم پیدا کرده ام. انصافاً که استعداد داشت. بعد از لیسانس در دانشکده خودمان فوق لیسانس قبول شد. شروع فوق لیسانسش مصادف با تحولات دوم خرداد بود؛ او برای نخستین بار به مسائل ایران علاقمند شده بود. چند بار پرسید: «حالا استاد شما فکر می کنید واقعاً خاتمی بتونه کاری بکند؟» همیشه از زیر پاسخ به این سؤال شان خالی می کردم. یک روز به طعنه بهم گفت فرض کنید منم تلویزیون و دکتر لاریجانی هستم بهم جواب بدهید، خیلی بهم برخورد. چون یک موی افضل را به صد تا تلویزیون نمی دادم. با خنده بهش گفتم: «خراب شه این دانشکده که بعد از 5 سال تحصیل علوم سیاسی هنوز نتوانسته به تو یاد بدهد که اونی که می تونه کاری بکند، خاتمی نیست بلکه تو هستی و نه خاتمی. اونهایی که نشسته اند خاتمی برایشان کاری بکند تا آخر هم نشسته خواهند ماند و به قول برشت "در انتظار گردو" خواهند ماند».

مدتی رفت تو نخ ترجمه آثار غربی. انصافاً خوب بود. برای آدمی که به عمرش هرگز پای به کلاس انگلیسی کیش، تافل، و "قانون زبان" نگذارده بود. خیلی خوب انگلیسی می فهمید. با آن لهجه غلیظ ترکی اش وقتی انگلیسی می خواند، غوغا می شد. بالاخره رایش را زدم و نگذاشتم بروم دنبال ترجمه. بهش می گفتم افضل، تو اگر می رفتی سوربون، آکسفورد، هاروارد و منچستر، یک کسی می شدی. من می خواهم که تو فکر کنی و از خودت نظر بدهی، از خودت اندیشه، ایده و فرضیه بدهی. نمی خواهم فقط هنرت این باشد که صرفاً بگویی دیگران چه گفته اند. کار بهتر و بنیادی تر که ما در این 60 و 70 سال که دانشگاه داشته ایم کمترین عرضه و توان انجام آن را داشته ایم تولید فکر و اندیشه و نقد و نظر و تجزیه و تحلیل از جانب خودمان بوده است. این کاری است که تو و امثال تو رسالت انجام آن را دارید.

این فقط من نبودم که که شیفته افضل و آن همه استعداد و قدرت درک و تحلیلش شده بودم؛ اساتید دیگر هم به تعبیری او را کشف کرده و شناخته بودند. خیلی دلم می خواست که او مرا به عنوان استاد راهنمای پایان نامه اش انتخاب می کرد. او در بعد از ظهر 24 دی ماه 77 آمده بود که پیرامون نامه اش با من صحبت کند. درست مثل دختر یا زنی که مدتها در انتظار پیشنهاد ازدواج و خواستگاری مرد مورد نظرش به سر برده باشد! او به معرفت و لوطی گری بچه های تهرون اشاره می کرد. او گفت که در پایان نامه می خواهد راجع به ایران کار کند و می خواهد که سوژه را من انتخاب کنم، البته با شناختی که از او داشتم گفتم راجع به "ازادی" کار کن. کمی بر اش طعنه زدم و گفتم افضل ناراحت نمی شوی،

شرح شاخ و شانه کشیدند نهایت را سر کلاس شنیده ام. او گفت: «آدم طبیعتاً وقتی استادی را می بیند که منظم و همیشه به مستخدمهای دانشکده سلام می کند، آن وقت باید خیلی احمق باشد که از تمسخرهای چنین استادی برنجد».

گفتم پایان نامه این باشد که در درک نخبگان سیاسی علماء، صاحب نظران و رهبران سیاسی، نویسندگان و روشنفکران را از مقوله های آزادی در مقاطع مختلف مورد مقایسه قرار بده و ببین مثلاً یک روشنفکر، یک عالم دین، یک آزادی خواه در عصر مشروطه چه تصویری و درکی از آزادی داشته و امروز چه تصویری دارد و آیا ادراکات بخش های مختلف نخبگان فکری و سیاسی جامعه از آزادی یکسان است یا نه؟ و بعد اینها را در مقاطع مختلف مقایسه کن. ببین که چه عواملی باعث می شود تا برداشت یک روشنفکر یا رهبر دینی از برداشت و درک یک روشنفکر دینی دیگر متفاوت باشد و همچنین اگر معلوم شود که درک ما نسبت به مقوله آزادی نسبی و به مرور زمان در حال تغییر است، اسباب و علل بوجود آمدن این تغییر کدامها هستند. او می گفت گروه ممکن است موضوع را نپذیرند. چنین عنوان پایان نامه ای در چنین دانشکده ای با چنین دانشجویی برایم یک افتخار بزرگ علمی بود. من به فکر کار و استخدام او بودم. او نظر مرا در مورد دکترا در ایران می دانست. به او گفتم دکترا در ایران یک دروغ بزرگ است! اگر واقعاً می خواهی درس بخوانی و چیزی یاد بگیری حتماً برو خارج. اما اگر هدفت گرفتن مدرک است تا یاد گرفتن و علم و آگاهی، خیلی خوب بمان در ایران و دکترایت را بگیر.

می خواستم برایش یک کار تحقیقاتی توی یک بنیادی، نهادی و دستگاهی جور کنم. باورم نمی شد که عرضه ندارم برای افضل یک کاری پیدا کنم! خیلی گشتم، خیلی زیاد؛ اما افضل نه وابستگی داشت و نه عضو نهاد یا تشکیلاتی بود، وضعیت فلج بودن پاهایش هم مزید بر علت می شد. افضل با هوش و ذکاوتی که داشت، متوجه شده بود و خودش به تکاپوی یافتن کار افتاد. او در امتحان ممیزی وزارت دارایی قبول شده و به عنوان کمک ممیز در دارایی تبریز مشغول به کار شده بود. وقتی این را شنیدم، بی اختیار به یاد «آری چنین بود برادر» شریعتی افتادم.

روایت انسانها، موجودات، جوامع، فرهنگها، تمدنهایی که نفرین شده هستند و همواره بایستی بدبخت و درمانده بمانند. من کاری به مسایل سیاسی ندارم، اما جامعه ای که در آن "افضل" برود و کمک ممیز دارایی تبریز بشود به نحو حزن انگیز و احمقانه ای اولویتهاش را گم کرده بود. جامعه ای که بهترین، بهترین هایش را و نخبه ترین استعدادهایش را بعد از آنکه از میان یک میلیون و چند صد هزار نفر انتخاب می کند و او را پنج شش سال تربیت کرده و با درجه فوق لیسانس رهایش می کند که برود کمک ممیز دارایی بشود، چه جور می خواهد ژاپن، فرانسه، آلمان، ایتالیا بشود؟ آیا هیچ شانس دارد که حتی در حد ترکیه، مکزیک یا پاکستان بشود. ما مرده، شما زنده، با این اولویت ها به پای بنگلادش هم نخواهیم رسید! فقط ادعا داریم و خالی بندیم. همه جای دنیا یک روالی هست، یک نظم و منطقی هست که افراد خوش فکر، با استعداد و ممتازشان را جذب و جلب می کنند، نمی گذارند هرز بروند و پرپر شوند. حتی توی حبشه و کشور دوست و برادرمان بورکینافاسو هم فکر کنم دانشجویان و فارغ التحصیلان ممتازشان را یک خاکی بر سرشان می کنند و همین جوری رهایشان نمی کنند. احساس کردم اگر یک دفعه یک سمینار، سخنرانی و مصاحبه مسؤولین در خصوص جذب و جلب استعدادهای درخشان، فرار مغزها، توطئه های استکبار جهانی برای جذب متخصصین ایرانی را بشنوم یا الفاظ رکیک می دهم یا هر چه را که همه عمرم خورده ام بر روی پر مدعای خالی بندشان شکوفه می زنم.

افضل را در اواخر فروردین و اوایل اردیبهشت 79 در دم در کلاس درس دیدم. او گفت استاد من شاگرد شما هستم و می مانم در زمانی که شما نیستید من دنبال کار هایتان را می گیرم. اینکه آخر دنیا نیست. گفتم نه، اتفاقاً آخر دنیا هست، آخرهای دنیا همین جوری شروع میشن؛ یک نفر را بزرگ می کنی بعد فارغ التحصیل می شود بعد می رود دارایی تبریز، بعد ازدواج می کند و بچه دار می شود و بایستی شبانه روز بدود که زن و بچه اش را تامین کند و بعد هم علی می ماند و حوضش! افضل همیشه این جوری بود، حالا می توانی بفهمی "ما چگونه ما شدیم" و ژاپن چگونه ژاپن.

او قرار بود در تیرماه 79 بیاید برای دفاع پایان نامه. مجوز دفاعش از معاونت آموزشی دانشگاه آمده بود و اساتید مشاوره و مدعوین هم. من هم برای دفاع وقت گرفته بودم. اما جلسه دفاع هرگز برگزار نشد. یک روز قبل از حرکت به سمت تهران، افضل می آید به روستای "رش بزرگ" که محل زندگی بود؛ روستایی بین بناب و مراغه. برای خداحافظی از پدر و مادرش برای حرکت به تهران. حدود ساعت یک و نیم بعد از ظهر سر جاده روستایشان از اتوبوس پیاده می شود و اتومبیلی با سرعت به او نزدیک می شود و برخورد می کند؛ او مرگش را جلوی چشمانش یک لحظه می بیند. پیکر او به هوا پرتاب می شود و سپس کف آسفالت داغ ولو می شود. من پس از اطلاع یافتن قضیه تصادف از دانشگاه، به دیگر دانشجویان سفارش کردم که مراسم چهلم افضل را به من بگویند. من آدرس "رش بزرگ" را گرفتم. روز چهلمش به اتفاق دو تا از دخترانم از تهران حرکت کردیم و ساعت ده و نیم به حسینیه بزرگ وسط روستای افضل رسیدیم. پدرش وقتی مرا دید با اشک و ناله به ترکی گفت: «افضل جان برای ما بلند نمی شوی، لااقل برای استادت بلند شو. آن استادت که همیشه از او حرف می زدی. از تهران آمده پسر، پاشو نگاهش کن». بستگانش به زحمت فارسی حرف می زدند. قبل از بازگشت به سر مزارش رفتم. قبر افضل بالای تپه است، جایی که "رش بزرگ" را می شود قشنگ دید؛ حتی آدم بیشتر که دقت کند در آن دور دستها می تواند حسن ارسنجانی - علی امینی، مراغه و اصلاحات ارضی را هم ببیند. سنگ قبرش بزرگ است و بر روی آن اشعار ترکی که خود افضل سروده نوشته اند. دلم می خواست من هم یک جمله روی سنگ مزارش اضافه می کردم: "اینجا محل به زیر خاک رفتن امید و آرزوهای یک استاد است که چند صبحی فکر می کرد گمشده اش و شاگردش را پیدا کرده است".

از او برایم خاطرات تلخ و شیرین و حسرت و ناامیدی بر جای مانده. روی قفسه کتابخانه دخترم در دانشکده یک رساله جلد قرمز قرار گرفته که بر روی آن نوشته شده:

"پایان نامه کارشناسی ارشد افضل یزدان پناه"،

عنوان: "اندیشه آزادی در گفتمان نخبگان سیاسی و رهبران دینی معاصر"

به راهنمایی زیباکلام؛ تیرماه

ADLIMTURKLER

Reza Deghati is a very successful and prolific Iranian photographer, currently residing in Paris. Reza's pictures are widely distributed in more than 50 countries around the world. See the March and April 1996 issues of National Geographic Magazine for some of his recent photographs from Xinjiang in China.

Reza has captured the beauty and turmoil of the Middle and Far East for such magazines as Newsweek, Time, Geo, and NATIONAL GEOGRAPHIC.

He was born Reza Deghati in Tabriz, Iran, in 1952. (He never used his last name professionally, because his dissident activities made him a target for the authorities.) At 14 he began to teach himself the principles of photography. He later studied architecture at the University of Tehran.

From 1971 to 1978 he photographed rural society and architecture in his homeland. The Iranian revolution shifted his focus from the countryside, and he covered the conflict for the French Press Agency.

His work for the French Press Agency attracted the attention of Newsweek, for whom he became a correspondent in Iran from 1978 to 1981. He then became a Middle East correspondent for Time from 1983 to 1988. From 1989 to 1990 he served as a consultant to the United Nations humanitarian program in Afghanistan.

Reza's first full coverage for NATIONAL GEOGRAPHIC magazine was "Cairo: Clamorous Heart of Egypt," published in April 1993. Since then he has photographed "Turkey Struggles for Balance" (May 1994), "Xinjiang" (March 1996), "The Silk Road's Lost World" (March 1996), "Pilgrimage to China's Buddhist Caves" (April 1996), "The Imperiled Nile Delta" (January 1997), and "The Rise and Fall of the Caspian Sea" (May 1999). [You can purchase these issues in our store.]

Reza has contributed to a number of books, is a regular correspondent for BBC Persian and Radio France Internationale Persian, and has taught at such schools as the École d'Art in Paris and Georgetown University in Washington, D.C. He makes his home in Paris.

Reza Deghati is a very successful and prolific Iranian photographer, currently residing in Paris. Reza's pictures are widely distributed in more than 50 countries around the world. See the March and April 1996 issues of National Geographic Magazine for some of his recent photographs from Xinjiang in China. Check the end of this page for a few of Reza's famous photographs. Here is the biography and some background on Reza Deghati:

Biography :

1952 Born July 26, in Tabriz, Iran.
1968 Teaches himself the principles of photography
1970 High School graduate, concentration in sciences.
Begins physics studies at the University of Tabriz.
1971/77 Architecture studies at the University of Tehran.
Begins to photograph the rural society and architecture in Iran.
1978 Works for Agence France Press during the revolution
1979 Gives up architecture in favor of photography
1978/81 Newsweek correspondent in Iran
1983/88 Time Magazine's middle East correspondent
1989/90 Consultant to the United Nations humanitarian program in Afghanistan
1989/95 Reports for Unicef
1990/95 Reports for National Geographic Magazine

Main Publications:

Germany - Ster, Geo, Nieuwe revu, Bunte, Zeit Magazine, Der Spiegel
Switzerland - Le Nouvel Illustre
France - Paris-Match, Geo, Le Nouvel Observateur, Figaro Magazine, L'Express, Le Monde.....
United Kingdom - The Observer, The Sunday Times Magazine, The Independent
Spain - El Pais
Italy - Infinito, Oggi, Isole, Epoca, L'Espresso, Corriere della Sera, Airone
USA - Newsweek, Times, Magazine, Life, National Geographic Magazine

Individual Exhibitions

1979 Iran, moderna Art Museum, Tehran.
1981 Iranian Kurdish, La Mutualite, Paris.

1984 Kurdistan, Opening exhibit at the Kurd Institute, Paris.

Group Exhibits:

1983 Lebanon, Athens

1983 Lebanon, London

1983 World Press Photo, Amsterdam

1984 Iran/Iranian Kurdistan, FNAC, Paris. Travelling exhibition in Europe

1986 South Africa, FNAC, Paris Traveling exhibition in Europe.

1986 World Press photo, Amsterdam

1987 Afghanistan, ICP, New York

1988 Iran, Cahiers d'exil, FIAP, Paris

1988 Photojournalism, Centre Georges Pompidou,

1988 Pakistan as seen by Iranian photographers, Karachi Press Club.

1988 50 European photographers, Greece

1991 France, county o exile, FNAC, Paris

1993 Central Asian Republics: Tadjikistan, FNAC, Paris 5th Havana

1994 Republica Islamica Del Iran: Viva La Muerte, 5th Havana Biennical, Cuba

1994 Cairo, Les Allumees, Nantes

1995 Turkey, 7th annual photojournalism festival, Perpignan.

Prizes:

1983 World Press "News Feature Series" (2nd Prize)

1986 World Press "News Feature Series" (2nd Prize)

Biographical Articles:

1983 Photo Reporter, November Paris

1983 Focus: Kabul

1985 Liberation newspaper, February 14, Paris

1989 Photomagazine, June, Paris

1992 The Independent Magazine, No. 221, Reza by Neil Jordan, U.K.

Books:

1983 Paix en Galilee, Beyrouth, Les Editions de Minuit, Paris
1984 Frieden fur Galilaa, Beirut, Buntbuch, Hambourg
1985 A day in the life of Canada
1986 Bayan Ki, Project 28 Days, Hong Kong A day in the life of America
1987 Paris Pekin Paris, les editions d'art phoebus, Rouen
1989 Het oog van de oerlog, amsterdam Trois jours en France, Nathan, Paris
1991 Atlas du Monde Arabe, Bordas, Paris
1992 Around the world, Imax, Paris
1995 Les chants brules, Benteli, Berne

Television and Radio: Reza is a regular correspondent for BBC Persian, RFI (Radio France Int'l) Persian. He has been interviewed by France Onter (1993) and participated in the Cercle de Minuit, cultural television program in France. During the 7th photojournalism festival of Perpignan in 1995, Reza was interviewed by France Culture, as well as by Paris Premiere and Farance 3 Provence.

Teaching Experience: Reza has given courses and workshops on photojournalism in various European and American Universities:

Ecole Nationale del la Photographie (Arles):

Instructor in Reporting, 1987, 1988.

Rencontres Internationales de la Photographie (Arles):

Instructor for Photojournalism workshops, 1987, 1993.

Ecole d'Art, MJM, Paris:

Instructor for Reporting, 1989.

Ecole M121 - Careers in Photo, Montreuil:

Reporting insturctor since the founding in 1990

Geprgetown University, Washington, D.C. :

Photojournalism Lectures in 1991, 1993, 1995.

CFJP (Center for the professional training of journalists):

Instructor for designing and executing reporting for journalists already in possession of a press card, since 1990.

Istanbul Fines Arts University (Turkey):

Lecture on photojournalism, November 1993.

Doctors Without Borders (Medecins Sans Frontieres)

Lecture on Rwanda and Burundi in 1994.

Unesco:

Lecture on south Africa in 1985.

Amnesty International:

Lecture on south Africa in 1986.

ADLIMTURKLER

میرزه جبار عسکرزاده (باغچه‌بان) (Mirzə Cabbar Əskərzadə) -
 اولومونون ۳۷ ینجی ایل دونومو مناسبتی ایله
 چوگور و نبالاگیندان

ایراندا بیرینجی اوشاقلار باغچاسی و بیرینجی کارلار و لالار مکتبلرینین قوروجوسو، ایلك اوشاق کتابلاری مؤلف، ناشر و رساملاریندن بیرى اولان میرزه جبار عسکرزاده (باغچه‌بان) شمسی ۱۲۶۴ ینجی ایله ایراندا آنادان اولدو. ایران شهرینین مسجدرینده تحصیله باشلادی. ۱۵ یاشیندا یوخسولوق اوزوندن تحصیلی بوراخماغا مجبور قالیب، آتاسینین مسلکی اولان قنادلیق و معمارلیغا مشغول اولدو.

۱۲۸۴ ونجو ایله مذهبی چاتیشمالار اوزوندن دوستاغا (زندان) آلیندی. حبسه "ملا نهیب" و "ملا باشی" هفته‌لیک درگیلرینی یایدی. درگیلرین یازیلارینی اوزو یازیب رسملرینی ده اوزو چکردی. درگیلری دوستاقدان دیشاریبا گوندنرین ایسه اونون زنجیرداشی و حبس یولداشی ایدی. دوستاقدان قورتلوقدان سونرا حیاتی انسانیق و باریشا حصر ائتدی. اوشاقلار و خانیملارین تعلیم-تربیه‌سینه چوخ اهمیت وئرن میرزه جبار عصرینین شرطلری و خطرلرینه باخمایاراق قیزلارا ائوده درس وئردی. اونون ایلك اثرلری اوشاقلار اوچون یازدیغی "قیزیلی یپراق" و "بایرامچیلیق" ادلی منظوم کتابلار اولموشدور. میرزه جبار عسکرزاده‌نین بو ایکی اثر ۱۲۹۰ ینجی ایله "عاجز" تخلصو ایله ایراندا یاییلدی. همان ایله معروف ملا نصرالدین درگیسینده سیاسی-ساتیریک (فکاهی، طنز) یازیلار و شعرلر یازماغا باشلادی. ۱۲۹۱ ینجی ایله ایراندا "الکک" [ایروان، 1914، هفته‌لیک مضحکه‌لی مجموعہ ناشرلر و مدیرلر: م. میر فتح‌الله‌وف، عسکرزاده (عاجز)] * هفته‌لیگینی چیخاردی. بیرینجی دونیا ساواشینین باشلانماسی ایله، انرمنیلرین روسلار و اروپالیلارین تحریک و حمایه‌سی ایله مسلمان خالقا سالدیریب خالق قتل عام ائتمه‌سی اوزوندن تورکیه‌یه گئتمگه مجبور قالدی. تورکیه‌نین ایغدیر Iğdır شهرینده اؤنجه تحویلدار و سونرا والی (فرماندار) اولدو. پر مدت سونرا قوزئی آذربایجانا دؤندو و ایران و لایتینین نوراشین شهرینده بیر مکتب قوردو. اما گرگینلیکلر اوزوندن بو ایشی دوام ائده بیلمدی. گرگینلیک و چاتیشمالارین شدتلنمه‌سی ایله ۱۲۹۸ ینجی ایله عایله‌سی ایله بیرلیکده ایرانا کوچدو. آذربایجانین مرند شهرینین احمدیه مکتبینه بیرینجی صنف (کلاس) معلمی اولاراق ایشه باشلادی. ایراندا یازدیغی بیرینجی اثری "خرخر" آدی ایله یازیب اوگرنجیلری (شاگردلری) اوچون اجرا ائتدیگی بیر تئاتر اولموشدور.

۱۲۹۹ ونجو ایله قازاندیغی شهرتدن دولایی، آذربایجان معارف رئیسیتی دعوتی ایله تبریزه گئدیپ یئنی اصول و اوزونون ابداع ائتدیگی یئنی یوللارلا تعلیم-تربیه ساحه‌سینده چالیشماسینا دوام ائتدی. او جمله‌دن بویوک یاشداکی تورکلره فارس دیلینی اوگرتمک اوچون "الفبای آسان (آسان الفبا)" کتابینی حاضرلادی. موسیقی ایله تانیق اولان حیات یولداشی و امکدشی صفیه خانیم میربابایی‌نین یاردیمی ایله قیزلارا مخصوص صنفلرده درس وئر مکده ده باشا یارلار قازاندی. بو دورده "جمعیت حمایت معلمین" و "جمعیت تئاتر"ی قوروب، "حیات معلمین" و "انرکک خالا قیزی" آدلاری ائتیندا تنقیدی نمایشنامه‌لر یازدی.

شمسی ۱۲۹۸ ینجی ایلدن اعتباراً مسیحی میسیونرلر و دینی آزیقلارین تهراندا اوشاق باغچالارینی قورماغا باشلادیقلاری معلومدور. اؤنجه ۱۳۰۳ ونجو ایله تبریزین انجمن کوچه‌سینده ایرانین بیرینجی اوشاقلار باغچاسینی قوروب، اوزو اوچون باغچه‌بان آدینی سئچدی. شمسی ۱۳۰۵ ونجو ایله چنشدیلی مخالفتلره سینه گره‌رک اوشاقلار باغچاسینین یانیندا یئرلشن معروف انجمن عمارتینده ایرانین بیرینجی کارلار و لالار مکتبینی قوران اولدو.

پارلاق خدمت‌لرینه رغماً ۱۳۰۶ ینجی ایله تبریزی ترک ائتمگه مجبور اولوب فارس ولایتی معارف رئیسیتی دعوتی ایله شیرازا گئتدی. شیرازدا پداگوژی، ادبیات و تئاتر فعالیتلرینی دوام ائتدی.

۱۳۱۱ ده تهراندا گللیب ۱۳۱۲ ده "دبستان کرو لاله‌نی" قوروب عمرنون سونونا دک اوشاقلار و کار و لالار تعلیم-تربیه‌سی اوغروندا چالیشمالاری کناریندا، ادبیات، اینجه صنعت و تئاتر ساحه‌لرینده چالیشدی.

تئاتر، شعر و اوشاق ناغیل و حکایه‌لری موضوعلاریندا ۹ جلد فارسجا اثری نشر ائدیلمیشدیر. پداگوژی و کار و لالار تعلیم-تربیه‌سینه دایر ایسه ۱۳ اثری نشر ائدیلمیشدیر.

تورکجه اثرلری ۱۲ جلددیر. او جمله‌دن "رباعیات آذری خیام" آدی ایله یاییلان خیام رباعیلرینین تورکجه ترجمه‌سی. ۱۳۳۷ ده باسیلان "باغچه‌بان رباعیلری (رباعیات باغچه‌بان)" اونون حیات فلسفه‌سی و دوشونجه طرزینی افاده ائدیر.

۱۳۴۵ این آذر آیینین ۴ ونده تهراندا یاشارکن دونیاسینی دگیشمیشدیر. مزاری شهر ری‌ده ابن بابویه مزارلیغیندا دیر. الله رحمت ائله‌سین. رحمتلیک باغچه‌بانین شهریارین حیدر باباسینا یازدیغی نظیره‌دن پارچالار:
 علیکم‌السلام شهریار آغا!

چو خاندی قاچمیشدین بیزدن اوزاغا
 آیاق باسماز دین بیزیم قوناغا
 جوانلیق دوریندن بو چاغادان؟
 سن هنج بیزدن یاد ائتمزدین

نه اولدو آی اوغول سن بیردن بیره
 اونوتدو غون ائلی سالدین خاطره؟
 چاغلایان سولارا، اسن یئلره
 بو قوجا حیدره ائیلهدین سلام؟
 لطفون آرتیق اولسون علیک السلام

نه قدر دادلی ایمیش سنین بو دیلین
 انشیدین کیمی بو سسینی ائلین
 قوجا، جوان، اوشاق، قیز گلین
 سنی دینلمگه قاچدیلا چؤلّه
 آنام قوربان اولسون بو شیرین دیله

فارس قیزلار آز دیرمیشدی عملین؟
 کی فارسجایدی بوتون شعرین غزلین؟
 حیدربابا یوردوندا بیر گوزلین
 عشقینه بیر قلم قویماز دین بئله
 فارسجا یازماقدان دویماز دین بئله

تهران گوزللیری یولونو کج ائندی
 کونلونو آپاریب سنی گنج ائندی
 دنه گوروم یا فلک سنله لج ائندی
 دونگه وارمیش دونوم وارمیش بیلمه دین
 آیریلیق اولوم وارمیش بیلمه دین

ایندی بیزی تاز ه گلیب تاپیرسان
 کونلوموزه کوزلر قویوب یاخیرسان
 حسرت ایله کئچنلره باخیرسان
 گورورسن کی سولار آخیب گندیرمیش
 دوغولان قوجالیب اولوب ایتیرمیش

چوخدا وئرمه، سیخینتی اوز گونلونه
 مهربان دیر هر آتا اوز اوغلونا
 قایتمیسان ایندی کی سن یولونا
 بو یور گلین گوز اوستونده یئرین وار
 ائلین سنی سئوینج ایله قارشیلار

سلام ائیلر بوتون ائلیمیز سنه
 باغچامیز، باغیمیز، گولوموز سنه
 اوزون مدت سوسان دیلیمیز سنه
 دی گورک دنمطلی داها نهیین وار؟
 افسوس کی سن گنج دیل آچدین شهریار

کیچیک اوشاق تزه دیله گلنده
 آیری بیر دادلیلیق اولار دیلینده

لذتی وار آغلا پاندا گولنده
ایندي کي ديل آچدين سوسما، آغلا، گول
يامان سؤيله ياخشى سؤيله داغلا گول

Qaynaqlar:

- *Azərbaycan Dövrü Mətbuatı. 1850-1990. Biblioqrafiya. -Bakı. AzərNəşr, 1993. - 258 səh. Tərtib edən: Solmaz Rüstəmovə - Tohid. Tarix Elmləri Namizədi. Redaktor: Tağı Şahin. Tarix Elmləri Doktoru, Professor.
http://www.danulduzu.20m.com/7ciSayi/YQ_Cabbarbaxchaban.htm
http://www.tabrizcity.info/tabriz_info/history.htm
<http://www.iranculture.org/research/edupol/countries.php?c=iran&s=3-1>
<http://www.schoolnet.ir/~cbc/farsihtml/Farsi-v1n10.htm#N36>
<http://www.chlhistory.org/pages/galleryj5.htm>
<http://www.hamshahri.org/hamnews/1376/760905/shahr29.htm>
<http://www.hamshahri.org/hamnews/1382/820904/news/akhar.htm>
<http://www.ourtabriz.com/azarbaijan/culture/shoara/baghcheban.htm>

گردآوری و تنظیم:

مهدی موتلو

جبار باغچه‌بان (عسکرزاده)

مبدع روش آموزش ناشنوایان در ایران و پایه‌گذار آموزش و پرورش پیش از دبستان و از پیشگامان فرهنگ و ادبیات کودکان. او در 1264ش در ایروان، از ایالات قفقاز، به دنیا آمد. پدر و جد وی از اهالی تبریز بودند. پدرش قناد، معمار و مجسمه‌ساز بود و در نقل داستانهای کهن و اشعار شاهنامه تبحر داشت. مادر بزرگش، بنفشه، زنی باکفایت، طبیب محل و شاعر بود. این دو نقش مهمی در پرورش استعدادهای هنری و خلاقیت جبار داشتند.

تحصیلات جبار به شیوة سنتی و مکتبخانه‌ای بود. او در پانزده سالگی مجبور به ترک تحصیل شد و به حرفه‌های پدرش روی آورد. در 1284ش، به دلیل درگیریهای مذهبی، به زندان افتاد. در آنجا، هفته‌نامه ملائیب و سپس ملباشی را مینوشت و مصور می‌کرد و به کمک هم‌نخب و همبندش برای فروش به خارج از زندان می‌فرستاد. زندان در افکار و معتقدات او تغییرات بنیادی پدید آورد و از آن پس، با عشق به آرمان صلح و انساندوستی، فعالانه وارد زندگی فرهنگی و اجتماعی شد.

باغچه‌بان تعلیم و تربیت زنان و کودکان را مهم می‌شمرد و به رغم مخاطرات موجود، پنهانی به تدریس سرخانه دختران می‌پرداخت. از اولین آثار او برای کودکان داستانهای منظوم «قیزیلی یاپراق» (برگ زرانود) و «بایرامچیلیق» (مژده‌رسانی عید) است. این آثار، با نام جبار عسکرزاده، متخلص به عاجز، در 1290ش در ایروان چاپ شد. وی، در همین اوان، با نوشتن مقالات و سرودن اشعار، همکاری خود را با روزنامه فکاهی ملانصرالدین آغاز کرد و در 1291ش به نشر هفته‌نامه فکاهی لکک در ایروان پرداخت.

با آغاز جنگ بین‌الملل اول و کشمکشهای خونین میان مسلمانان و ارامنه، ناگزیر به ترکیه مهاجرت کرد. در آنجا، ابتدا تحویلدار و سپس فرماندار شهر ایگدیر شد؛ ولی چندی بعد ناگزیر به قفقاز بازگشت. وی در 1297ش، در شهر نوراشین، از توابع ایالت ایروان، مدرسه‌ای تأسیس کرد که به علت آشفتگی اوضاع دیر نپایید. در 1298ش، بر اثر شدت گرفتن خونریزیها در قفقاز، با خانواده خود به ایران آمد.

باغچه‌بان خدمات فرهنگی خود را، به عنوان معلم کلاس اول، در مدرسه احمدیه مرنند آغاز کرد و دیری نگذشت که نحوه کار وی و پیشرفت شاگردانش جلب توجه نمود. اولین اثر او در ایران نمایشنامه «خرخر» است که برای شاگردانش نوشت و در مدرسه اجرا کرد. در ایران زمان، امتیاز تأسیس یک دبستان دخترانه را گرفت؛ ولی، به سبب مخالفت‌های متعصبان، موفق به افتتاح آن نشد.

در 1299ش، به جهت حسن شهرتش، بنا به دعوت رئیس فرهنگ آذربایجان، به تبریز رفت و در آنجا به کار خود ادامه داد. در این زمان، با روش تازه خویش نوشتن کتاب اول را برای کودکان آغاز نهاد. باغچه‌بان برای تدریس مواد گوناگون درسی، وسایل سمعی و بصری ساخت و کتاب الفبای آسان را برای تدریس فارسی به ترک‌زبانان بزرگسال نوشت. وی، با همکاری همسر و همکارش، صفیه میربابایی، به تدریس دختران در کلاسهای مخصوص نیز موفق شد. وی، در این زمان، «جمعیت حمایت معلمین» و «جمعیت تئاتر» را تأسیس کرد و نمایشنامه‌های انتقادی، از جمله حیات معلمین و اِرکک خلاقیزی (خاله‌قزی‌نر)، را نوشت.

باغچه‌بان در 1303ش، بنا به پیشنهاد رئیس فرهنگ آذربایجان، کودستانی به نام «باغچه اطفال» در تبریز تأسیس کرد و نام خانوادگی خود را از عسکرزاده به باغچه‌بان تغییر داد. وی، برای کودکان، بازیها و کاردستیهای جدید و تزئینات و صورتکهای گوناگون ساخت و شعر، سرود و نمایشنامه نوشت، و به یاری همسرش، که با موسیقی آشنا بود، در کودستان نمایشهای آهنگین اجرا کرد.

در 1305، با توجه به حالات یک کودک ناشنوا در «باغچه اطفال» به فکر تدریس به ناشنوایان افتاد و کار تدریس به کر و لاله را با سه پسر ناشنوا آغاز کرد. باغچه‌بان در آموزش ناشنوایان هیچگونه تجربه قبلی یا دسترسی به کتاب و مقالاتی در این باره نداشت. او، در پرتو تجربه شخصی، به نقش مهم حس باصره و لامسه در آموزش زبان به ناشنوایان پی برد. صداهای زبان فارسی را به دو دسته حنجره‌ای (آوایی) و

تنفسي(بي آوا) و هر يك از اين دو گروه را به ممتد و غير ممتد تقسيم كرد. وي «الفباي دستي گویا» را، كه در نوع خود در جهان بي نظير است، بر پایه ويژگی صداها و شكل حرفها ابداع كرد. در اين الفبا، بر خلاف بعضي الفباهاي دستي ديگر، از يك دست استفاده مي شود. اين نشانهاي دستي، ضمن اينكه كمك به لبخواني است، وسيله اي براي تعليم و اصلاح تلفظ نيز هست.

باغچه بان، به رغم خدمات فرهنگيش، مجبور به ترك تيريز شد و در 1306 به دعوت رئيس فرهنگ فارس به شيراز رفت. در همان سال، «كودكستان شيراز» را تاسيس كرد و به نوشتن شعر، چيستان و نمايشنامه هاي گوناگون پرداخت كه، از آن ميان، مجموعه شعر زندگي كودكان و نمايشنامه گرگ و چوپان را در 1308 و نمايشنامه پروترب و خاتم خزوك را در 1311 خود مصور و چاپ كرد و وسايل و بازبهاي گوناگوني براي پرورش حافظه، حواس و اندامهاي تكلم ساخت. برنامه كودكستانش شامل ورزش، گردش در كوه و صحرا، تمرين رختشويي، تعليم بنايي و خشتزني و مجسمه سازي و كار بافتني و آداب معاشرت و غيره بود. در همين زمان، كار تئاتر را نيز ادامه داد و با همكاري نصرالله شادروان، چندين نمايشنامه انتقادي به صحنه آورد. از اين رو مي توان گفت كه در دهه اول قرن چهاردهم در كشور ما از نظر آغاز آموزش و پرورش ابتدائي و آموزش كودكان استثنائي و ايجاد فرهنگ و ادبيات كودكان برجستگي چشمگيري داشته است.

در پايان 1311، باغچه بان به تهران آمد. او قصد داشت مؤسسه اي براي پژوهشهاي روانشناسي و تربيتي تاسيس كند كه به دليل نداشتن پشتيباني مادي و معنوي از آن منصرف شد. در اين ايام، ناگزير مدت كوتاهي در يك كارخانه سيگارپيچي مشغول كار شد.

در آذر 1312، باغچه بان، با چاپ اعلاني در روزنامه اطلاعات درباره آموزش ناشنوايان، اولين كلاس ناشنوايان را، در مطب دوستش، با يك شاگرد، دبير كرد. تعداد شاگردان به تدريج به پنج نفر افزايش يافت. در پايان سال تحصيلي، وزارت فرهنگ، با احساس رضايت از نتيجه آموزش ناشنوايان، ماهانه اي به مبلغ چهل تومان براي دبستان مقرر داشت و «دبستان كر و لاله» رسماً آغاز به كار كرد. در همان سال، باغچه بان تلفن گنگ يا سمك استخواني را اختراع كرد و به ثبت رسانيد. اين سمك وسيله انتقال صوت از طريق دندان به مركز شنوايي است.

در 1314، وزارت فرهنگ «دستور تعليم الفباي» او را منتشر كرد كه امروز نيز از روش پيشنهادي در آن («روش باغچه بان») در كلاسهاي دبستاني و بزرگسالان استفاده مي شود. در 1322، با كمك افراد خير، «جمعيت حمايت كودكان كر و لال كور» را در تهران تاسيس كرد كه در تير 1323 به ثبت رسيد و بعدها كلمه كور از عنوان آن حذف شد. در بهمن همين سال، ماهنامه زبان را منتشر كرد و در آن روش تازه خويش را در اختيار آموزگاران كلاس اول گذاشت. كتابهاي اول دبستان و كتاب سرباز را، با روش تازه، در همين سال منتشر كرد.

در اسفند 1328، اساسنامه و برنامه كامل و دقيق تحصيلات پنجساله ناشنوايان براي آموزش زبان و حرفه، روش شفاهي توأم با الفباي دستي گویا، به كوشش باغچه بان، تهيه و به تصويب رسيد. او، در 1330، «كانون كر و لاله» را پايه گذاري كرد. در 1332، نخستين كلاس تربيت معلم ناشنوايان را، با همكاري دانشسراي مقدماتي، در آموزشگاه خود تاسيس كرد و بدین ترتيب، اولين گام در تربيت رسمي معلمان كودكان استثنائي برداشته شد.

در 1343، كتاب حساب را براي كودكان ناشنوا و روش آموزش كر و لاله را براي آموزگاران نوشت. در كتاب اخير، ضمن توضيح صداهاي زبان فارسي و روش آموزش تلفظ و لبخواني، اصول «زبان مصور» را به تفصيل شرح داده است. زبان مصور مجموعه علايم بصري است كه با استفاده از آن مي توان ساختار زبان را به ناشنوايان آموخت. در همين زمان، «گاهنامه»، وسيله اي بصري براي آموختن چگونگي بلند و کوتاه شدن روزها، را ساخت.

آموزشگاه باغچه بان، در زمان حيات وي، از هر نظر گسترده و مجهز شد. با اجراي برنامه تربيت معلم ناشنوايان، مدارس و كلاسهاي ويژه و هنرستانها و كلاسهاي بزرگسالان (اكابر) و باشگاهها و مراكز پژوهشي و خدمات ويژه، از جمله دوره هاي تربيت رابط ناشنوايان در تهران و شهرستانها تاسيس شد و ناشنوايان به مراكز آموزش عالي راه يافتند.

باغچه بان در اواخر عمر، «جمعيت سلام» يا «گراميداشت» را با نيت تشويق مردم به تجليل از نيكوكاران در زمان حياتشان، تاسيس كرد و جزوه «آدمي اصيل» را در اين باره منتشر ساخت.

از كتابهاي شعر و نمايشنامه و داستانهاي كودكانه باغچه بان به زبان فارسي نُه اثر به چاپ رسيده است. از جمله آثار چاپ نشده او در اين حوزه نمايشنامه آهنگين مجادله دو پري است. همچنين در روشهاي تدريس خواندن و نوشتن و آموزش ناشنوايان، سيزده اثر از وي منتشر شده است. آثار او به زبان تركي بالغ بر دوازده كتاب است كه از آن ميان، ترجمه رباعيات خيام، به نام رباعيات آذري خيام، ارزش خاصي دارد.

رباعیات باغچه بان، که در 1337 به چاپ رسید، آئینه افکار و فلسفه زندگی اوست. باغچه بان در 4 آذر 1345 درگذشت.

[مرجع: دایره المعارف اسلامی. شمینه باغچه بان]